

10 GADI
JURIDISKAJAI
FAKULTĀTEI
RSU

SOCRATES

2019, NR. 1 (13)

Rīgas Stradiņa universitātes
Juridiskās fakultātes
elektroniskais juridisko
zinātnisko rakstu žurnāls

Rīga Stradiņš University
Faculty of Law
Electronic Scientific
Journal of Law

RĪGA • 2019 • RSU

Socrates: Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls = Rīga Stradiņš University Faculty of Law Electronic Scientific Journal of Law. Rīga: RSU, 2019, Nr. 1 (13). 113 lpp. <https://doi.org/10.25143/socr.13.2019.1>

Redkolēģija / Editorial Board

Jānis Gardovskis (vadītājs) – *Dr. habil. med.*, profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Iveta Ozolanta – *Dr. habil. med.*, profesore, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Andrejs Vilks (atb. zin. redaktors) – *Dr. iur.*, profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Vladimirs Eminovs – *Dr. habil. iur.*, profesors, Maskavas Valsts juridiskā universitāte, Krievija
Osvalds Joksts – *Dr. habil. iur.*, profesors, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Viktors Justickis – *Dr. habil. iur.*, profesors, Viļņas Mikola Romera universitāte, Lietuva
Sandra Kaija – *Dr. iur.*, profesore, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
Valters Kego (*Walter Kego*) – Zviedrijas Drošības un politikas attīstības institūts, Zviedrija
Ando Leps – *Dr. habil. iur.*, profesors, *EuroAcademy*, Igaunija
Jaceks Zeļinskis (*Jacek Zielinski*) – *Dr. habil. sc. pol.*, profesors, Siedlces Dabas un humanitāro zinātņu universitāte, Polija
Alvīds Šakočs (*Alvydas Šakočius*) – *Dr. iur.*, profesors, Lietuvas Militārā akadēmija, Lietuva
Vitolds Zahars – *Dr. iur.*, profesors, Daugavpils Universitāte, Latvija
Natālija Gutorova (*Nataliya O. Gutorova*) – *Dr. iur.*, profesore, Poltavas Tiesību institūts, Jaroslava Gudrā Nacionālā juridiskā universitāte, Ukraina
Vitālijs Paškovs (*Vitaliy M. Paschkov*) – *Dr. iur.*, profesors, Poltavas Tiesību institūts, Jaroslava Gudrā Nacionālā juridiskā universitāte, Ukraina

Redakcijas padome / Editorial Council (Rīgas Stradiņa universitāte)

Jānis Baumanis – *Dr. iur.*, vadošais pētnieks
Jānis Grasis – *Dr. iur.*, asoc. profesors
Osvalds Joksts – *Dr. habil. iur.*, profesors
Aldis Lieljuksis – *Dr. iur.*, asoc. profesors
Sandra Kaija – *Dr. iur.*, profesore
Uldis Ķinis – *Dr. iur.*, asoc. profesors
Andrejs Vilks – *Dr. iur.*, profesors
Tenis Nigulis – Izdevniecības un poligrāfijas nodaļas vadītājs

Visi žurnālā ievietotie raksti ir recenzēti. / All journal articles are reviewed.

Citējot atsauce uz izdevumu ir obligāta. / Upon citing the journal article, reference to the journal is mandatory.

Autoru viedoklis var nesaskanēt ar redakcijas viedokli. / Opinion of authors may not coincide with the editorial views.

Par faktu pareizību atbild autori. / The authors are held responsible for the truthfulness of the facts.

Redaktori / Editors: Ināra Mikažāne (latviešu val.), Jānis Zeimanis (angļu val.)

Korektore / Corrector: Inga Lievīte (latviešu val.)

Maketētāja / Layout: Ilze Stikāne

RSU IPD-84/210

© Rīgas Stradiņa universitāte, 2019
Dzirciema iela 16, Rīga, LV-1007

ISSN 2256-0548

Cienījamie zinātniskā žurnāla "Socrates" lasītāji!

2019. gada vasarā RSU Juridiskā fakultāte atzīmēja 10 gadu jubileju. Šo desmit gadu laikā fakultāti absolvējuši vairāk nekā 2000 speciālistu tiesību zinātnē. Mēs lepojamies ar fakultātes devumu iekšlietu sistēmas darbinieku sagatavošanā, jo faktiski izpildām savulaik likvidētās Policijas akadēmijas lomu.

Juridiskā fakultāte vienmēr ir bijusi aktīva ne tikai studiju procesā, bet arī pētniecībā, – teju katru gadu tiek izdotas nozīmīgas, starpdisciplināras monogrāfijas, ir arī savs elektroniskais zinātnisko rakstu žurnāls "Socrates", aktīvi tiek aizstāvēti promocijas darbi par valstiski nozīmīgiem tiesiskiem jautājumiem. Tas viss ir sasniegts par spīti tam, ka, līdzīgi kā citās RSU sociālo zinātņu studiju programmās, RSU nav valsts budžeta vietu.

Mēs ar Juridisko fakultāti saistām lielus plānus – uzskatām, ka arī turpmāk tieši RSU Juridiskā fakultāte var būt piemērota struktūrvienība Valsts policijas darbinieku izglītošanai. Mums jau ir lieliskas iestrādes, kas jāturpina, piemēram, fakultātes vairākus gadus realizētā studiju programma "Policijas darbs". Nākotnē daudz vairāk būtu jāturpina pilnveidot un investēt simulācijās balstītā izglītībā, kas ir visas RSU prioritāte.

Novēlu Juridiskajai fakultātei un tās mācībspēkiem turpināt sekmīgo attīstības ceļu! Esmu pārliecināts, ka mūs visus gaida spožas virsotnes!

Rīgas Stradiņa universitātes rektors
profesors AIGARS PĒTERSONS

Dear readers of the scientific journal “Socrates”!

In summer, 2019, RSU Faculty of Law celebrated its 10th anniversary. Over the ten-year’s time, the faculty has been graduated by over 2000 specialists in law sciences. We take pride in the contribution in the preparation of the staff of home affairs, since we perform the functions of the once-dissolved Police Academy.

The Faculty of Law has always been active not only within the study process but also in research – nearly every year important interdisciplinary monographs have been issued, we possess our own scientific journal “Socrates”, there is an active process of Doctoral Thesis defence on juridical issues significant nation-wide. This all has been achieved despite the fact that similarly to other RSU social science study programmes, there are no state funded study places.

Grand plans are made in connection with the Faculty of Law – we consider RSU Faculty of Law the place for preparation of the State Police officers. There are effective strategies in place that need to be developed; for example, the study programme “Police Work” realised at the Faculty for a few years now. In the future, greater emphasis should be placed on development and investment in simulation-based education, which is also the priority for the entire university.

I wish the Faculty of Law and its teaching staff to continue the successfully started way towards development. I am certain that significant heights are in front of us.

The Rector of Rīga Stradiņš University
Professor AIGARS PĒTERSONS

Saturs / Contents

Priekšvārds	7
Foreword	9
<i>Aleksandrs Matvejevs</i> . Profesionālā ētika un policijas operatīvā darbība: vai pastāv kompromiss?	11
Professional Ethics and Police Investigative Activity: Is There a Compromise?	20
<i>Ilze Bērziņa-Ruķere</i> . Uz sabiedrību vērsta policijas darba metodes mūsdienu mainīgajā pasaulē	22
Modern Methods to Prevent Cybercrime in Latvia	28
<i>Ēriks Treļš</i> . Naida noziegumi Latvijā: kriminālatbildība un piemērotie sodi	30
Hate Crime in Latvia: Criminal Liability and Punishment	39
<i>Vladimir Jilkine</i> . Phenomenon of Corruption, Its Origin in the Grand Duchy of Finland and the Level in Modern Finland	42
Korupcijas fenomens, tā aizsākumi Somijas Lielhercogistē un loma mūsdienu Somijā	48
<i>Andrejs Vilks, Aldona Kipāne</i> . Cilvēku tirdzniecība: kriminoloģiskās problēmas ...	50
Criminological Problems of Human Trafficking	60
<i>Jeļena Alfejeva</i> . Atbildība par nepatiesas informācijas sniegšanu apdrošinātājam apdrošināšanas līguma ietvaros	63
Responsibility for Providing False Information to Insurance Contract	73
<i>Arta Snipe</i> . Prasījuma tiesību noilgums zemes likumiskajā (piespiedu) nomā	76
Limitation Period for Claims Arising from Compulsory Land Lease	91
<i>Dana Segale</i> . Ieskats delikta tiesībās	96
Insight into Tort Law	102

<i>Agnese Reine-Vītiņa</i> . Personas datu aizsardzības mērķis un tiesiskā regulējuma vēsturiskā attīstība	104
Objective of Protection of Personal Data and Historical Development of Legal Framework	108
Autoru alfabētiskais rādītājs / Alphabetic List of Authors	110
<i>Pielikums</i> . RSU Juridiskās fakultātes akadēmiskā personāla sagatavotās un izdotās monogrāfijas (2009–2019)	111

Priekšvārds

Pie RSU elektroniskā juridiskā žurnāla “Socrates” lasītājiem nonāk Juridiskās fakultātes desmitās jubilejas gada pirmais izdevums. “Socrates” žurnālam tas ir jau 13. izdevums, un tajā tiek pārstāvēts plašs tiesību zinātnes apakšnozaru spektrs, kas ļaus lasītājiem izvēlēties un iepazīties ar viņus saistošām problēmām un autoru piedāvātajiem to risinājumiem.

RSU Juridiskajā fakultātē tiek nodrošināta policijas darbinieku izglītošana profesionālajā bakalaura studiju programmā “Policijas darbs”. Līdz ar to pilnīgi likumsakarīga ir atsevišķu autoru pievēršanās policijas darba problēmu izziņai. *Dr. iur. A. Matvejevs* savā rakstā analizē policijas operatīvo darbu un profesionālo ētiku. Loģiski, ka rodas jautājums par to, vai atsevišķas operatīvās darbības (piemēram, operatīvā novērošana) ir ētiskas un morāli atbalstāmas. Autors pamatoti secina, ka tiesību aktā paredzētā operatīvā darbība ir ētiska, jo tiesību akts ir visaugstākais sabiedrības morāles veids. *LLM I. Bērziņa-Ruķere* skata problēmu, kas skar mūsdienu noziedzības prevencijas metodes un policijas darbu ar sabiedrību Latvijā. Autore pievērš uzmanību nozīmīgākajiem pārmaiņu procesiem – policijas darba metožu izmaiņām un mēģinājumiem ieviest jaunas komunikācijas un saskarsmes metodes, lai efektīvāk uzrunātu iedzīvotājus. Pēdējie desmit gadi ir bijuši nozīmīgi, veidojot mūsdienu policijas dienestu.

Ar policijas darba tematiku ir saistīti raksti, kuri veltīti krimināltiesiskajām problēmām. Tā *Dr. iur. Ē. Treļš* ir pievērsies noziegumiem, kuri saistīti ar nauda kurināšanu, kad nodarījumu upuri bieži vien neinformē policiju par notikušo, jo viņiem nav pārliecības par tiesībaizsardzības iestāžu vēlmi vai spēju efektīvi izmeklēt šos notikumus. Autors aplūko tiesībsargājošo iestāžu reaģēšanas praksi, izmeklējot nauda kurināšanas noziegumus (2012–2019). Iepazīstoties ar masu mediju publiskoto informāciju, var veidoties pārliecība, ka korupcija ir tikai postpadomju valstu sociāli tiesiska patoloģija. *Dr. iur., MFA, V. Žilkina (V. Jilkine)* rakstā mēs varēsim pārlicināties, ka korupcijas fenomens nav svešs arī Somijai gan tās lielhercogistes laikā, gan arī mūsdienās. Somijas zinātnieka skatījums uz korupcijas problēmu varētu būt interesants arī mūsu žurnāla lasītājam. *Dr. iur. A. Kipāne* un priekšvārda autors (*A. Vilks – red.*) sniedz ieskatu cilvēku tirdzniecības mūsdienu kriminoloģiskajos aspektos, atzīstot, ka cilvēku tirdzniecība ir dinamiska parādība, kas viegli pielāgojas mainīgiem apstākļiem. Viens no cilvēku tirdzniecības dzinējspēkiem ir sociālo un ekonomisko procesu globalizācija.

Tradicionāli lielākā daļa žurnālā ievietoto rakstu attiecas uz civiltiesisko sfēru vai ar to saistīto problemātiku. Tā *Dr. iur. J. Alfejeva* kā vadošā speciāliste apdrošināšanas tiesību jomā analizē daudzveidīgos atbildības aspektus par nepatiesas informācijas sniegšanu apdrošinātājam apdrošināšanas līguma ietvaros. Interesants ir rakstā aplūkotais jautājums par atbildības noteikšanu un nepatiesas informācijas sniegšanas sekām. Zvērinātā advokāte **A. Snipe** savā rakstā skata jautājumu par prasījuma tiesībām, kas izriet no zemes likumiskām piespiedu nomas attiecībām un to noilguma. Autore secina, ka prasījuma tiesības par zemes nomas tiesisko attiecību konstatāciju vai nomas līguma noslēgšanu pret personu, kas veic daudzdzīvokļu ēkas pārvaldīšanu un apsaimniekošanu, zemes īpašniekam rodas no laika, kad apsaimniekotājs ir pārņēmis konkrētās ēkas pārvaldīšanu, vai no zemes īpašuma tiesību iegūšanas brīža. **D. Segale** sniedz ieskatu delikta tiesību jomā, atklājot šī jēdziena vēsturisko un mūsdienu traktējumu, kā arī analizē nepamatota personas tiesību aizskāruma aizsardzības problemātiku. **A. Reine-Vītiņa** savā rakstā apskata personas datu aizsardzības attīstību un tiesiskā regulējuma vēsturisko evolūciju. Autore kā vienu no būtiskākajām problēmām minētajā aspektā atzīst faktu, ka pieaugoša moderno tehnoloģiju izmantošana sekmē informācijas vākšanu par fiziskajām personām, kā arī tiesības uz privātās dzīves neaizskaramības ievērošanu.

RSU Juridiskās fakultātes profesors
ANDREJS VILKS

Foreword

The first edition of the 10th anniversary year of the RSU electronic legal magazine “Socrates” has reached its readers. The magazine, however, is celebrating its 13th edition, which has included a diverse spectrum of articles representing legal sciences; thus, allowing the readers to choose the most binding problems and learning about their solutions as proposed by the authors.

RSU Faculty of Law ensures training of police officers in the professional bachelor study programme “Police Work”. Therefore, it is quite natural that a few authors study the problems of police work. *Dr. iur. A. Matvejevs* in his article analyses operational work and professional ethics of the police. Obviously, the question arises whether several operational activities (for example, operational observation) are ethical and morally acceptable. The author concludes that statutory operational work is ethical since legal act is perceived as the highest form of public morality. *LLM I. Bērziņa-Rukere* addresses the problem of current crime prevention methods and police work with the public in Latvia. The author highlights the most significant processes of change – change of methods of police work and trials to implement new methods of communication to more effectively address the population. The last ten years have been important in establishing an up-to-date police service.

Articles dealing with police work are related to those attributed to criminal law issues. Thus, *Dr. iur. Ē. Treļš* has addressed crimes of incitement to hatred, when victims do not inform the police about the abuse since they lack certainty of response practice or ability to investigate the cases by law enforcement agencies. The author analyses response practice investigating crimes of incitement to hatred between 2012 and 2019. Acquainting oneself with the information available in the public domain, one can be convicted that corruption is a socially legal pathology of the post-soviet states. *Dr. iur., MFA V. Jilkinė* has written the article that ensures that corruption phenomenon has not been strange to Finland neither during its Grand Duchy nor nowadays. The viewpoint by the Finnish scientist might excite the readers of our magazine. *Dr. iur. A. Kipāne* and the author of the foreword (*A. Vilks – ed.*) provide insight into human trafficking in current criminological aspects, admitting that human trafficking is a dynamic phenomenon easily adapting to changing circumstances. One of the driving forces of human trafficking is the globalisation of social and economic processes.

Traditionally the largest part of the articles included in the magazine relate to the civil sphere or related issues. For instance, *Dr. iur. J. Alfejeva*, the leading specialist in insurance law, analyses diverse aspects of responsibility in provision of faulty information

to the insurer within the limits of the insurance contract. The topic on determination of responsibility and consequences of providing false information stands out the most. Sworn advocate **A. Snipe** in her article discusses the issue of the right of claim deriving from the legal forced lease of land and its limitations. The author concludes that the right of claim for the establishment of a legal lease of land or entering into a lease agreement with a person, responsible for the management of the apartment building, occur to the landowner from the time the operator has taken over the management of the specific building or from the moment of acquisition of land ownership. **D. Segale** provides an insight into a delicate area of justice providing historical and current treatment of the concept; she also analyses the issues of protection of unjustified interference with the rights of a person. **A. Reine-Vitīņa** in her article describes development of protection of personal data and the historical evolution of the legal framework. In the given context, the author recognises that technology use by adults enhances information collection on individuals as well as the right to respect for privacy.

Professor at RSU Faculty of Law
ANDREJS VILKS

<https://doi.org/10.25143/socr.13.2019.1.011-021>

Profesionālā ētika un policijas operatīvā darbība: vai pastāv kompromiss?

Dr. iur. Aleksandrs Matvejevs

*Daugavpils Universitāte, Sociālo zinātņu fakultāte,
Tiesību katedra, Latvija
aleksandrsmatvejevs5@inbox.lv*

Kopsavilkums

Rakstā ir aplūkotas policijas operatīvās darbības morālās un ētiskās problēmas. Pamatojoties uz publikāciju analīzi, kas veltīta morālajiem un ētiskajiem aspektiem, un policijas operatīvās darbības praksi, var secināt, ka pastāv dažādi viedokļi (arī pretēji) un morāla rakstura spriedumi par jēdzieniem “meli”, “maldināšana” un “nodevība”.

Ja daži nepietiekami pieredzējuši vai nepietiekami kvalificēti kriminālpolicijas darbinieki reizēm rikojas neētiski, tas nenozīmē, ka operatīvā darbība ir neētiska un amorāla.

Atbilstīgi formālajai loģikai tiesību aktā paredzētā operatīvā darbība ir morāla jau tāpēc vien, ka tiesību akts ir visaugstākais sabiedrības morāles veids.

Svarīgākais secinājums – viedoklis, ka operatīvās darbības pilnībā atbilst morāles principiem un ētikas normām, vērtējams kā pārāk vienkāršota pieeja. Tādēļ nepieciešams plašāk izpētīt operatīvās darbības morāles un ētiskos aspektus.

Atslēgvārdi: policijas operatīvās darbības morālie un ētiskie jautājumi, meli, maldināšana, nodevība, cīņa ar noziedzību.

Ievads

Profesionālajai ētikai ir būtiska nozīme daudzās profesijās, to skaitā arī operatīvās darbības subjektu amatpersonu darbībā. Profesionālā ētika ir kriminālpolicijas darbinieku savstarpējo attiecību, kā arī attiecību ar slepenajiem palīgiem un citām personām morāles normu un principu sistēma. Profesionālā ētika ietver vispārējās ētikas normas. Ētika ir filozofijas nozare – zinātne par morāli un tikumību [5, 283].

Īstenojot operatīvās darbības, morālei ir svarīga vieta personu pamattiesību nodrošināšanas sistēmā. Morāle ir cilvēku izturēšanās principi un normas gan attiecībās citam ar citu, gan ar sabiedrību [5, 659].

Operatīvo darbību morālo un ētisko pamatu, šo darbību īstenošanas morālo un ētisko attiecību pētīšanas aktualitāti noteic daudzu atšķirīgu operatīvās darbības metožu īpatnību pastāvēšana, kas saistītas ar nepieciešamību atklāt sarežģītus, rūpīgi maskētus noziedzīgus nodarījumus.

Pētījuma mērķis ir analizēt operatīvās darbības morālos un ētiskos aspektus, identificēt problēmas un ieteikt to risinājumus.

Pētījuma objekts ir morālās un ētiskās attiecības starp kriminālpolicijas darbiniekiem un slepenajiem palīgiem, starp pašiem darbiniekiem, starp viņiem un citām personām.

Pētījuma materiāls – operatīvās darbības tiesību un morāles normas.

Operatīvās darbības tiesību normu piemērošanas procesā būtiska nozīme var būt morāles normu prasībām. Tiesību normas sekmē morāles normu ievērošanu [7, 23–28]. Operatīvās darbības morāles un ētikas principi, ņemot vērā to formulējuma skaidrību un nepārprotamību tiesību aktu normās, nav problēma.

Pētījuma mērķa sasniegšanai tika izmantotas vairākas zinātniskās pētniecības metodes: tiesību normu interpretācijas metode – sistēmiskā interpretācijas metode, ar kuru tika noskaidrota operatīvās darbības tiesību un morāles normu jēga saistībā ar profesionālās ētikas normām; induktīvā un deduktīvā metode – izdarot slēdzienus par operatīvās darbības morāles principiem un ētikas normām.

Pētījuma teorētiskais pamats galvenokārt ir starptautiskie un nacionālie tiesību akti, kuri regulē operatīvās darbības.

Operatīvās darbības morāles un ētikas pamati

Tiesību aktos, lai gan tikai vispārīgi, ir reglamentēti operatīvās darbības pasākumu īstenošanas pamatnoteikumi. Proti, operatīvā darbība, ko visbiežāk īsteno slepeni, tiek izmantota tikai izņēmuma gadījumos (ja problēmu nevar atrisināt ar publiskiem līdzekļiem).

Operatīvās darbības uzdevumi ir šādi:

- personu aizsargāšana pret noziedzīgiem apdraudējumiem;
- noziedzīgu nodarījumu prevencija, to novēršana un atklāšana, noziedzīgu nodarījumu izdarījušo personu un pierādījumu avotu noskaidrošana;
- to personu meklēšana, kuras tiesību akta noteiktajā kārtībā tiek turētas aizdomās, ir apsūdzētas vai notiesātas par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu;
- gan noziedzīgi iegūtas mantas, gan citas mantas (arī finanšu līdzekļi), kas var tikt pakļauta arestam saistībā ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, meklēšana;
- to personu meklēšana, kuras pēkšņi un bez acīmredzama iemesla pametušas savu pastāvīgo vai pagaidu uzturēšanās vietu, neievēro savu ierasto dzīvesveidu un ar kurām sazināšanās nav iespējama, kā arī nepilngadīgo un to personu meklēšana, kuras vecuma, fiziskā, garīgā stāvokļa vai slimības dēļ ir aprūpējamas un ir aizgājušas no mājām, ārstniecības iestādes vai citas uzturēšanās vietas (t. i., bez vēsts pazudušo personu meklēšana);

*Aleksandrs Matvejevs. Profesionālā ētika un policijas operatīvā darbība:
vai pastāv kompromiss?*

- valsts neatkarības, konstitucionālās iekārtas, teritoriālās integritātes, ekonomiskās suverenitātes, militārā potenciāla, kā arī citu valsts vai sabiedrības drošības apdraudējumu konstatēšana un novēršana;
- valsts noslēpuma aizsardzība;
- informācijas iegūšana par konkrētām personām, ja jālemj jautājums par šo personu pieeju valsts noslēpumam, Ziemeļatlantijas līguma organizācijas, Eiropas Savienības vai ārvalstu institūciju klasificētajai informācijai vai par personu tiesībām uz tādu nodarbošanos vai amatu, par kuru likumā paredzēta valsts drošības iestāžu vai sabiedriskās kārtības un drošības nodrošināšanas iestāžu atzinuma sniegšana;
- tiesību aktā noteiktajos gadījumos – personu speciālās aizsardzības nodrošināšana.

Operatīvās darbības pasākumi citu uzdevumu un mērķu īstenošanai ir aizliegti. [3] Tādējādi atbilstīgi formālajai loģikai tiesību aktā paredzētā operatīvā darbība jau ir morāla, jo tiesību akts ir visaugstākais sabiedrības morāles veids.

Vērtējot operatīvo darbību atbilstīgi morāles normām, tādi līdzekļi kā vardarbība, meli, maldināšana un nodevība ir nepieņemami. Labi zināms, ka, veicot operatīvās darbības, kriminālpolicijas darbinieks kādā veidā izmanto administratīvos piespiedu līdzekļus vai procesuālo kārtību, maldina personu vai mudina citu personu to darīt. Tādēļ rodas vairāki jautājumi: vai izmantotos līdzekļus var izskaidrot vai pamatot ar ētikas normām, varbūt tie būtu jānoraida kā amorāli? Vai to piemērošana neizkropļo mērķa būtību? Šajā gadījumā viens no galvenajiem noteikumiem, kas nosaka operatīvās darbības morālo pamatu, ir operatīvās darbības mērķi un to sasniegšanai izmantoto līdzekļu attiecības.

Vērtējot operatīvās darbības īstenošanas ētiskumu, tā jāuzskata par morālu kompromisu. Attiecībā uz operatīvo darbību jāatzīmē, ka kompromiss, iespējams, ir sarežģītākais morālās izvēles akts. Pastāv liels risks, kas ir īpaši kontrastēts, ja analizē dominējošos motīvus saistībā ar motivācijas sfēru, kurā persona slepeni sadarbojas ar operatīvās darbības subjekta amatpersonu, kas veic operatīvās darbības. Lielākā daļa šo personu ir sociāli nelabvēlīgā situācijā, to uzvedība neatbilst sabiedrībā vispārpieņemtām normām, bieži vien šiem cilvēkiem ir noziedzīga pagātne un cieša saistība ar noziedzīgo pasauli, kriminogēno vidi u. tml. Tāpēc kriminālpolicijas darbiniekiem bieži vien ir jāatrod kompromiss starp viņu prātā dominējošajām neiecietības prioritātēm cīņā ar noziedzību un kriminogēnās vides personu sniegto palīdzību.

Morālais un vērtējošais faktors būtiski mazina aktivitāšu efektivitāti, jo pastāv nesaderība starp cīņas pret noziedzību ideāliem un faktisko sadarbību ar kriminālās vides pārstāvjiem.

Runājot par operatīvās darbības aktivitāšu zemāko morālās pieļaujamības robežu un tās kritērijiem, jāņem vērā, ka, praktiski izstrādājot operatīvās darbības pasākuma uzdevumu, bieži vien vērojama morālo prasību profesionālās pārveidošanas galējā forma – to deformācija – un korporatīvās morāles veidošanās pēc profesionālās darbinieku grupas interesēm. Ļoti bieži profesionālās grupas korporatīvās intereses neatbilst sabiedrības, cilvēku grupas vai indivīda interesēm un ir pretrunā ar tām. Šis parādības neitralizācija

ir atkarīga no izglītības ietekmes intensitātes un satura, kas vērsts ne tikai uz ideoloģisko pozīciju veidošanos, bet arī uz noteiktu uzvedības noteikumu izstrādi, risinot operatīvās darbības pasākumu uzdevumus, kuriem ļoti būtisks ir morālais aspekts. Šie ir daži no vispārīgajiem noteikumiem, kas raksturo operatīvās darbības morāles pamatus.

Personu pamattiesību nodrošināšanas sistēmā, īstenojot operatīvās darbības pasākumus, būtiska loma ir morālei. Tādēļ katrā īpašajā situācijā, kas rodas, piemērojot speciālos līdzekļus noziedzīgu nodarījumu novēršanā un atklāšanā, obligāts ir morālais novērtējums. Morāles šajā sistēmā ir ļoti svarīga arī tādēļ, ka tā ietekmē morālo īpašību attīstību kriminālpolicijas darbiniekiem, kuriem jebkurā sarežģītā situācijā, lielākoties nelabvēlīgos apstākļos, jāvar neitralizēt iespēju rīkoties nepareizi, nostāties pret patiesību un taisnīgumu, personu tiesībām un brīvībām. Citiem vārdiem sakot, morāle ir integrēta kā noteicošais faktors kriminālpolicijas darbinieku tiesību aizsardzībai, izvēloties tās normas, ja nav nepārprotamu juridisku operatīvās darbības vadlīniju.

Operatīvās darbības būtība ir tāda, ka tā neizbēgami ietekmē darbības īstenošanā iesaistīto cilvēku tiesības un brīvības. Tajā pašā laikā gan starptautiskās, gan nacionālās tiesību normas garantē ikvienas personas tiesības uz privātās un ģimenes dzīves, dzīvokļa un korespondences neaizskaramību (Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. pants un Latvijas Republikas Satversmes 96. pants). [1]

Tomēr tiesības uz privātās dzīves, mājokļa un korespondences neaizskaramību nav absolūtas. Tās var tikt ierobežotas Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. panta otrajā daļā paredzētajos gadījumos, tas ir, ja šis ierobežojums paredzēts likumā un ir nepieciešams demokrātiskā sabiedrībā, lai aizstāvētu valsts drošības, sabiedriskās kārtības vai valsts labklājības intereses, lai nepieļautu nekārtības vai noziegumus, lai aizsargātu veselību vai morāli vai aizstāvētu citu tiesības un brīvības [1]. Latvijas Republikas Satversmes 116. pantā paredzēts, ka personas tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību var ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību [2]. Tādēļ operatīvās darbības veikšana ir jānodrošina ar adekvātu kontroli, kuras gaitā izvērtē, vai iejaukšanās personas privātajā dzīvē nav patvaļīga.

Dažkārt operatīvās darbības pasākumi attiecas uz ievērojamu skaitu personu, kas nav iesaistītas noziedzīgo nodarījumu izdarīšanā. Operatīvās darbības pamatā ir informācijas vākšana, apkopošana, salīdzināšana un izmantošana, kura raksturīga izlūkošanai, kas uz operatīvās darbības prakses apkopojuma un teorijas atziņu pamata izstrādā operatīvu interesi izraisošu faktu un personu vispārīnātu pamatpazīmju kopuma aprakstu – profilu –, ko operatīvās darbības gaitā salīdzina ar daudzu sabiedrībā notiekošu parādību un personu līdzīgām īpašībām, kam bieži vien var nebūt un arī nav saistības ar konkrētiem krimināliem notikumiem. Tikai tad, kad šādas salīdzināšanas rezultātā tiek konstatēta krimināla notikuma vai parādības saistība ar konkrētu personu, likumā noteiktajos gadījumos var rasties pamats kriminālprocesa uzsākšanai un speciālo izmeklēšanas darbību pielietojumam [6].

Bieži pret personu gribu vai nejausības dēļ tām ir jāsaskaras (kopdzīves u. c. apstākļu dēļ) ar cilvēkiem, kas izdarījuši prettiesiskas darbības un darbības, kas rada iepriekš minēto apdraudējumu. Tādēļ ir nepieciešami piemēroti aizsardzības pasākumi, lai aizsargātu un atjaunotu sabiedrisko attiecību subjektu tiesības un likumīgās intereses, kas izriet no operatīvās darbības pasākumu ieviešanas un turpmākās pilnveidošanas.

Operatīvās darbības juridiskā kultūra

Juridiskā kultūra ir īpaša sociālā parādība, kas tiek uztverta kā indivīda un sabiedrības kvalitatīvs juridiskais statuss un ir viena no svarīgākajām sastāvdaļām, kas nosaka sociālo attiecību progresīvu attīstību. Juridiskā kultūra (latīņu val. *cultura* – kopšana, izglītība) ir sabiedrības kultūras sastāvdaļa, kas cieši saistīta ar visas sabiedrības kultūras izaugsmi. Tā ir idejiski tiesisks sabiedrības stāvoklis – izaugsmes līmenis noteiktā tās attīstības posmā.

Juridisko kultūru veido divi elementi:

- intelektuālais moments, kas raksturo tiesību zināšanas un izprašanas pakāpi, jeb informatīvais elements;
- likumības ievērošanas jeb imperatīvais elements.

Tas nozīmē, ka nepietiek tikai zināt un izprast priekšrakstus un ievērot tiesību normu prasības. Juridiskā kultūra raksturo tiesību un tiesiskās apziņas attīstības līmeni, personu tiesību un brīvību plašumu un garantētību, likumdošanas pilnīgumu un efektivitāti, likumības un tiesiskās kārtības stabilitāti, juridiskās zinātnes un juridiskās izglītības līmeni, valsts pārvaldes ierēdņu un darbinieku morālo līmeni u. c. Tā ir rezumējoša kategorija, sabiedrības tiesiskās attīstības līmeņa rādītājs, sabiedrības tiesiskās apziņas spogulis [4, 100–101].

Kriminālpolicijas darbinieku juridiskā kultūra un dziļas juridisko vērtību zināšanas ir priekšnoteikums attīstītai juridiskajai psiholoģijai, kas balstās uz dziļu un stabilu morāles pamatu. Augstāks juridiskās kultūras līmenis un tiesību aktu ievērošana nosaka arī ieradumu pakļauties tiesību aktu normām: pirmkārt, ieradumu izpildīt šo vai citu juridisko formu; otrkārt, ierastu attieksmi pret juridisko prasību izpildi kopumā.

Operatīvo darbību pasākumu īstenošanas gaitā juridiskā kultūra personas pamattiesības nodrošina nevis tieši, bet netieši, pilnveidojot un intensificējot organizatorisko un juridisko izglītību. Tikai ar augstu juridisko kultūru tiek sasniegts pietiekami iedarbīgs tiesiskās attiecības noteicošais un individuālais regulējums, notiek efektīva tiesību aktu izmantošana. Juridiskās kultūras izpausme operatīvo darbību pasākumu īstenošanā, lai nodrošinātu personas pamattiesības, ir saistīta ar juridiskās domāšanas līmeni un tiesiskās apziņas līmeni konkrētā situācijā.

Tiesiskā apziņa ir tiesisko uzskatu, teoriju, ideju un jūtu (tiesisko emociju) kopums, kas izsaka indivīda, sociālo grupu vai tautas attieksmi pret tiesībām un to prasībām, dod tiesisko parādību novērtējumu no likumības un taisnīguma viedokļa, kā arī pauž jaunas

nepieciešamās tiesiskās prasības, kas atspoguļo sabiedrības tālākās ekonomiskās un kultūras attīstības uzdevumus, kā arī atsevišķu personu vajadzības un intereses [4, 259].

Viens no svarīgākajiem faktoriem, kas noteic profesionālās tiesiskās apziņas stāvokli, kriminālpolicijas darbiniekiem ir zināšanas un attieksme pret juridiskās kultūras saturu un visiem tās elementiem. Tiesiskā apziņa ir saistīta ar tiesību aktu normu un citu juridisko vērtību piemērošanu un to aizsardzību pret pārkāpumiem, īstenojot operatīvās darbības pasākumus.

Juridiskā kultūra ir iekļauta tiesību normu struktūrā, un tādējādi ir ietverta mehānismā, kas nodrošina personas pamattiesības.

Šobrīd var identificēt galvenos morālās nestabilitātes aspektus: nepietiekamas morālās pārdomas, kad personīgā morālā atbildība un apņemšanās ir proporcionāla sistēmas stāvoklim; morālās apziņas un morālās prakses racionalizācijas fenomenu, t. i., formālā loģika triumfē pār tādām neracionālām ētikas kategorijām kā gods un lojalitāte, zvērests, pienākums u. c. Maksimālā morāles racionalizācijas pakāpe izpaužas tādās apkaunojošās parādībās kā nodevība un kukuļošana. Reizēm ne mazāku kaitējumu rada arī nepamatota dedzība un nežēlīgs naidīgums pret personām, kas iesaistītas noziedzīgu nodarījumu izdarīšanā. Kriminālpolicijas darbiniekiem mēdz būt t. s. sargsuņa sindroms, kas attiecībā uz tiesībārkāpēju ietver jebkādu līdzekļu un psiholoģisko paņēmienu, līdz pat spīdzināšanai, izmantošanu.

Novērtējot operatīvās darbības pasākumu morāli vai specifiskas uzvedības iespējas, var secināt, ka šis novērtējums var būt saistīts ar to, vai šī darbība vai rīcība kļūs plaši zināma sabiedrībai. Tādēļ ir jākoncentrējas uz slepenības nodrošināšanas uzlabošanu un sabiedrības informēšanu.

Latvijas Republikas Saeima 1993. gada 16. decembrī pieņēma Operatīvās darbības likumu [3]. Tas stājās spēkā 1994. gada 13. janvārī un pirmo reizi Latvijas pastāvēšanas vēsturē reglamentēja operatīvo darbību. Atbilstoši Operatīvās darbības likuma 8. panta trešajai daļai operatīvās darbības pasākumu organizācija, metodika un taktika ir valsts noslēpums. Operatīvās darbības pasākumus, kuri daudzus gadus no plašas sabiedrības ir paslēpti aiz slepenības zīmoga, vairums cilvēku uztver kā amorālus. Slepeni iejaukšanos personu privātajā dzīvē sabiedrība neuzskata par pieņemamu. Operatīvās darbības izpausmes, tās strukturālie elementi (operatīvās darbības pasākumi – operatīvā sarunu noklausīšanās, operatīvā novērošana (izsekošana), operatīvā iekļūšana u. tml.) nozīmē, ka operatīvā darbība nav morāla šīs koncepcijas vispārpieņemtajā nozīmē.

Operatīvās darbības mērķi

Šo jautājumu var aplūkot no cita loģiska pieņēmuma, t. i., ka operatīvā darbība ir morāla un humāna. Svarīgākais ir tas, kādam mērķim tā kalpo. Mērķis ir aizsargāt personu: dzīvību un veselību; tiesības un brīvības; godu, cieņu, īpašumu u. c., proti, sabiedrības jeb publiskās intereses. Šis ir operatīvās darbības morālais un dziļi humānais mērķis.

Operatīvās darbības morālo vērtību nosaka mērķa, līdzekļu un praktiskā rezultāta morālā nozīme, kas norāda uz to, ka operatīvās darbības tiesibaizsardzības pasākumi, mērķi un uzdevumi ir piesātināti ar augstu morālo saturu.

Morāle kā noteicošais faktors operatīvās darbības pasākumu tehnoloģijai ir svarīgāka nekā kriminālprocesam, jo tiesību normu skaits, kurās noteikti morāles principi, operatīvās darbības tiesībās ir ievērojami mazāks nekā kriminālprocesuālajās tiesībās. Turklāt sociālajai kontrolei mazāk pieejama ir operatīvās darbības pasākumu tehnoloģija, kas lielākoties sabiedrībai ir paslēpta. No tā secināms, ka bieži operatīvās darbības morāle ir atkarīga no vadītāja attieksmes. Jebkura operatīvās darbības taktiskā lēmuma pieņemšana ir morālas izvēles situācija. Pareizās morālās vērtības un ideoloģiskās idejas vadītājam ļauj saistīt sevi un savu darbību ar visaugstākajām vērtībām un redzēt ne tikai savas darbības oriģinalitāti, bet arī augstā līmenī saskatīt tās prestižu un sabiedrisko nozīmīgumu.

Operatīvās un kriminālprocesa darbības tiek balstītas uz vieniem un tiem pašiem principiem. Gan operatīvās, gan izmeklēšanas darbības ir vērstas uz konstitucionālās sistēmas pamatprincipu aizsardzību – cilvēka tiesību uz dzīvību un brīvu attīstību, tautas suverenitāti, varas dalīšanu, valdības atbildību, tiesu neatkarību, daudzpartiju sistēmu un visu politisko partiju vienlīdzību, tostarp tiesību uz attiecīgajām konstitucionālajām normām, opozīciju un opozīcijas darbības radīšanu. Operatīvās darbības, izmeklēšanas darbības un to rezultāti nedrīkst būt vērsti pret cilvēku, bet tiem jābūt humānistiskiem, jo to mērķis ir aizsargāt cilvēku augstākās intereses.

Ja operatīvās darbības rezultātu izmantošanu krimināllietās konceptuāli vērtē no pierādījumu pieļaujamības viedokļa, tad redzams, ka tai nav nopietnu šķēršļu. Atbilstoši to kognitīvajai būtībai un tajos noteiktajai nozīmei, operatīvās darbības pasākumu rezultāti, kā arī pierādījumi parādās kriminālprocesa pierādījumos kā viens no ticamajiem līdzekļiem pierādījumu priekšmetā ietvertu apstākļu noteikšanai. Nosacījumi, lai pierādījumus atzītu par nepieņemamiem, ir tiesībpārkāpumi, kas saistīti ar kriminālprocesa dalībnieku konstitucionālo tiesību un brīvību ierobežošanu, kā arī procesuāliem pārkāpumiem, kas ietekmējuši pierādījumu veidošanas procesu un tādējādi radījuši vai varēja izraisīt saņemtās informācijas zudumu vai sagrozišanu. Konstitucionālais princips par personu pamattiesību ievērošanu ir viens no galvenajiem operatīvās darbības principiem, un tas nozīmē, ka ir jāievēro Latvijas Republikas Satversmes normas, kas ietver starptautiskos standartus cilvēktiesību jomā.

Operatīvās darbības efektivitāte

Operatīvās darbības efektivitāti, kura pēc sava satura ir sociālā darbība, vērtē ar sabiedrības sociālo normu palīdzību. Tieši sociālās normas ir arī vērtējamā subjekta prasību pret saturu, formām un darbības metodēm nodošanas kanāls un funkciju izpildes mērs, kad sistēma sasniedz objektīvo mērķi. Turklāt sociālās normas savā kopsummā un sakarībā ir vērstas uz tiesiskiem, ētiskiem, psiholoģiskiem, ekonomiskiem un organizatoriskiem efektivitātes kritērijiem (mērogiem).

Sociālo normu kā sabiedrisko attiecību dalībnieku darbības un uzvedības mēroga izmantošana pašu normu un to ievērošanas pakāpes vērtēšanai ne vienmēr ir vienkāršs uzdevums.

Tiesību normas ir izteiktas racionāli apzinātos un loģiski formulētos noteikumos (aizliegumos un atļaujās), kuros līdzekļi pakļauti mērķim, tuvākie mērķi pakļauti tālākiem u. tml. Piemēram, kriminālprocesuālo tiesību normās ir formulētas konkrētas prasības un noziedzīgu nodarījumu atklāšanā, kad notiek izmeklēšanas darbības, amatpersonu rīcībai jāatbilst šīm normām. Savukārt Operatīvās darbības likumā vien daļēji ir noteikta kārtība, kā jārealizē operatīvās darbības pasākumi. Operatīvās darbības likumā, piemēram, nav noteikts, kā jāveic operatīvā aptauja, operatīvā uzziņa, operatīvā noskaidrošana vai kāds cits operatīvās darbības pasākums. Daļēji šī kārtība tiek regulēta ar iekšējiem normatīvajiem aktiem, tomēr lielākoties, veicot kaut vai vispārējus pasākumus, kriminālpolicijas darbinieks vadās pēc operatīvās taktikas atziņām, kuras tiesību aktā nav iespējams regulēt, tādēļ šādos gadījumos robežas nosaka vispārīgās likumības prasības un darbinieka morāli ētiskās kvalitātes, kuras tiesību aktos ir nepietiekami atspoguļotas.

Citi sociālo normu veidi (tikumiskās, morālās, ētiskās) sabiedriskajā apziņā parasti netiek dalīti atsevišķos elementos. Tie eksistē viengabala tēlu, stereotipu, uzvedības standartu veidā, un cilvēki tos uztver tieši tādus, kādi tie pastāv sabiedrības apziņā. Bieži vien šāda uztvere aprūrina to izmantošanu kā operatīvās darbības efektivitātes vērtēšanas kritērijus.

Morāles normas, piemēram, ietver vardarbības nosodījumu, ētiskās normas – nodevības, ziņu pieņemšanas nosodījumu. Bet kriminālpolicijas darba specifikas dēļ tās darbinieki ir spiesti izmantot vardarbību (lietot šaujamo ierociņus, fizisku spēku, speciālos līdzekļus u. c.) un slepenu informācijas avotu palīdzību.

Tādēļ operatīvās darbības efektivitātes vērtēšana un mērīšana kā tiesiskuma, ētiskuma u. tml. kritēriju ievērošanas pakāpe ir nopietna teorētiska un praktiska problēma. Efektivitātes vērtēšanas problēmas zinātniski korekts risinājums ir saistīts ar trim raksturīgiem sociālo normu apstākļiem.

Pirmkārt, sociālo normu hierarhiju un kopsakarību. Tiesības iekļauj visbūtiskāko no sociālajām normām, noteic atkāpšanās no dažām normām leģitīmās robežas. Operatīvās darbības likums legalizē, pārvērš operatīvas darbības subjektu amatpersonu rīcību slepenas informācijas iegūšanā par sociāli nozīmīgu. Iekšējie normatīvie akti reglamentē darbības organizāciju, metodes, taktiku, līdzekļus un uzskaiti, kas nav publiski pieejama un ir slepena.

Operatīvās darbības efektivitātes vērtēšanas objektivitāte bieži ir saistīta ar normatīvo aktu skaidrību un pakāpeniskumu un normatīvi tiesiskās regulēšanas raksturu, saturu, realizācijas formām un metodēm, lai nepieļautu operatīvās darbības subjektu amatpersonu patvaļu operatīvās darbības pasākumu īstenošanā.

Otrkārt, operatīvās darbības efektivitātes vērtēšana un mērīšana ir saistīta ar uzvedības stereotipiem un standartiem, kas noteikti sociālajās normās un vērtēšanas kategoriju veidā atklājas ne tikai individuālā līmenī, bet arī sabiedriskās apziņas kā masu parādības

limenī. Tieši šis apstāklis veido sabiedrisko domu, kas var tikt izmantota sociālās darbības efektivitātes vērtēšanai.

Sabiedriskās domas objektivitātes un drošības paaugstināšana kā operatīvās darbības efektivitātes vērtēšanas kritērijs ir saistīta ar divu uzdevumu risināšanu:

- sabiedriskās domas aktīvu veidošanu stabili negatīvo stereotipu pārvarēšanai operatīvās darbības uztverē;
- zinātniska korektuma ievērošanu sabiedriskās domas pētīšanā.

Treškārt, jāreķinās ar to, ka sociālo normu substanci veido sabiedriskās attiecības, tātad sociālo normu ievērošanas pakāpe un mērs atsevišķu personu un sociālo organizāciju darbībā un uzvedībā var tikt ne tikai novērtēti, bet arī pietiekami izmērīti ar kvantitatīvām metodēm.

Efektivitātes vērtēšana un noteikšana jāveic ar kvalitatīvo un kvantitatīvo rādītāju sistēmu, kas raksturo realizācijas ārējās un iekšējās organizatoriskās darbības saturu, formu, metodes un personisko stilu. Par rādītāju avotiem noder socioloģiskie, kriminoloģiskie un citi pētījumi, operatīvās darbības subjektu atskaites, analītiskie dokumenti, statistikas dati u. c.

Secinājumi

Īpaši jāuzsver vairākas raksturīgas operatīvās darbības iezīmes.

1. Nepieciešamība kriminālpolicijas darbiniekiem iedziļināties cilvēka iekšējā pasaulē, tieši ietekmēt personu un bieži vien arī viņas likteni. Šī iezīme ir saistīta ar profesionālās morāles normām, kas, no vienas puses, veicina profesionālo funkciju sekmīgu īstenošanu un, no otras puses, nodrošina personas kā operatīvās darbības objekta interešu aizsardzību.
2. Operatīvā darbība nepieļauj standartus, un to nevar pilnībā regulēt ar tiesību aktu normām. Nestandarta situācijas, uz kurām neattiecas kādi norādījumi, kriminālpolicijas darbiniekam problēmu liek radoši risināt. Gan ārējie, gan iekšējie tiesību akti (instrukcijas, pavēles un citi normatīvie akti) diezgan plaši regulē kriminālpolicijas darbinieku darbību, tomēr parasti šī darbība ir saistīta ar riskantām situācijām, kurās amatpersonai jāparāda augsta pienākuma izjūta un morālās īpašības. Ja tiesību akts ir bezspēcīgs vai iezīmē tikai vispārējo pieņemamo uzvedības sistēmu, morāle kļūst par galveno sociālo regulatoru.
3. Sniedzot kriminālpolicijas darbiniekiem iespēju izmantot īpašus tiesiskos līdzekļus un metodes profesionālo uzdevumu risināšanai, sabiedrība izvirza augstas prasības, tāpēc viņiem jābaida liela sabiedrības uzticība. Šī iezīme izriet no pirmajiem diviem secinājumiem, jo tiesības ietekmēt personu, viņas likteni, kā arī darbības radošais raksturs, neapšaubāmi, nozīmē lielāku atbildību pret sabiedrību.
4. Operatīvās darbības slepenais raksturs izraisa nepieciešamību to saistīt ar morāles elementiem. Tie ļauj ierobežot sabiedrības kontroli pār ikdienas

*Aleksandrs Matvejevs. Profesionālā ētika un policijas operatīvā darbība:
vai pastāv kompromiss?*

operatīvām darbībām. Sabiedrība parasti sniedz novērtējumu par dažiem operatīvās darbības pasākumu rezultātiem, bet šīs darbības slepenības dēļ tā nevar novērtēt dažu metožu izmantošanas leģitimitāti. Tāpēc, veicot operatīvo darbību, būtiski jāpalielina sabiedrības un amatpersonu pienākuma apziņas loma un atbildība par savu rīcību. Jāietver arī iespēja personām, kas nav saistītas ar šo darbību, morāli novērtēt operatīvās darbības pasākumus. Praksē konkrētu operatīvo darbību patiesais saturs, tostarp arī to patiesais morālais raksturs, ir jāslēpj. Tāpēc, vērtējot operatīvās darbības morālo saturu, dažreiz to var uztvert kā amorālu.

5. Nepieciešama aktīva sabiedrības domas veidošana, lai operatīvās darbības uz-
tverē pārvarētu stabilus negatīvos stereotipus.

Professional Ethics and Police Investigative Activity: Is There a Compromise?

Abstract

The article addresses moral and ethical problems of police investigative activities. Based on analysis of publications devoted to moral and ethical aspects of the legal activity and practice of the police investigation agencies' functioning, the author has concluded that there are opposing views, opinions and moral judgments regarding such concepts as lie, deception, and betrayal.

If some under-experienced or unqualified criminal police officers allow unethical behavior, this does not mean that the investigative activity is unethical and immoral.

The author has concluded that, from a formal logical point of view, the operative action envisaged by the act is already moral, because the act is the highest form of public morality.

Keywords: moral and ethical issues of police investigative activity, lie, deception, betrayal, method of fighting against crime.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: starptautisks dokuments: pieņemta 04.11.1950. un stājās spēkā 27.06.1997. *Latvijas Vēstnesis. 143/144(858/859)*, 13.06.1997. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-likumi/id/649> [sk. 20.04.2019.].
2. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas valsts likums: pieņemta 15.02.1922. un stājās spēkā 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis. 43*, 01.07.1993. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=57980> [sk. 20.04.2019.].

*Aleksandrs Matvejevs. Profesionālā ētika un policijas operatīvā darbība:
vai pastāv kompromiss?*

3. Operatīvās darbības likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 16.12.1993. un stājās spēkā 13.01.1994. *Latvijas Vēstnesis*. 131, 30.12.1993. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=57573> [sk. 20.04.2019.].

Literatūra

4. *Juridisko terminu vārdnīca*. Rīga: Nordik, 1998.
5. *Latviešu valodas vārdnīca*. 30 000 pamatvārdu un to skaidrojums. Rīga: Avots, 2006.
6. Makans, L. 2006. Procesuālo un operatīvo darbību vienlaicīga pielietojuma problēma konkrētu noziedzīgu nodarījumu atklāšanā un izmeklēšanā. No: *Latvijas kriminālprocesa likuma piemērošanas pirmā gada problēmas*. Konferenču materiālu krājums. Rīga, LPA.
7. Plotnieks, A. 2009. Tiesību teorija & juridiskā metode. Rīga: SIA "Izglītības soļi".

<https://doi.org/10.25143/socr.13.2019.1.022-029>

Uz sabiedrību vērsta policijas darba metodes mūsdienu mainīgajā pasaulē

Mg. iur., LL.M¹ Ilze Bērziņa-Ruķere

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija
propoliceilze@gmail.com

Kopsavilkums

Publikācijā tiek skatītas noziedzības prevencijas mūsdienu metodes un policijas darbs ar sabiedrību Latvijā. Tiek sniegts atskats uz policijas darba metožu nozīmīgākajām pārmaiņām pēdējā desmitgadē un centieniem ieviest jaunus komunikācijas paņēmienus, lai efektīvāk uzrunātu iedzīvotājus. Akcentēti veiksmīgākie projekti un iniciatīvas, apliecinot, ka aizvadītajos desmit gados sperts nozīmīgs solis ceļā uz mūsdienu policijas dienestu: mainīta Valsts policijas darba organizācija un īstenoti daudzi projekti. Taču ikdienā netrūkst piemēru, ka kibernetizācija un citu noziedzīgu nodarījumu apkarošanai būs nepieciešams milzums daudz aktivitāšu arī turpmāk. Situācija liek mainīt policijas rīcību un meklēt alternatīvas noziedzības prevencijas metodes.

Atslēgvārdi: uz sabiedrību vērsts policijas darbs, Valsts policija, noziegumu prevencija, kibernetizācija.

Ievads

Šī publikācija sagatavota vēsturiskā brīdī, kad tiek svinēta Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes 10. gadskārta. Aizvadītie desmit gadi īpaši nozīmīgi bija arī Latvijas Valsts policijai, kuru gandrīz pilnībā skāra pārmaiņu procesi. Nedaudz pakavēšos pie zīmīgākajiem pieturpunktiem šajā laikposmā un atziņām par pozitīvajām tendencēm, mainot policijas darbu uz sabiedrībai tuvāku un saprotamāku. Pievērsīšos jautājumiem par Valsts policijas komunikāciju noziedzības prevencijas nolūkā, lai apkarotu pieaugošo noziedzību arī interneta vidē.

¹ LL.M (*Legum Magister*) – akadēmiskais tiesību zinātņu maģistra grāds, kas iegūts ārzemēs.

*Ilze Bērziņa-Ruķere. Uz sabiedrību vērsta policijas darba
metodes mūsdienu mainīgajā pasaulē*

Pārmaiņu gadi un krīze, kas sākās 2008. gadā un nesa izaicinājumus visām Iekšlietu ministrijas struktūrvienībām, radīja gan zaudējumus, gan iespējas. Šoreiz varbūt mazāk par skumjajiem notikumiem un to sekām,² bet vairāk par iespējām un izaicinājumiem, kas valsts iestādēm, īpaši Valsts policijai, lika pozitīvi mainīties – vairāk meklēt atbalstu un pievērsties sadarbībai, saskarsmi veidot jau uz citiem principiem un ar jaunām, nedaudz aizmirstām, kā arī alternatīvām policijas preventīvā darba metodēm.

Pārskatot policijas darba funkcijas un finanšu resursu izlietošanu, daudz pamatotu jautājumu radās arī par to, kā sabiedrība vērtē policijas darbu un resursu patēriņa lietderību. Kas ir svarīgi iedzīvotājiem un kas – pašai Valsts policijai? Valsts policijas darbinieki vēlas saņemt novērtējumu par smago darbu, ko veic, riskējot ar dzīvību un veselību, turpretī iedzīvotāji grib saprast un redzēt, ka policija strādā viņu interesēs, viņu apkaimē, ka tā ir pieejama. Tieši pieejamība, saprotama komunikācija un drošības sajūta mūsdienās ir un būs svarīga iedzīvotājiem [9, 16–38]. Īpaši nozīmīgi tas ir steidzīgā dzīves ritma dēļ. Daudzi cilvēki nelasa drukātos preses izdevumus, neskatās televīzijas pārraides un jaunumus uzzina tikai no virsrakstiem interneta vietnēs vai no sociālajiem tīkliem. Policijas vērtējums rodas no izpratnes un informācijas pieejamības par to, ko isti policija dara katra iedzīvotāja labā. Tas tika visnotaļ pierādīts Talsu pilotprojektā [10], un kopš 2009. gada Valsts policijā tiek veiktas socioloģiskās aptaujas par iedzīvotāju uzticēšanos Valsts policijai. Jaunākie dati rāda, ka Valsts policijai uzticas 70 % iedzīvotāju [23]. Ar jaunu pieeju un koncepciju darbam pēc projekta beigām un pēc Valsts policijas attīstības koncepcijas izstrādes 2013. gada nogalē izveidots Valsts policijas Prevencijas vadības birojs, kuram tika uzdots jaunās metodes ieviest dzīvē. Prevencijas darbs šobrīd ir ietverts visos Valsts policijas svarīgākajos plānošanas dokumentos [4]. Valsts policijas Prevencijas stratēģijā 2018.–2020. gadam, piemēram, ir iekļauta ideja par iecirkņu prevencijas plānu izstrādi un vides dizainu kā modernu metodi noziedzības mazināšanai.³

Mūsdienu steidzīgajā laikā aizvien svarīgāka kļūst policijas pieejamība, policija kā pakalpojumu sniedzēja cietušajiem [8] un sabiedrībai un saprotama komunikācija ar šo institūciju. Šo plānu sekmīga īstenošana dzīvē ir atkarīga no liela skaita policijas darbinieku, kam vajadzīgas nepieciešamās iemaņas un entuziasms, lai mainītu pieeju darbam. Nenoliedzami, jāturpina uzlabot arī policijas darba vērtēšanas kritēriji. Par tiem jau sen tiek runāts, bet sistēmas pārkārtošana norit diezgan lēni, jo nepieciešamais dažādu dokumentu noformēšanas apjoms palicis visai nemainīgs. Protams, svarīgi, ka plānošanas dokumentos iedzīvināta ideja par policijas darbu, kas vērsts uz sabiedrību, un pamazām ikdienas darba organizācijā izmaiņas notiek, un pat tiesas atsauca uz šo pieeju. Piemēram, Administratīvās rajona tiesas spriedumā par Rīgas pašvaldības policijas darbu un uzlikto sodu iedzīvotājam norādīts, ka “policijas uzdevums vispirmām

² Latvijas Policijas akadēmijas likvidācija ir unikāls notikums ES dalībvalstī. Akadēmija tika likvidēta ar LR iekšlietu ministres Lindas Mūrnieces rīkojumu 2009. gada 25. maijā.

³ Valsts policijas prevencijas stratēģiskie darba virzieni 2018.–2020. gadam: Valsts policijas dokuments. Nav publicēts.

kārtām nav represīva darbība un pārkāpēju sodīšana, bet gan likumpārkāpumu novēršana un atvērta sabiedriskā sevisa nodrošināšana. Ar policijas vērtību sistēmu mūsdienīgā izpratnē galvenokārt ir saistītas *community policing* jeb uz sabiedrību vērsta policijas darba idejas” [3].

Kopš 2013. gada Valsts policijā vairāk tiek domāts par dažādām, citādām un modernām policijas prevencijas un komunikācijas metodēm, kuras īstenojot, piemēram, tiek uzturēta gan Valsts policijas mājaslapa [17], kā arī izveidota īpaša mājaslapa *Mana drošība* [18], gan arī policijai ir savs konts *Twitter*, *Facebook*, *Instagram*, *Draugiem.lv* un *Youtube*. Tos Valsts policijas Sabiedrisko attiecību nodaļa izveidoja 2011. gadā. Pirms tam bija tikai veiksmīga sadarbība ar visiem šo sociālo tīklu uzturētājiem, bet Valsts policijai savu sociālo kontu nebija.

Ļoti veiksmīgs bija viens no pirmajiem sadarbības pasākumiem, kas notika Eiropas Komisijas (EK) atbalstītajā projektā “Tu lieto narkotikas, narkotikas lieto tevi!”. Aktivitātes būtība bija šāda: gadījumā, ja jauniešis bija atbildējis, ka pamēģināt narkotikas ir forši, viņa sociālo kontu policija “arestēja” līdz brīdim, kad meitene vai puisis iepazinās ar Valsts policijas mājaslapā publiskoto informāciju par narkotiku ietekmi uz veselību un juridisko atbildību. [13]

Valsts policija piedalās arī visos lielākajos mūzikas festivālos un ikgadējā sarunu festivālā *LAMPA Cēsu pils parkā* [22]. Tajos pulcējas ne tikai nevalstisko organizāciju un biznesa pārstāvji, bet arī valsts pārvaldes darbinieki, kuri arī izmanto modernos un atraktīvos saziņas paņēmienus, lai kļūtu tuvāki iedzīvotājiem un skaidrotu arī aktuālās drošības tēmas.

Valsts policija 2018. gadā festivālā *LAMPA* pārsteidza klausītājus ar interesantām diskusijām un uzstāšanās veidu. Policijas eksperti uzrunāja dalībniekus par vairākām aktualitātēm, arī par kibernetizāciju, kibernetizāciju un apkarošanu. Sarunā viņi iesaistīja savus sadarbības partnerus – Drošāka interneta centru un sociālo tīklu guru Artūru Medni. Diskusijas laikā dalībniekiem tika dota iespēja uzzināt, ko par viņiem var atrast sociālajos tīklos, brīvi meklējot informāciju. Ar informācijas meklēšanu gan nodarbojās profesionāli policijas darbinieki, bet tikai likuma atļautajās robežās⁴ ar internetā brīvi pieejamiem līdzekļiem. Organizējot pasākumu, tika gādāts, lai katru brīvprātīgo iepazīstinātu ar viņa tiesībām atteikties no informācijas publiskošanas, ja dalībnieks nevēlas, lai eksperimenta rezultātus uzzina plašs klausītāju loks. Cilvēku interese par šo nestandarta pieeju bija negaidīti liela, pat tik liela, ka daži interesenti vajadzēja atteikties. Kāds ir secinājums? Cilvēkus piesaista iespēja satikt policijas darbiniekus neierastā vidē un neierastos apstākļos. Policija iedzīvotājiem var ne tikai dāvināt suvenīrus, bet arī dalīties ar savām zināšanām. Tas tiek augstu novērtēts, un tādējādi tiek celts policijas prestižs.

⁴ Neilgi pirms pasākuma norises spēkā stājās Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2016/679 par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti un ar ko atceļ Direktīvu 95/46/EK (Vispārīgā datu aizsardzības regula) par to, ka publiskajos un citos pasākumos dati tiek izmantoti tikai ar datu subjekta piekrišanu.

Ļoti veiksmīgs solis saziņā ar iedzīvotājiem ir Valsts policijas mobilās aplikācijas *Mana drošība*⁵ izveide 2016. gada nogalē [18]. Pirmo reizi iedzīvotāji ar aplikācijas starpniecību varēja ziņot par ceļu satiksmes negadījumiem, nosūtīt attēlus un pildīt drošības testus. Īpaša uzmanība, izstrādājot aplikāciju, tika pievērsta drošībai, policijas un ārkārtas dienestu izsaukšanai un iespējai nosūtīt koordinātes palīdzības dienestiem. Aplikācija izpelnījās lielu sabiedrības interesi un atbalstu [19]. Tā tika uzlabota 2018. gadā, kad aplikāciju papildināja sadaļa par drošību interneta vidē. Iedzīvotājiem šobrīd ir iespēja nosūtīt ekrānuzņēmumus, ziņot par kibernetizētiem un sazināties ar palīdzības sniedzējiem, izmantojot mobilo tālruni vai rakstot e-pastu [21]. Šāda iespēja ir tikai dažās ES dalībvalstīs, un Valsts policijas iniciatīva vērtējama ļoti pozitīvi. Iedzīvotāji to ļoti plaši izmanto, viņi labprāt fotografē dažādus notikumus un situācijas, kas varētu radīt nepieciešamību vērsties policijā pēc palīdzības.

Pieaugošie riski saistībā ar kibernetizētiem izplatīšanos nav mīts, un policijai tie nav vienaldzīgi, tomēr ne visos gadījumos izdodas apsteigt noziedzniekus. Saskaņā ar Eiropola datiem palielinās dažāda veida krāpšanu, bankas datu viltošanas vai nelikumīgas izmantošanas, dažādu ļaunatūru un izspiedējvīrusu gadījumu skaits [5]. Eiropas Savienības dalībvalstīs lielākajā daļā policijas dienestu diemžēl ir tikai viena vai dažas sevišķās nodaļas, kas specializējušās kibernetizētiem atklāšanā, bet internetā izdarīto pārkāpumu skaits pieaug [14]. Respektīvi, gandrīz visos noziedzīgajos nodarījumos ir pierādījumi, kas saistīti ar moderno tehnoloģiju izmantošanu, – dati tālruņos, datoros un planšetdatoros. Informāciju, ko agrāk noziedznieki meklēja “uz ielas”, tagad viņi atrod internetā un rikojas – sameklē ziņas par potenciālo interneta krāpniecības vai cita noziedzīgā nodarījuma upuri, nodibina kontaktus un iegūst citus nepieciešamos datus [6].

Tādēļ arī nepieciešama policijas dienestu restrukturizācija un policijas darbinieku nepārtraukta izglītošana un zināšanu papildināšana. Valsts policijai 2017. gadā tika piešķirti papildu līdzekļi, valsts finansējums tika palielināts vēl par 500 000 eiro, lai iegādātos tehniku un stiprinātu cilvēkresursus, kā arī tika uzsākts līdz šim vērienīgākais Iekšējās drošības fonda (IDF) projekts par kibernetizētiem drošības prevenciju un apkarošanu [16; 17]. Tieši projekta gaitā bija jāatrisina viens no lielākajiem pastāvīgajiem izaicinājumiem – iedzīvotāju proaktīva informēšana par kibernetizētiem riskiem. Lai gan tradicionāli policija iedzīvotājus informē jau gadiem ilgi, sadzirdēta tā tiek visai reti. Tādēļ bija nepieciešams izdomāt, kā pievērst iedzīvotāju uzmanību, kādas atraktīvas, modernas metodes izraudzīties. Par šā EK līdzfinansētā projekta kampaņas “Nedalties ar svešinieku!” sākumu kļuva sociālie eksperimenti interneta vietnē *Youtube* un sociālajā vietnē *Facebook*. Proti, tika izdomāts Imanta Hakerovska tēls, kas “ierakstīja” savu video emuāru par iedzīvotāju kiberkrāpšanas aktuālajiem veidiem. Tēlā iejutās aktieris, un tika īpaši izdomāts viņa stils un pielāgota valoda. Izplatot šo video *Youtube*, tas nekavējoties kļuva populārs un tika

⁵ Valsts policijas mobilo aplikāciju *Mana drošība* iespējams lejupielādēt bez maksas *Google Play Shop* un *App Apple Store*.

gan skatīts, gan pārsūtīts. Pozitīvā un reizē kampaņai arī ne tik iepriecinošā ziņa bija tā, ka Imanta Hakerovska uzstāšanās drīz vien tika nobloķēta, jo saturēja informāciju, kas uzskatāma par nevēlamu, un šāda rīcība liecina par to, ka arī sociālo tīklu saturs tiek uzraudzīts. Protams, kampaņas īstenotājiem būtu interesantāk, ja tēla popularitāte un video pārpublicēšana turpinātos... Tomēr jāpiemin, ka šis video pavisam īsā laikā tika pārpublicēts vairākas reizes.

Otrs kampaņas eksperiments notika sociālajā vietnē *Facebook*. Kampaņai “Nedalties ar svešinieku!” speciāli tika radīts Janas Silas tēls. Īpaši tika piedomāts un strādāts, izraugoties tēla fotogrāfijas, stāstot par interesēm un sniedzot citas profilam raksturīgas norādes (par radiem, draugiem, kā arī attēli no ceļojumiem). Rezultāts diezgan stipri pārsteidza ne tikai Valsts policijas darbiniekus, bet arī sadarbības partnerus – 1600 draugu ļoti īsā laikposmā (no 20.08.2018. līdz 16.10.2018.). Izbrīnīja, ka draudzības uzaicinājumi tika apstiprināti nūdien ļoti ātri, un tikai dažkārt kāds iedomājās pajautāt, vai Janu Silu pazīst arī dzīvē. Tieši vīrieši bija tie, kas gandrīz nekad nepainterēsējās, vai skaistā meitene ir satikta arī reālajā pasaulē. Šī ir tipiska prakse un raksturīga kļūda. Diemžēl citos gadījumos, kas nav sociālie eksperimenti, tā bieži noved pie tā, ka cilvēks kļūst par cietušo kibernetizējumā [7], apstiprināja kibernetizēšanas apkarošanas eksperts Dmitrijs Homenko.⁶ Kampaņas rezultāti iedzīvotājiem ir pieejami arī tiešsaistē *Delfi* vietnē [20]. Bez pavisam vienkāršiem draudzības uzaicinājumiem un apstiprinājumiem Jana Sila saņēma arī diezgan daudz aizdomīgu vēstuļu ar draudzības un tikšanās uzaicinājumiem reālajā dzīvē. Tā kā kampaņas mērķis aprobežojās tikai ar profila izveidi un draudzības apstiprinājumiem, rakstītājiem atbildes netika sniegtas, lai gan šādas provokācijas rezultāts varētu būt visnotaļ interesants, jo Jana no potenciālajiem interesentiem saņēma 150 vēstules.

Vēl viena aktivitāte, kas notika šajā projektā, bija sociālais eksperiments sadarbībā ar televīzijas raidījumu *Bez tabu*. Ideja bija šāda: piedāvāt bezmaksas kafiju pret iespēju saņemt personas datus klientu datubāzei. Piedāvājumam piekrita visai daudz jauniešu un cita vecuma cilvēku, kas pat nepajautāja anketas aizpildīšanas iemeslu. Vienlaikus informācija tika ievadīta interneta vidē, un, pasniedzot kafiju, pašam personas datu īpašniekam tika pastāstīts neliels stāsts par atrasto. Tas lika aizdomāties par iedzīvotāju atlaižu karšu aizpildīšanas paradumiem lielveikalos, kā arī par to, kādus datus par sevi internetā publiskojam paši [11]. Lai gan raidījumā paustais vēstījums nebija īpaši jauns, tas ieguva lielu popularitāti un par policijas ieteikumiem lika aizdomāties pavisam citādā aspektā.

Datu drošība un tās saistība ar iespējamiem cilvēktiesību pārkāpumiem kļūst par jaunu mācību priekšmetu daudzās Eiropas Savienības dalībvalstīs. Latvijā problēma ir šāda: ar nevalstisko organizāciju starpniecību, kas bieži vien jau sniedz palīdzību cietušajiem, par šiem jautājumiem sākotnēji tiek runāts kā par kaut ko īpašu, lai gan ārvalstīs tie jau kļuvuši par pilnībā integrēta interneta drošības un personas datu aizsardzības mācību kursa daļu pamatskolā. Šo ceļu sākušas iet daudzas Eiropas Savienības dalībvalstis.

⁶ Dmitrijs Homenko – Valsts policijas Galvenās kriminālpolicijas pārvaldes Ekonomisko noziegumu apkarošanas pārvaldes 3. nodaļas cīņai ar kibernetizēšanu priekšnieks.

Vispārējs kurss par personisko datu aizsardzību un uzvedību internetā izstrādāts arī Eiropas Savienības līmenī, un tajā piedāvātas visdažādākās interesantu diskusiju idejas, un tās mijas ar praktiskām nodarbībām par datu aizsardzības un drošības tēmu: tiesībām uz savas informācijas aizsardzību, labošanu un nepārpublicēšanu, tiesībām sūdzēties. Šajā procesā iesaistās dažādas vietējās tiesību aizsardzības institūcijas, policija, izglītības iestādes un personas datu aizsardzības ombudi [12].

Latvijā, īstenojot dažādus preventijas sadarbības projektus kibernetikas jomā, jau ilgstoši uzticams Valsts policijas sadarbības partneris ir Informācijas tehnoloģiju drošības incidentu novēršanas institūcija *CERT.LV* un Drošāka interneta centrs, kas ne tikai piedāvā mūsdienu mājaslapu ar palīdzības iespējām sociālo tīklu kontu lietotājiem [15], bet arī vada praktiskas mācības pedagogiem un vecākiem, piemēram, par drošības uzstādījumiem tālruniem. Drošāka interneta centra eksperti palīdz tiem iedzīvotājiem, kas, izmantojot Valsts policijas mobilo aplikāciju *Mana drošība*, ziņo Valsts policijai par pārkāpumiem interneta vidē. Mūsdienās aktīvi tiek izmantots arī cietušo uzticības tālrunis 116111, kas arī ir viens no pēdējo gadu laikā īstenotiem veiksmīgākajiem starpdisciplinārajiem preventijas pasākumiem.

Plašu sabiedrības rezonansi nesēn ieguva Augstākās tiesas spriedums jautājumā par to, vai drīkst vai nedrīkst filmēt policijas darbiniekus un bez saskaņošanas publiskot šos attēlus un video sociālajos tīklos. Augstākā tiesa nolēma, ka arī uz Valsts policijas darbiniekiem attiecas Personas datu aizsardzības regula [1], proti, bez piekrišanas attēlus izplatīt nedrīkst, un arī valsts dienesta darbiniekiem jānodrošina noteikts privātās dzīves aizsardzības līmenis – tiesības kontrolēt sava attēla izmantošanu [2]. Valsts policijā par šiem jautājumiem līdzīga diskusija bija jau 2010. gadā, kad Talsu policijas iecirkņa darbinieki publiskojā savas fotogrāfijas pašvaldības mājaslapā, lai iedzīvotāji viņus varētu atpazīt. Tas izraisīja diskusiju pārējo novadu policijas darbinieku vidū, jo ne visi piekrita, ka viņu fotogrāfijas tiktu ievietotas internetā. Visasāk uz šo ideju reaģēja Rīgas reģiona policijas darbinieki, kas vismazāk vēlējas tikt publiskoti. Jāpiebilst, ka Rīgas reģionā tradicionāli ir arī viszemākā iecirkņa inspektoru atpazīstamība – viņus atpazīst tikai 5–10% iedzīvotāju.

Secinājumi

Personas datu aizsardzība un kibernetikas drošība noteikti ir un arī turpmāk būs viens no policijas darba, kas vērsts uz sabiedrību, izaicinājumiem saistībā ar Valsts policijas preventijas darbu. Pēdējos gados paveikts ir ļoti daudz, bet ceļš, pa kuru jāvirzās policijai, vienmēr būs jāturpina atbilstīgi sabiedrības mainīgajām prasībām un mūsdienu tehnoloģijām. Svarīgs šajā virzībā ir vadības atbalsts un stratēģiskā plānošana, kurai jāturpina iedzīvotājus uz sabiedrību vērsta policijas darba metodes. Vienlaikus var secināt, ka mūsdienu policijas darba un preventijas metožu piemērošana ikdienas dzīvē ir atkarīga no pašiem policijas darbiniekiem un darba vērtēšanas kritērijiem, jo sekmīgi paveikts tiek tas, ko arī novērtē un par ko tiek maksāts.

Modern Methods to Prevent Cybercrime in Latvia

Abstract

Article is devoted to the topic of community policing and modern crime prevention methods in Latvia. The author is reviewing the last 10 years of work of the Latvian state police to reach a wider public about the different issues of crime prevention, including prevention and implementation of different organisational reforms, including new approaches of modern communication to tackle cybercrime. Analysis about the most challenging initiatives and projects proves that the State police has achieved considerable development in order to become a modern police service. Meanwhile, the author is acknowledging that continuous efforts and initiatives should be made to prevent and fight cybercrimes and other forms of crimes.

Keywords: community policing, State police of Latvia, crime prevention, cybercrime.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2016/679 par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti un ar ko atceļ Direktīvu 95/46/EK. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*. L 119/1, 04.05.2016. Iegūts no: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679> [sk. 07.06. 2019.].

Tiesu prakse

2. Augstākās tiesas 2019. gada 15. marta spriedums lietā Nr. A42050223 SKA-6/2019.
3. Administratīvās rajona tiesas Rīgas tiesu nama 2012. gada 28. decembra spriedums administratīvajā lietā Nr. 142173111 (1-0913-12/26).

Literatūra

4. Iekšlietu ministrijas darbības stratēģija. *Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija*. 2018. Iegūts no: http://www.iem.gov.lv/files/text/STRATEGIJA__2019v2.pdf [sk. 04.07.2019.].
5. Internet organised crime threat assessment 2018. *Europol*. Iegūts no: <https://www.europol.europa.eu/internet-organised-crime-threat-assessment-2018> [sk. 07.06.2019.].
6. Intervija ar Dmitriju Homenko par drošību interneta vidē: LTV “Rīta Panorāma”. 17.10.2018. *Youtube*. Iegūts no: https://www.google.com/search?q=INTERVIJA+AR+dMITRIJU+HOMENKO&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=di0Zi60e3_kcQM%253A%252CDI9NSQR4fx45cM%252C_&vet=1&usq=A14_-kTLKmTjot5xtbBBCg5DdEEzsWKnsA&sa=X&ved=2ahUKEwjDx9aF7JvjAhWStYsKHYxzCA8Q9QEwDHoECAUQBA#imgsrc=di0Zi60e3_kcQM: [sk. 08.08.2019.].
7. Intervija ar Dmitriju Homenko par drošību interneta vidē. *LTV.LV* 18.10.2018. Iegūts no: <https://ltv.lsm.lv/lv/raksts/18.10.2018-intervija-ar-dmitriju-homenko-par-drosibu-interneta-vide.id141979/> [sk. 08.08.2019.].
8. Landmane, D., Rinkevics, A. 2013. *Pētījums: Policijas darba kvalitāte cietušā vērtējumā*. Rīga.

Ilze Bērziņa-Ruķere. Uz sabiedrību vērsta policijas darba metodes mūsdienu mainīgajā pasaulē

9. Ozoliņa, Ž. 2012. Cilvēkdrošība: Vai iespējams visaptverošs definējums? No: *Cilvēkdrošība Latvijā un pasaulē: No idejas līdz praksei*. Aut. kol. Ž. Ozoliņas red. Rīga: Zinātne. 16.–38. lpp.
10. *Uz sabiedrību vērsts policijas darbs Latvijā 2009.–2012. gads. Pieredze un nākamie soļi*. Aut. kol. I. Bērziņa-Ruķere, I. Avota, N. Grūbis, M. Tošovskis. Rīga: Valsts policija, 2012.
11. Runce, B. 06.11.2018. “Mēs tev uzsauksim kafiju, bet tu pasaki, kā tevi sauc!”: “Bez Tabu” eksperimentā atklāj, cik svešiniekam viegli piekļūt tavai privātajai informācijai! *SKATIES.LV* Iegūts no: <https://skaties.lv/beztabu/nejedzibas/mes-tev-uzsauksim-kafiju-bet-tu-pasaki-ka-tevi-sauc-bez-tabu-eksperimenta-atklaj-cik-svesiniekam-viegli-pieklut-tavai-privatajai-informacijai/> [sk. 07.08.2019.].
12. *The European Handbook for Teaching Privacy and Data Protection at Schools*. Fuster, G. G., Kloza, D. (eds). Brussels, 2016.
13. Valsts policija uzsāk sociālo pretnarkotiku kampaņu jauniešiem “Tu lieto narkotikas, narkotikas lieto tevi”. *Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija*. 31.08.2010. Iegūts no: <http://www.iem.gov.lv/lat/aktualitates/jaunumi/?doc=18998> [sk. 07.08.2019.].
14. Valsts policijas 2018. gada pārskats. *Latvijas Valsts policija*. Iegūts no: http://www.vp.gov.lv/faili/jauna_mape/vp_2018._gada_parskats.pdf [sk. 07.06.2019.].

Interneta resursi

15. *Drossinternets.lv* [Latvijas Drošāka interneta centra mājaslapa]. Iegūts no: <https://drossinternets.lv/> [sk. 04.07.2019.].
16. *Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija* [mājaslapa]. Iegūts no: www.iem.gov.lv [sk. 04.07.2019.].
17. *Latvijas Valsts policija* [mājaslapa]. Iegūts no: www.vp.gov.lv [sk. 08.08.2019.].
18. *Mana drošība* [Valsts policijas Prevencijas vadības biroja izveidota mājaslapa]. 2019. Iegūts no: www.manadrosiba.lv [sk. 08.08.2019.].
19. Mobilajā lietotnē “Mana drošība” būs iespējams ziņot par savu atrašanās vietu. *TV NET.LV* 29.11.2016. Iegūts no: <https://www.tvnet.lv/4611710/mobilaja-lietotne-mana-drosiba-bus-iespejams-zinot-par-savu-atrasanas-vietu> [sk. 04.07.2019.].
20. Nedalies ar svešinieku! *Delfi*. Iegūts no: <https://www.delfi.lv/news/nedalies-ar-svesinieku/> [sk. 07.08.2019.].
21. Policija radījusi jaunu lietotnes riku drošībai internetā. *LA.LV* [ziņu portāls Latvijai]. 07.03.2018. Iegūts no: <http://www.la.lv/policija-radijusi-jaunu-lietotnes-riku-drosibai-interneta> [sk. 04.07.2019.].
22. *Sarunu festivāls LAMPA* [mājaslapa]. Iegūts no: www.festivalslampa.lv [sk. 31.05.2019.].
23. Zvirbulis, Ģ. 13.03.2019. Aptauja: Policijai uzticas aizvien vairāk. *LSM.LV* <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/aptauja-policijai-uzticas-aizvien-vairak.a312614/> [sk. 31.05.2019.].

<https://doi.org/10.25143/socr.13.2019.1.030-041>

Naida noziegumi Latvijā: kriminālatbildība un piemērotie sodi

Dr. iur. Ēriks Treļš

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija
eriks.trels@gmail.com

Kopsavilkums

2019. gada 5. martā Eiropas Komisija pret rasismu un neiecietību (*The European Commission against Racism and Intolerance*, ECRI) publicēja Piekto ziņojumu par Latviju. Tajā, atsaucoties uz Tiesībsarga biroja un nevalstisko organizāciju sniegto informāciju, norādīts, ka naida kurināšanas upuri bieži vien neinformē policiju par notikušo, jo viņiem nav pārliecības par tiesībaizsardzības iestāžu vēlmi vai spēju efektīvi izmeklēt šos notikumus, tādēļ tiek rekomendēts Valsts policijai izveidot speciālu struktūrvienību darbam ar mazāk aizsargātajām sabiedrības grupām. Iepriekšējā ziņojumā, kas tika publicēts 2012. gada 21. februārī, ECRI norādīja, ka par šāda veida noziegumiem piespriestie sodi (ar dažiem izņēmumiem, kad tika piemēroti sodi, kas saistīti ar brīvības atņemšanu) Latvijā ir pārāk saudzīgi.

Rakstā tiek skaidrots, kā šajā jomā mainījusies situācija pēc ECRI Ceturtā ziņojuma publicēšanas.

Atslēgvārdi: naida noziegumi; naida runa; nacionālā, etniskā, rasu, reliģiskā vai sociālā naida izraisīšana.

Ievads

Naida noziegumu izplatīšanās un cīņa ar tiem nezaudē savu aktualitāti kā Latvijas Republikā, tā arī citur pasaulē. Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Rasu diskriminācijas izskaušanas komitejas (*The Committee on the Elimination of Racial Discrimination*, CERD) 2018. gada 30. augustā publicētajos noslēguma secinājumos par ANO Konvencijas par visu veidu rasu diskriminācijas izskaušanu [1] izpildi Latvijas Republikas teritorijā tika atzīmēti Latvijas sasniegumi cīņā ar naida noziegumiem (angļu val. *hate crime*) [8]. Atzinīgi novērtējot paveikto, tika arī norādīts, ka komitejai uztraukumu rada neliels reģistrēto naida noziegumu skaits. Šis jautājums ir aktuāls arī reģionālā līmenī. Pie līdzīgiem

secinājumiem savā 2019. gada 5. marta ziņojumā nonāca Eiropas Komisija pret rasismu un neiecietību [10]. Atsaucoties uz Tiesībsarga biroja un nevalstisko organizāciju sniegto informāciju, ECRI Piektajā ziņojumā par Latviju norāda, ka naida kurināšanas upuri bieži vien neinformē policiju par notikumu, jo viņiem nav pārlicības par tiesībaizsardzības iestāžu vēlmi vai spēju efektīvi izmeklēt šos notikumus, kā arī ECRI rekomendē Valsts policijai izveidot speciālu struktūrvienību darbam ar mazāk aizsargātajām sabiedrības grupām.

Latvijas Republikas Tiesībsarga biroja 2016. gada pētījumā “Naida runas un naida noziegumu atpazīšanas un izmeklēšanas prakses problēmaspekti Latvijas Republikā” norādīts, ka gadījumā, kad nepieciešams identificēt, vai konkrētais noziedzīgais nodarījums ir “naida noziegums” Latvijas normatīvā regulējuma izpratnē, “nepieciešams konstatēt divus kritērijus: (a) noziedzīgā nodarījuma sastāvs ir iekļauts Krimināllikumā; (b) noziedzīgā nodarījumā ir konstatējams naida motīvs pret konkrētu aizsargājamo sabiedrības grupu” [25, 9]. Vienlaikus pētījumā minēts, ka “Krimināllikuma normās ir noteikta atbildība par naida noziegumu, naida runas un diskriminācijas aizlieguma pārkāpšanas gadījumiem, paredzot kriminālatbildību par nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanu (Krimināllikuma 78. pants), diskriminācijas aizlieguma pārkāpšanu (Krimināllikuma 149.¹ pants), kā arī sociālā naida un nesaticības izraisīšanu (Krimināllikuma 150. pants)” [25, 5].

Valsts policijas 2017. gadā izstrādātajās “Vadlīnijās “naida noziegumu” identifikācijai un izmeklēšanai” ir teikts, ka parasti jēdzienu “naida noziegums” saprot kā noziedzīgu nodarījumu, kas paredzēts Krimināllikuma 71. pantā (Genocīds), 71.¹ pantā (Aicinājums uz genocīdu), 78. pantā (Nacionāla, etniska un rasu naida izraisīšana), 149.¹ pantā (Diskriminācijas aizlieguma pārkāpšana), 150. pantā (Sociālā naida un nesaticības izraisīšana), un jebkuru citu noziedzīgu nodarījumu, kurš izdarīts rasistisku, nacionālu, etnisku vai reliģisku motīvu dēļ (Krimināllikuma 48. panta pirmās daļas 14. punkts) [31, 3].

Latvijas Republikas Augstākās tiesas 2018. gadā publicētajā tiesu prakses apkopojumā “Naida runa un vārda brīvība. Tiesu prakse krimināllietās par Krimināllikuma 74.¹, 78., 150. pantu. 2012. gada oktobris – 2018. gada maijs” jēdziens “naida noziegums” tiek attiecināts uz nosaukumā minētajiem pantiem. Apkopojuma autori norāda, ka aplūkotajā periodā “stājies spēkā viens spriedums, kurā skatīts jautājums par reliģiska naida motīvu kā atbildību pastiprinošu apstākli, tāpēc apkopojumā iekļauts apskats par Krimināllikuma 48. panta pirmās daļas 14. punkta piemērošanu (rasistisks motīvs kā atbildību pastiprinošs apstāklis). Apkopojumā apskatāmajā periodā Tiesu informācijas sistēmā (TIS) nav konstatēti spēkā stājušies spriedumi par noziedzīgiem nodarījumiem, kas paredzēti Krimināllikuma 71.¹ pantā (Aicinājums uz genocīdu) un 149.¹ pantā (Diskriminācijas aizlieguma pārkāpšana), tāpēc apkopojumā nav iekļauts šo pantu plašāks apskats” [3, 4].

Jāpiebilst, ka “klasiskā” Austrumeiropas izpratnē jēdziens “naida noziegums” biežāk tiek attiecināts uz nacionālā, etniskā, rasu, reliģiskā vai sociālā naida izraisīšanu (Krimināllikuma 78. un 150. pants), tādēļ šajā pētījumā uzmanība pievērsta minētajos pantos paredzētajai atbildībai un piemērotajiem sodiem par tajos paredzētajām darbībām.

Darba mērķis –, analizējot par naida noziegumiem piemērotos sodus, konstatēt iespējamus problēmjautājumus un piedāvāt to risinājumus.

Materiāls un metodes – temata analīze tiek veikta, izmantojot vispārīgās pētniecības metodes, piemēram, salīdzināšanu un apkopojumu, cēloņsakarību atklāšanu, analīzi un sintēzi, statistisko analīzi un iegūtās informācijas matemātisko apkopošanu, kā arī tiesību normu interpretācijas metodes.

Naida nozieguma un naida runas jēdziens un izpratne

Pirmo reizi jēdziens “naida noziegumi” (*hate crime*) izmantots 1985. gadā, kad Džons Konjērs (*John Conyers*), Barbara Keneli (*Barbara Kennelly*) un Mario Bjadži (*Mario Biaggi*) publicēja grāmatu “Hate Crime Statistics Act” [13]. Mūsdienās Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas jeb EDSO (*Organization for Security and Co-operation in Europe*, OSCE) Demokrātisko institūciju un cilvēktiesību birojs (*Office for Democratic Institutions and Human Rights*, ODIHR) piedāvā šādu “naida nozieguma” definīciju:

- jebkurš noziedzīgs nodarījums, tostarp noziegums pret personu vai īpašumu, kad cietušais, vieta vai nozieguma mērķis ir izvēlēti pēc to faktiskās vai šķietamās saiknes, atbalsta, piederības vai dalības grupā, kas definēta “b” daļā;
- grupa var balstīties uz tās locekļu reālu vai šķietamu rasi, nacionālo vai etnisko izcelsmi, valodu, ādas krāsu, reliģiju, dzimumu, vecumu, fizisko vai garīgo invaliditāti, seksuālo orientāciju vai citu līdzīgu pazīmi [12, 11].

Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes vadošais pētnieks Jānis Baumanis norāda, ka “naidis ir cilvēka jūtu izpausmes veids, kas ir vērstas pret noteikto objektu (personu, personu grupu, procesu, parādību), kuram raksturīgs ļaunums, nelabvēlība un kas ir noturīgs, ar lielu intensitāti un destruktivitāti” [7, 15]. Jēdziens “naidis” tiek skaidrots arī kā “intensīvā nepatika” [32, 112]. Latviešu literārās valodas vārdnīcā vārdam “naidis” sniegti vairāki skaidrojumi: “(1) dziļas un noturīgas jūtas, kam ir raksturīga nelabvēlīga, nosodoša, arī kaujinieciska attieksme (parasti pret cilvēkiem, parādībām sabiedrībā); (2) ķildas, nesaskaņas, arī nesaticība” [23, 316–317].

Krimināllikuma komentāros “naidis tiek raksturots kā jūtas, kurām raksturīgs ļaunums, intensīva nepatika, naidīgums, nelabvēlība (pret kādu), savukārt neiecietība tiek definēta kā nepamatoti negatīva attieksme pret cilvēkiem, viņu dzīvesveidu, uzskatiem, jūtām, paražām” [19, 45].

Iepriekšējā Krimināllikuma komentāru redakcijā tika skaidroti jēdzieni “nacionāls”, “etniskis” un “rase”:

“Nacionāls – tāds, kas attiecas uz nāciju, tautību, tautu, tām raksturīgo sabiedrisko un politisko dzīvi, interesēm; etniskis – saistīts ar izcelsmi, piederību pie kādas tautas (etnosa), saistīts ar kādu tautu (etnosu); rase – vēsturiski izveidojusies liela cilvēku kopība, kam ir kopēja izcelšanās un kopīgas raksturīgas iedzimtas ārējās fiziskās pazīmes, piemēram, ādas, acu, matu krāsa, galvas forma, augums u. c.” [20, 44].

Arī “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” rodami šie jēdzieni. Vārds “nacionāls” ir “saistīts ar nāciju, tautu, tām raksturīgs” [23, 312]. Savukārt vārdam “nacionalitāte”

ir vairāki skaidrojumi: “(1) tautība, tauta; (2) piederība pie kādas nācijas” [23, 311]. Vārds “etnisks” ir “saistīts ar piederību pie kādas tautas; saistīts ar kādu tautu” [22, 514]. Vārds “rase” tiek skaidrots kā “vēsturiski izveidojusies areāla cilvēku grupa, kurai ir kopēja izcelšanās un noteiktās teritoriālās robežās variējošas kopīgas iedzimtas morfoloģiskās un fiziskās pazīmes (piemēram, ādas, acu un matu krāsa, galvas forma)” [24, 539].

Jāpiebilst, ka

“katrā valstī pastāv arī sava, bieži vien atšķirīga, jēdzienu izpratne. Piemēram, jēdziena “nacionalitāte” (angļu val. *nationality*) vai “nacionālā izcelsme” izpratne Austrumeiropā un Rietumeiropā joprojām atšķiras. Ja Rietumeiropā ar personas “nacionalitāti” vai “nacionālo izcelsmi” saprot tās valstisku piederību un pat pilsonību (angļu val. *nationals of the State, or citizens of a State*), tad Austrumeiropā (arī Latvijā) ar šo terminu apzīmē piederību konkrētai tautībai neatkarīgi no pilsonības” [30, 16].

Par cietušo no “naida nozieguma” var būt kā viena, tā arī vairākas personas vai personu grupa, kas ir apvienota ar kādu no šeit minētajām pazīmēm. Pārkāpējs ar nodomu (latīņu val. *animus injuriandi*) izvēlas šīs personas, balstoties uz kādu no minētām pazīmēm. Līdz ar to tikai motīvs – naidis vai aizspriedumi – atšķir “naida noziegumus” no citiem noziedzīgu nodarījumu veidiem [12, 16–17].

Profesors Uldis Krastiņš pilnīgi pamatoti uzskata, ka motīvs un mērķis ietekmē nodoma rašanos, tā virzību uz mērķi un nodoma īstenošanos [18, 108–109]. Motīvs tiek definēts kā iekšējais pamudinājums, dziņa un tieksme, kas virza vainīgā gribu uz noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” tiek piedāvāts šāds skaidrojums vārdam “motīvs”: “tas, kas rosina, pamudina (uz kādu darbību, rīcību); tas, kas izraisa (kādu darbību, rīcību)” [23, 272]. Savukārt mērķis ir iecerētais rezultāts, ko persona, izdarot noziedzīgu nodarījumu, vēlas sasniegt. Arī “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” atrodam līdzīgu skaidrojumu: “tas, ko vēlas, cenšas īstenot, sasniegt; arī nolūks” [23, 165]. Profesors Uldis Krastiņš apgalvo, ka Krimināllikumā bieži vien noziedzīga nodarījuma sastāvs konstruēts tādā veidā, ka panta dispozīcijā nav īpaši norādīts uz motīvu vai mērķi kā obligātu nodarījuma sastāva subjektīvās puses pazīmi, taču, lai konstatētu attiecīgā noziedzīgā nodarījuma sastāvu, motīvs un mērķis ir obligāti jāpierāda [18, 108–109].

Minot “naida noziegumu” izdarīšanas motivāciju kā vienu no šo noziegumu īpatnībām, eksperts “naida noziegumu” jomā no Lielbritānijas Pols Iganskijs (*Paul Iganski*) norāda arī uz otru “naida noziegumu” atšķirību no pārējiem kriminālnoziegumiem, t. i., – sekām, ko tie rada [15, 3].

“Naida noziegumi” tiek izdarīti ar nolūku iebiedēt gan konkrēto upuri, gan visu kopienu, kurai tas pieder. Tādējādi notikušā kaitīgās sekas attiecas ne tikai uz konkrēto noziedzīgā nodarījuma upuri, bet arī uz attiecībām starp dažādām kopienām, pie kurām pieder uzbrucējs un upuris. Notikušā sekas ir daudz dziļākas par fizisku nodarījumu vai finansiāliem zaudējumiem, jo tās ietekmē sabiedrību, izraisot bailes, naidu un aizspriedumus [26, 10]. Kā rāda prakse, “naida noziegumi” atstāj nopietnas sekas gan uz upuri, gan uz kopienu, kurai cietušais pieder, gan arī uz plašāku sabiedrību [9].

Jau iepriekšējos pētījumos tika secināts, ka “naida noziegumi” var izpausties fiziska aizskāruma (vardarbības) veidā, verbāla aizskāruma veidā (mutvārdos un rakstveidā) un citā naida izpausmes veidā, piemēram, tīši iznīcinot un bojājot mantu – izsitot logus, pārdurot automašīnas riepas u. tml. [30, 29–68]. Atšķirībā no fiziskā aizskāruma (vardarbības), verbālais aizskārums (tas var būt izdarīts gan mutvārdos, gan rakstveidā) var aizskart daudz plašāku personu loku. Verbālais aizskārums bieži vien, īpaši angļu valodā rakstītos pētījumos, tiek saukts par “naida runu” (*hate speech*).

Eiropas Padomes Ministru komitejas (*Council of Europe Committee of Ministers*) 1997. gada 30. oktobra Rekomendācijā Nr. (97) 20 sniegts šāds jēdziena “naida runa” skaidrojums: “naida runa” pārklāj visas izteiksmes formas, kas izplata, mudina, veicina vai attaisno rasistisku naidu, ksenofobiju, antisemitismu vai citas naida formas, kas balstītas uz neiecietību, iekļaujot neiecietību, kas nāk no agresīva nacionālisma, etnocentrisma, diskriminācijas un naida pret minoritātēm, migrantiem un ārvalstu izcelsmes cilvēkiem [27]. No minētā izriet, ka “naida runa” ir “naida noziegumu” paveids.

Rīgas Stradiņa universitātes asociētais profesors un viens no autoritātēm kibernetiķu jautājumos Uldis Ķinis uzskata, ka “(1) naida runa – rasu naida kurināšana, homofobijas, genocīda, kara noziegumu, terorisma propaganda; (2) bērnu pornogrāfija, narkotiku izplatīšana, cilvēktirdzniecība” [17, 38] ir tā saucamie satura noziegumi (angļu val. *content crimes*), kas izpaužas nelikumīgas informācijas izplatīšanā, izmantojot automatizētu datu apstrādes sistēmu. Papildus minētajam viņš, atsaucoties uz Annas Vēberes (*Anna Weber*) pētījumu, norāda, ka naida runu var iedalīt šādi: “(1) kūdīšana uz rasu naidu; (2) kūdīšana uz naidu reliģisku apsvērumu dēļ; (3) naida runas izpausmes kā nacionālisms un etnocentrisms; (4) homofobija – naida runa, kas vērsta pret homoseksuāļiem” [17, 47]. Minētais ļauj secināt, ka naida runai ir dažādas izpausmes un to var iedalīt vairākos veidos.

Normatīvā regulējuma piemērošanas problēmjautājumi

Jēdzieni “naida noziegumi” un “naida runa” Latvijā nav normatīvi nostiprināti. Kā jau bija minēts šā raksta ievadā, “klasiskā” Austrumeiropas izpratnē jēdziens “naida noziegums” biežāk tiek attiecināts uz nacionālā, etniskā, rasu vai reliģiskā naida izraisīšanu.

Krimināllikuma 78. pantā (Nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšana) noteikts:

“(1) Par darbību, kas vērsta uz nacionālā, etniskā, rasu vai reliģiskā naida vai nesaticības izraisīšanu, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz trim gadiem vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu. (2) Par tādu pašu darbību, ja to izdarījusi personu grupa vai valsts amatpersona, vai uzņēmuma (uzņēmēj sabiedrības) vai organizācijas atbildīgs darbinieks vai ja tā izdarīta, izmantojot automatizētu datu apstrādes sistēmu, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz pieciem gadiem vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu. (3) Par šā panta pirmajā daļā paredzēto darbību, ja tā saistīta ar vardarbību vai draudiem vai ja to izdarījusi organizēta grupa, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz desmit gadiem un ar probācijas uzraudzību uz laiku līdz trim gadiem vai bez tās.” [2]

Latvijā 2014. gada 25. septembrī Krimināllikumā tika veikti grozījumi, kas pilnveidoja normatīvo regulējumu saistībā ar “naida noziegumiem”, Krimināllikuma 150. pantā paredzot atbildību par sociālā naida un nesaticības izraisīšanu.

Spēkā esošajā redakcijā Krimināllikuma 150. pantā noteikts:

“(1) Par darbību, kas vērsta uz naida vai nesaticības izraisīšanu atkarībā no personas dzimuma, vecuma, invaliditātes vai jebkuru citu pazīmju dēļ, ja ar to radīts būtisks kaitējums, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz vienam gadam vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu. (2) Par šā panta pirmajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, ja to izdarījusi valsts amatpersona vai uzņēmuma (uzņēmēj sabiedrības) vai organizācijas atbildīgs darbinieks, vai personu grupa vai ja tas izdarīts, izmantojot automatizētu datu apstrādes sistēmu, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz trim gadiem vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu. (3) Par šā panta pirmajā daļā paredzēto darbību, ja tā saistīta ar vardarbību vai draudiem, vai par šā panta pirmajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, ja to izdarījusi organizēta grupa, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz četriem gadiem vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu.” [2]

Latvijas Cilvēktiesību centra uzdevumā piedalījos tiesnešu, prokuroru, advokātu un policijas darbinieku aptaujās, kas tika rīkotas projektā “Cīnoties ar naida noziegumiem. Labo prakšu identificēšana krimināllikumu piemērošanas un notiesāšanas nosacījumiem attiecībā uz naida motivētiem noziegumiem Eiropas Savienībā”. Projekta laikā iegūtā informācija, secinājumi un priekšlikumi tika publicēti brošūrā “Naida noziegumi: prakse un problēmas”. Šajā pētījumā tika identificēti vairāki problēmjautājumi, kas saistīti ar “naida noziegumiem” un Latvijas normatīvā regulējuma piemērošanu [16, 58–64].

Projekta laikā tika secināts, ka Latvijas Republikas teritorijā naida noziegumi galvenokārt izpaužas naida runas veidā, ievietojot aizvainojošus komentārus un publikācijas internetā, t. i., izmantojot automatizētu datu apstrādes sistēmu, lai veiktu darbības, kas vērstas uz nacionālā, etniskā, rasu vai reliģiskā naida vai nesaticības izraisīšanu. Papildus minētajam tika konstatēts, ka “lietās par naida izraisīšanu, izmantojot automatizētu datu apstrādes sistēmu, tiesas piemēroja sodus, kas nav saistīti ar reālu brīvības atņemšanu, bet paredz brīvības atņemšanu nosacīti, ar pārbaudes laiku. Pēdējo gadu laikā novērojama tendence, ka prokuratūra noslēdz ar apsūdzēto personu vienošanos par tai piemērojamo sodu, kas, neapšaubāmi, atvieglo tiesas darbu” [16, 61]. Tomēr

“lielākā daļa aptaujāto tiesnešu, prokuroru, zvērināto advokātu un Valsts policijas darbinieku pozitīvi vērtē tiesas piemērotos sodus. Viņi uzskata, ka spēkā esošais normatīvais regulējums ir pietiekami efektīvs, nodrošinot, ka naida noziegumu izdarītāji tiek notiesāti par viņu veiktajiem noziedzīgajiem nodarījumiem” [16, 61].

Jāpiebilst, ka līdz 2014. gada 28. oktobrim Krimināllikuma 78. panta otrajā daļā bija reglamentēts, ka darbība, kas apzināti vērsta uz nacionālā, etniskā vai rasu naida vai nesaticības izraisīšanu, ja tā izdarīta, izmantojot automatizētu datu apstrādes sistēmu, bija uzskatāma par sevišķi smagu noziegumu, un tika paredzēta brīvības atņemšana uz

laiku līdz desmit gadiem. Pašreiz spēkā esošajā redakcijā minētā darbība tiek uzskatīta par smagu noziegumu, tāpēc paredzēta brīvības atņemšana uz laiku līdz pieciem gadiem.

Latvijas Cilvēktiesību centra veiktajā pētījumā vairāki aptaujātie norādīja uz problēmu, kas saistīta ar to, ka

“spēkā esošais normatīvais regulējums paredz dažādus sodus par nacionālā, etniskā, rasu un reliģiskā naida izraisīšanu (Krimināllikuma 78. pants) un par sociālā naida un nesaticības izraisīšanu (Krimināllikuma 150. pants). Atšķirās arī šo noziedzīgu nodarījumu institucionālā piekritība. Krimināllikuma 78. pants ir ietverts IX nodaļā (Noziegumi pret cilvēci, mieru, kara noziegumi, genocīds), kas ir Drošības policijas (no 2019. gada 1. janvāra – Valsts drošības dienesta) piekritībā. Savukārt Krimināllikuma 150. pants ir ietverts XIV nodaļā (Noziedzīgi nodarījumi pret personas pamattiesībām un pamatbrīvībām), kas ir Valsts policijas kompetencē. Aptaujātie piedāvāja vairākus risinājumus. Pēc viņu domām, būtu lietderīgi veikt grozījumus Krimināllikumā un paredzētās soda sankcijas par sociālā naida un nesaticības izraisīšanu (Krimināllikuma 150. pants) pielīdzināt sankcijām, kas paredzētas par nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanu (Krimināllikuma 78. pants). Otrs risinājums būtu apvienot abus pantus vienā, iekļaujot jaunizveidoto pantu Krimināllikuma X nodaļā (Noziegumi pret valsti) vai kādā citā nodaļā pēc likumdevēja ieskatiem.” [16, 63].

Minētās problēmas jau iepriekš bija identificējis un piedāvājis tām iespējamus risinājumus savos rakstos “Teksta juridiskās ekspertīzes īpašības lietās par naida izraisīšanu” [29, 53] un “Kriminālatbildība par reliģiskā naida vai nesaticības izraisīšanu” [28, 16–17], kas tika publicēti Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes elektroniskajā juridisko zinātnisko rakstu žurnālā “Socrates”.

Attīstības dinamika un perspektīvas

Iekšlietu ministrijas Informācijas centra dati liecina, ka pēdējo piecu gadu laikā (no 2014. gada 1. janvāra līdz 2019. gada 1. janvārim) pēc Krimināllikuma 78. panta tika uzsākti 32 kriminālprocesi (2014. gadā – astoņi, 2015. gadā – desmit, 2016. gadā – seši, 2017. gadā – viens, 2018. gadā – septiņi) un pēc Krimināllikuma 150. panta – astoņi kriminālprocesi (2015. gadā – viens, 2016. gadā – pieci, 2017. gadā – divi) [21].

Salīdzinājumam – citos Krimināllikuma pantos, kuros paredzētā darbība bieži vien izpaužas aicinājumu formā, minētajā laikposmā uzsākto kriminālprocesa skaits bija krietni mazāks. Piemēram, pēc Krimināllikuma 74.¹ panta (Genocīda, nozieguma pret cilvēci, nozieguma pret mieru un kara nozieguma attaisnošana) tika uzsākti trīs kriminālprocesi (2014. gadā – viens, 2018. gadā – divi) un pēc Krimināllikuma 77. panta (Aicinājums uz agresīvu karu) tika uzsākti divi kriminālprocesi (2014. gadā – viens, 2018. gadā – viens). Līdz 2018. gada 23. maijam, kad Krimināllikums tika papildināts ar jaunu (IX¹) nodaļu (Noziegumi, kas saistīti ar terorismu), 88.² pants (Aicinājums uz terorismu un terorisma draudi) praksē tika lietots sešas reizes (2011. gadā – vienu, 2012. gadā – vienu, 2014. gadā – divas, 2015. gadā – vienu, 2016. gadā – vienu). Savukārt jaunais Krimināllikuma pants – 79.⁶ pants (Terorisma attaisnošana, aicinājums uz

terorismu un terorisma draudi) – no 2018. gada 23. maija līdz 2019. gada 1. janvārim praksē lietots netika. Papildus jānorāda, ka nekad netika piemērots praksē Krimināllikuma 71.¹ pants (Aicinājums uz genocīdu), Krimināllikuma 81. pants (Pret Latvijas Republiku vērstšs aicinājums) – redakcijā, kas stājās spēkā 2016. gada 11. maijā, – un Krimināllikuma 149.¹ pants (Diskriminācijas aizlieguma pārkāpšana).

Latvijas Republikas Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojumā “Naida runa un vārda brīvība. Tiesu prakse krimināllietās par Krimināllikuma 74.¹, 78., 150. pantu. 2012. gada oktobris – 2018. gada maijs” analizēti 42 Latvijas tiesu nolēmumi, to skaitā 39 nolēmumi (25 krimināllietās) par Krimināllikuma 78. pantu un divi spriedumi par Krimināllikuma 150. pantu [3, 4]. Tiesa norāda, ka minētajā laikposmā pēc Krimināllikuma 74.¹ panta taisīts viens spriedums. Šajā lietā tiesa apstiprināja pirmstiesas procesā slēgtu vienošanos [4]. No lietas materiāliem izriet, ka 39 gadus vecā persona A. K. ievietojusi komentāru interneta portālā, kurā paustais attaisno Latvijas iedzīvotāju deportācijas. Tas bija viens no vairākiem personas A. K. apsūdzībā inkriminētajiem internetā paustajiem komentāriem. Pārējie personas A. K. komentāri tika kvalificēti pēc Krimināllikuma 78. panta otrās daļas. Tiesa personai A. K. noteica brīvības atņemšanas sodu uz trim mēnešiem. Soda izpildes veids noteikts nosacīts ar pārbaudes laiku uz septiņiem mēnešiem. Pārbaudes laiks noteikts vienāds ar galīgo soda laiku – septiņi mēneši –, ko veidoja, daļēji saskaitot sodus pēc Krimināllikuma 74.¹ panta un pēc Krimināllikuma 78. panta otrās daļas.

Analizējot tiesu praksi lietās pēc Krimināllikuma 78. panta, savā rakstā “Kriminālatbildība par reliģiskā naida vai nesaticības izraisīšanu” jau secināju, ka naidīgu izteikumu izplatīšanas galvenā vieta ir internets [28, 10]. Arī tiesu prakses apkopojumā norādīts, ka no 25 aplūkotajām krimināllietām 24 bijušas par personu saukšanu pie kriminālatbildības pēc Krimināllikuma 78. panta otrās daļas par darbībām, kas vērstas uz nacionālā, etniskā, rasu vai reliģiskā naida vai nesaticības izraisīšanu, izmantojot automatizētu datu apstrādes sistēmu [3, 36]. Apkopojumā ietvertajos nolēmumos izteikumi bijuši ievietoti šādās interneta vietnēs: *www.rus.delfi.lv* – septiņi, *www.facebook.com* – četri, *www.ves.lv* – četri, *www.apollo.lv* – četri, *www.delfi.lv* – trīs, *www.tvnet.lv* – divi, *www.ehorigi.lv* – viens, *www.draugiem.lv* – viens, *www.youtube.com* – viens [3, 36]. Apkopojumā atzīmēts, ka komentāri, kas skatīti vienas krimināllietas ietvaros, varēja būt ievietoti vairākās interneta vietnēs. Komentāri tika veikti attiecībā uz dažādām etniskām un reliģiskām grupām: ebrejiem – desmit, latviešiem – astoņi, krieviem – trīs, romiem – viens, musulmaņiem – viens, melnādainajiem – viens [3, 34].

Apkopojuma aptvertajā periodā par noziedzīgu nodarījumu, kas paredzēts Krimināllikuma 78. panta otrajā daļā, par vainīgām atzītas 23 personas, to skaitā viena sieviete un 22 vīrieši [3, 37–38]. Analizējot tiesu praksi lietās pēc Krimināllikuma 78. panta otrās daļas, var konstatēt, ka pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu izdara statistiski vidēji 41 gadu vecs vīrietis, un tas ir pretrunā ar sabiedrībā pastāvošajiem uzskatiem, ka biežāk šāda veida noziegumus izdara pusaudži. Analizējot piemērotos sodus, konstatējams, ka biežāk šis vīrietis ir nosacīti sodīts ar brīvības atņemšanu vidēji uz deviņiem mēnešiem un 20 dienām, ar pārbaudes laiku vidēji uz 10 mēnešiem un trim dienām [3, 39–40].

Apkopojumā minēti tikai trīs “reālie sodi” lietās pēc Krimināllikuma 78. panta otrās daļas: brīvības atņemšanas laiks – četri mēneši (galīgais sods noteikts septiņi mēneši, daļēji pievienojot neizciesto sodu pēc cita sprieduma) un piespiedu darbs (100 stundu vienā gadījumā un 140 – otrā) [3, 40].

Tiesu prakses apkopojumā “Naida runa un vārda brīvība. Tiesu prakse krimināllietās par Krimināllikuma 74.¹, 78., 150. pantu. 2012. gada oktobris – 2018. gada maijs” ir norādīts, ka šajā periodā pēc Krimināllikuma 150. panta spēkā stājušies spriedumi divās lietās. Abās lietās personas atzītas par vainīgām noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, kas paredzēts Krimināllikuma 150. panta trešajā daļā (darbība saistīta ar vardarbību un draudiem) [3, 43]. 2017. gada 15. februārī Tukuma rajona tiesa atzina, ka persona M. B. (24 gadus vecs vīrietis) veica darbības, ka vērstas uz naida un nesaticības izraisīšanu pret personām viņu sociālās piederības dēļ, ievietojot komentārus savā profilā sociālajā tīklā *www.facebook.com* [6]. Personas M. B. publicētie izteikumi satur draudus un aicinājumu uz vardarbību pret imigrantiem. Persona M. B. par Krimināllikuma 150. panta trešajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu tika sodīta ar piespiedu darbu uz 160 stundām.

Savukārt 2018. gada 10. janvārī Talsu rajona tiesa atzina, ka persona I. R. (34 gadus vecs vīrietis) veica darbības, kas vērstas uz naida un nesaticības izraisīšanu pret personām viņu seksuālās orientācijas dēļ, ievietojot komentāru savā profilā sociālajā tīklā *www.facebook.com* [5]. Personas I. R. publicētie izteikumi pauda atbalstu fiziskai vardarbībai pret homoseksuāliem cilvēkiem. Notiesātais I. R. no soda atbrīvots saskaņā ar Krimināllikuma 58. panta pirmo daļu (No kriminālatbildības var atbrīvot personu, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, kuram gan ir šajā likumā paredzētā nodarījuma pazīmes, bet ar kuru nav radīts tāds kaitējums, lai vajadzētu piespriest kriminālsodu) un 59. panta trešo daļu (Tiesa personu var atbrīvot no soda arī šā likuma 58. pantā paredzētajos gadījumos) [2].

Pārbaudot ANO Rasu diskriminācijas izskaušanas komitejas publicēto informāciju par nelielo Latvijā reģistrēto naida noziegumu skaitu [8], secinu, ka minētā informācija ir statistiski pamatota. Iekšlietu ministrijas Informācijas centra dati liecina, ka no 2009. gada 1. janvāra līdz 2014. gada 1. janvārim pēc Krimināllikuma 78. panta tika uzsākti 62 kriminālprocesi (2009. gadā – seši, 2010. gadā – septiņi, 2011. gadā – 12, 2012. gadā – 17, 2013. gadā – 20), kas ir par 30 kriminālprocesi vairāk nekā analogiskā laikposmā no 2014. gada 1. janvāra līdz 2019. gada 1. janvārim [21].

Novērojot reģistrēto naida noziegumu pozitīvo dinamiku, tomēr jāatturas no prognozēm, ka arī turpmāk situācija būtiski mainīsies. Gluži otrādi – starptautiskā situācija kopumā un iekšpolitiskā situācijā Eiropas Savienības valstīs liecina, ka naida noziegumi un to apkarošana nezaudēs savu aktualitāti kā visā Eiropas Savienībā, tā arī katrā tās valstī atsevišķi.

Secinājumi

1. Jēdzieni “naida noziegums” un “naida runa” Latvijas Republikas teritorijā nav normatīvi nostiprināti. Tas nozīmē, ka minēto jēdzienu izmantošana Latvijas tiesībsardzības iestāžu praksē ir iespējama tiktāl, ciktāl to pieļauj Krimināllikuma robežas, jo pie kriminālatbildības Latvijas Republikas teritorijā saucama un sodāma tikai tāda persona, kura ir vainīga Krimināllikumā paredzētā noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, ar atrunu, ka šim noziedzīgam nodarījumam ir visas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes.
2. Latvijas Republikas teritorijā naida noziegumi galvenokārt izpaužas naida runas veidā, ievietojot aizvainojošus komentārus un publikācijas internetā, t. i., izmantojot automatizētu datu apstrādes sistēmu, lai veiktu darbības, kas vērstas uz nacionālā, etniskā, rasu, reliģiskā vai sociālā naida vai nesaticības izraisīšanu.
3. Personas tiesību un pamatbrīvību izmantošanai vai realizēšanai jābalstās uz vienlīdzības pamatiem. Tādēļ būtu lietderīgi veikt grozījumus Krimināllikumā un noteikt vienādus sodus par darbībām, kas paredzētas Krimināllikuma 78. pantā (Nacionāla, etniska un rasu naida izraisīšana) un Krimināllikuma 150. pantā (Sociālā naida un nesaticības izraisīšana). Diskusijas vērts ir arī jautājums par šo pantu iekļaušanu vienā Krimināllikuma nodaļā.
4. Jākonstatē, ka 2012. gadā Eiropas Komisijas pret rasismu un neiecietību Ceturtajā ziņojumā par Latviju izdarītais secinājums, ka par naida noziegumiem piespriestie sodi Latvijā ir pārāk saudzīgi [11], nav zaudējis aktualitāti arī mūsdienās, jo situācija šajā jomā nav mainījusies.

Hate Crime in Latvia: Criminal Liability and Punishment

Abstract

The European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) on 5 March 2019 published Report on Latvia (fifth monitoring cycle). Non-governmental organisations, minority representatives and Ombudsman of the Republic of Latvia indicated to ECRI that victims of hate speech do not often report incidents to the police due to lack of trust in the willingness or ability of the law enforcement agencies to investigate these cases effectively.

ECRI recommends, as a matter of priority, that the authorities establish a unit within the State Police tasked with reaching out to vulnerable groups in order to increase trust in the police and address the problem of under-reporting of hate crimes.

In 2012, the ECRI pointed out that penalties for racist violence (with a few exceptions, the imposition of custodial penalties) in Latvia are too lenient.

Therefore, the author offers his vision of the actual situation and how things have changed since the fourth ECRI Report on Latvia.

Keywords: hate crime, hate speech, triggering national, ethnic, racial, religious or social hatred.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Konvencija par jebkuras rasu diskriminācijas izskaušanu: starptautisks dokuments. *Apvienoto Nāciju Organizācija*. Iegūts no: <http://www.mfa.gov.lv/ministrija/latvijas-parstavis-starptautiskajās-cilvektiesību-institūcijas/latvijas-republikas-nacionālās-zinojumi-par-starptautisko-konvenciju-izpildi/ano-1965-gada-konvencija-par-jebkuras-rasu-diskriminācijas-izskausanu/ano-1965-gada-konvencija-par-jebkuras-rasu-diskriminācijas-izskausanu> [sk. 23.04.2019.].
2. Krimināllikums: Latvijas Republikas likums: stājās spēkā: 01.04.1999. *Latvijas Vēstnesis*. 199/200(1260/1261), 08.07.1998.

Tiesu prakse

3. Naida runa un vārda brīvība. Tiesu prakse krimināllietās par Krimināllikuma 74.¹, 78., 150. pantu. 2012. gada oktobris – 2018. gada maijs. *Latvijas Republikas Augstākā tiesa*. Iegūts no: http://at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/Tiesu_prakses_apkopojumi/2018/Naida_runa_un_varda_briviba_Apkopojums_2018_22_10_2018.doc [sk. 27.04.2019.].
4. Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2013. gada 23. maija spriedums lietā Nr. 11840005812.
5. Talsu rajona tiesas 2018. gada 10. janvāra spriedums lietā Nr. 11380026317.
6. Tukuma rajona tiesas 2017. gada 15. februāra spriedums lietā Nr. 11390001416.

Literatūra

7. Baumanis, J. 2016. Naida interpretācija krimināltiesībās jeb kvantu kriminoloģija. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*. 4, 12–17.
8. Concluding observations on the combined sixth to twelfth periodic reports of Latvia. *The Committee on the Elimination of Racial Discrimination*. 2018. Iegūts no: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD/Shared%20Documents/LVA/CERD_C_LVA_CO_6-12_32235_E.pdf [sk. 23.04.2019.].
9. Dzelme, I. 2008. *Naida noziegumu psiholoģiskās sekas – cietušā pieredze un ietekme uz plašāku sabiedrību*. Rīga: Latvijas Cilvektiesību centrs.
10. ECRI Report on Latvia (Fifth monitoring cycle). *The European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe*. Iegūts no: <https://rm.coe.int/fifth-report-on-latvia/1680934a9f> [sk. 23.04.2019.].
11. Eiropas Komisijas pret rasismu un neiecietību ziņojums par Latviju (ceturtais posms). *The European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe*. Iegūts no: <https://rm.coe.int/fourt-report-on-latvia-latvian-translation-/16808b58b8> [sk. 25.04.2019.].
12. *Hate Crime Laws: A Practical Guide*. Warsaw: Organization on Security and Cooperation in Europe, Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2009.

13. *Hate Crime Statistics Act*. Washington: U.S. Congress, House Committee on the Judiciary, Subcommittee on Criminal Justice, 1985.
14. *Hate Crimes in the OSCE Region – Incidents and Responses*. Annual Report for 2007. Warsaw: Organisation on Security and Cooperation in Europe, Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2008.
15. Iganski, P. 2008. *Hate Crime and the City*. Bristol: Policy Press.
16. Kamenska, A., Treļš, Ē. 2017. *Naida noziegumi: prakse un problēmas*. Rīga: Latvijas Cilvēktiesību centrs.
17. Ķinis, U. 2015. *Kibernoziedzība, kibernoziegumi un jurisdikcija*. Rīga: Jumava.
18. Krastiņš, U. 2000. *Noziedzīgs nodarījums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra.
19. Krastiņš, U., Liholaja, V. 2018. *Krimināllikuma komentāri*. Otrā daļa (IX–XVII nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra.
20. Krastiņš, U., Liholaja, V., Hamkova, D. 2016. *Krimināllikuma komentāri*. Otrā daļa. Rīga: Tiesu nama aģentūra.
21. Kriminālā statistika. *Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs*. Iegūts no: <http://www.ic.iem.gov.lv/node/109> [sk. 25.04.2019.].
22. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: Zinātne, 1973.
23. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 5. sēj. Rīga: Zinātne, 1984.
24. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6. sēj., 2. daļa. Rīga: Zinātne, 1987.
25. Naida runas un naida noziegumu atpazīšanas un izmeklēšanas prakses problēmaspekti Latvijā. *Latvijas Republikas Tiesībsarga birojs*. 2016. Iegūts no: http://www.tiesibsargs.lv/uploads/content/publikacijas/naida_noziegumu_un_naida_runas_izmeklesana_lv_2016_1496214733.pdf [sk. 25.04.2019.].
26. Perry, B. 2001. *In the name of hate: Understanding hate crimes*. New York: Routledge.
27. Recommendation No. R (97)20 of the Committee of Ministers to Member States on “Hate Speech”. *Council of Europe*. Iegūts no: <https://rm.coe.int/1680505d5b> [sk. 26.04.2019.].
28. Treļš, Ē. 2017. Kriminālatbildība par reliģiskā naida vai nesaticības izraisīšanu. Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls *Socrates*. 1(7), 9–19.
29. Treļš, Ē. 2016. Teksta juridiskās ekspertīzes īpašības lietās par naida izraisīšanu. Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls *Socrates*. 1(4), 46–56.
30. Treļš, Ē. 2012. *Valsts policijas darbs daudznacionālajā sabiedrībā. Zinātniskā monogrāfija*. Rīga: P&K.
31. Vadlīnijas “naida noziegumu” identifikācijai un izmeklēšanai: Valsts policijas 2017. gada 4. augusta pavēle Nr. 3487. *Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Valsts policija*. Iegūts no: http://www.vp.gov.lv/doc_upl/vadlin_naida_noziegumi_02.08.doc [sk. 25.04.2019.].
32. Vilks, I. 2008. *Zinātniskā ētika jeb Domājošā cilvēka ceļš*. Rīga: Mācību grāmata.

<https://doi.org/10.25143/socr.13.2019.1.042-049>

Phenomenon of Corruption, Its Origin in the Grand Duchy of Finland and the Level in Modern Finland

Dr. iur, MFA, Vladimir Jilkinė

Law center, Helsinki, Finland
info@lawcenter.fi

Abstract

Power and corruption have been inseparable since ancient times. The phenomenon of corruption is of particular interest not only for scientists working in the field of social and humanitarian knowledge, but also for politicians, lawyers, philosophers and public figures. Almost all modern researchers consider corruption as a social phenomenon. The problems of corruption are reflected in the works of political scientists, economists, legal scholars, lawyers, philosophers, sociologists, offering a variety of approaches to the study of a multidimensional and debatable phenomenon. The UN views corruption as a complex social, cultural and economic phenomenon affecting all countries, but does not provide a more detailed explanation of the term. The concept of a “corruption offense” does not have a separate definition in Finnish legislation. Scientists and practitioners still have not come to a common opinion on the key issue: how to objectively determine the effective work of the anti-corruption institution and its impact on the corruption situation in the country. According to the author, studying the history, causes and extent of corruption in Finland will allow understanding of its evolution, causes and influence on the state to determine the regulatory framework in the field of anti-corruption legislation in Finland.

Keywords: historical roots of corruption, phenomenon of corruption, Grand Duchy of Finland, corruption levels, international cooperation.

Plato argued that in the history of mankind there has not yet been a state in which corruption did not shake the peak of political power with its vice. The writings of Aristotle, N. Machiavelli, T. Hobbes, S. Montesquieu on the state and public administration addressed the reasons for the existence, nature and consequences of corruption, its impact on social development. Also today these problems remain important and topical

due to the fact that almost all states, as mentioned above, are faced to one degree or another with manifestations of corruption.

The phenomenon of corruption is of particular interest not only for scientists working in the field of social and humanitarian knowledge, but also for politicians, lawyers, philosophers and public figures.

Almost all modern researchers consider corruption as a social phenomenon. The problems of corruption are reflected in the works of political scientists, economists, lawyers, philosophers, sociologists, offering a variety of approaches to the study of a multidimensional and debatable phenomenon.

Studying the history of corruption as a phenomenon after the Grand Duchy of Finland joined the Russian Empire will help understand the tendency and level of corruption in Finland in the 21st century, as well as assessing the effectiveness of anti-corruption measures to create its own specialised institutions to prevent and combat corruption and reduce its level. The accumulated historical experience of Finland, international experience and coordination of international cooperation will help to provide additional guidance in the implementation of the criteria for the effectiveness of anti-corruption institutions in fighting corruption.

Studies by Finnish historians indicate the emergence of corruption long before the formation of the Grand Duchy of Finland.

The local Swedish merchants, who in 1710 received Peter I guarantees of privileges for the oath to the Russian throne, began to actively hold official positions in magistrates and courts, and from 1744 after the transformation of the Vyborg guberniya at the behest of Empress Elizabeth and in the provincial government.

Thus, Ph.D., associate professor in the field of municipal politics Silvo Kaasalainen reports that scholars and historians know that as early as the 18th century in Sweden-Finland, government posts were brazenly bought and sold.¹

For example, Markku Kuisma, a Finnish professor of history, Ph.D., writes that as early as the 1770s, businessmen were playing a dual role in appointing crown fochts.² This, however, did not lead to the emergence of special problems with the removal from office, even though they had “important administrative tasks to regulate sawmill from determining the amount of taxes to controlling production”.³

¹ Kaasalainen, S. Virkanimitysruletti: miksi sopivin voittaa parhaan? *Barrikadi-sarja No 22* (Eng. Appointment Roulette: Why is it best to win the best? Barricade Series No 22). Helsinki: WSOY. Werner Söderström Oy, 2011.

² A state official in the Grand Duchy of Finland as the highest police officer, who was also a prosecutor, tax collector and bailiff. He also represented the executive branch in which the governorship generals acted as well as entrepreneurs (post was abolished only in 1945).

³ Kuisma, M. Kauppassahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla: Tutkimus päätöksentekoprosesista (Eng. Establishment of Trade Saws in Finland in the 18th century: A study of the decision-making process). *Väitöskirja*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica. 1983. p.19.

In March 1808, the Emperor and Autocrat All-Russian Alexander I announced to foreign states that he decided to unite Finland with his empire. On 5 (17) June 1808, Alexander I issued a manifesto “On the Accession of Finland”, which stated that the emperor decided that Finland, under the rule of the Russian emperor, should live under the protection of its old constitutions and privileges. The members of the Sejm took the oath that “they recognise as their sovereign Alexander I the Emperor and Autocrat of the All-Russian Grand Duke of Finland, and they will preserve the fundamental laws and constitutions of the region as they currently exist”.⁴

According to Markku Kuisma, the merchant class, which was engaged in sawmill production in the late 1700s, was able to take power over a “plutocratic” or rich city administration. Large merchants and ship-owners also had better chances to influence government decisions and manage their own interests.⁵

Kuisma describes the history of the relationship between business, politics and government elites in the 1800s, when the “industrial aristocracy” and the new business class developed. The industrial aristocracy and the class of entrepreneurs were connected by family and family contacts with the old elite of officials, the class of teachers and owners of family estates and at the same time had political power. The advanced son of a lawyer or the son-in-law of the professor, the uncle of the capital senator who owns the sawmill, the governor’s godson and cousin of the judge, the brother-in-law’s brother-in-law who took the post of industrialist, and the Secretary of State of the Interparliamentary Assembly of St. Petersburg formed a network of interconnected, loyal and interdependent organizations of the Inter-Parliamentary Assembly of St. Petersburg. or wanted to influence the decisions of the power system.⁶

Kuisma concludes that a brief historical overview shows that the business community, especially the “timber industry bourgeois”, tried to influence government decision making from the end of the 18th century, giving gifts and corrupting officials. This practice was not new or unprecedented.⁷

After the defeat of Russia in the war with Japan, the internal political opposition to the imperial regime intensified. Unrest spread to Finland, where at the end of October 1905 a general strike began. The unrest led to the royal manifesto on the establishment of a parliament in Finland on the basis of the universal right to vote, with the authority to ensure the legitimacy of the measures taken by the government of the country.

⁴ Rafael, E. *Suomen valtio-oikeus. Tietosanakirja* (Eng. Finnish State Law. Encyclopedia). Helsinki: Osakeyhtiön Kirjastopaino, 1924. p.42–43.

⁵ Kuisma, M. *Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla: Tutkimus päätöksente- koprosessista* (Eng. Establishment of Trade Saws in Finland in the 18th century: A study of the decision-making process). Väitöskirja. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, 1983. p.150.

⁶ Kuisma, M. *Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla: Tutkimus päätöksente- koprosessista* (Eng. Establishment of Trade Saws in Finland in the 18th century: A study of the decision-making process). Väitöskirja. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, 1983. p. 178.

⁷ *Ibid.*, p. 150.

The parliamentary reform of 1906 accelerated the creation of political parties and over the past decades political parties have become a central part of all political activity. After the adoption of the law on parties in 1969, the parties were also a legally integral part of state institutions that still influence government decision-making.

Before the parliamentary elections of 1922, the trade and industry election commission announced that it would finance campaigns of bourgeois parties, subject to nomination of candidates approved by business as general candidates.

During the parliamentary elections of 1939, the industry began to plan collection of electoral funds to influence and direct agitational work on the peasantry and the "middle class".⁸

The amount of bribes received in 1970–1980 by officials in Finland according to the charges ranged from 1,000 to 28,000 Finnish marks (168–4,706 euros). At the same time, according to the Statistical Center, the average monthly salary (in terms of Finnish marks) in Finland in 1960 was 77 euros, in 1980 it was 625 euros.⁹

In addition, in the courts of Finland quite often criminal charges of corruption offenses were considered simultaneously with the charges under economic articles; therefore, there is no exact data on the number of convictions in receiving and paying bribes.

Hidden crime in Finland was studied in 1973 by a professor at the University of Tampere, Pertti Hemanus. From his point of view, "Hidden crime is a problem in the fight against bribery and corruption in general. The information obtained from statistics does not give a complete picture of the reality of corruption".¹⁰

Ahti Laitinen, a doctor of political science and a professor of criminology, wrote about the role of the president back in 1986:

"Although in practice the president submits a foreign policy report to both the Foreign Affairs Committee of the Parliament and the government, in practice the role of Parliament in managing foreign policy is secondary. The weakening of the position of Parliament in the system of relations of state power is partly due to the circumvention of the policy around the president, which was especially noticeable in Finland in the 1960s and 1970s".¹¹

In the early 1980s, the change of power of higher state institutions was initially caused only by a change of president, and then rather quickly progressed to significant changes to the constitution and the separation of government power. Already

⁸ Kuisma, M. Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla: Tutkimus päätöksente-koprosessista (Eng. Establishment of Trade Saws in Finland in the 18th century: A study of the decision-making process). Väitöskirja. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica. 1983. p. 85. URL: https://www.stat.fi/artikkelit/2012/art_2012-03-12_004.html.

⁹ URL: https://www.stat.fi/artikkelit/2012/art_2012-03-12_004.html.

¹⁰ Hemanus Pertti. Joukkotiedotus piilovaikuttajana (Eng. Mass media as a hidden influence). Delfiinikirjat. Helsinki: Otava, 1973. p. 109.

¹¹ Laitinen, A. Yhteiskunnallinen vallankäyttö ja korruption mahdollisuudet (Eng. Social use of power and opportunities for corruption). Turku. 1986. p. 54.

in the 1970s and at the turn of the 1980s, a period of change and transformation of the elite began.

The topic of bribing civil servants became widely discussed in the second half of the 1970s in connection with the so-called Salora case. According to the court's decision, Salora's CEO Jouko Nordell bribed politicians and senior officials and paid for their travel abroad. 6 million Finnish marks passed by the financial statements. As a result, the company's general director received 3.5 years in prison for bribing five ministers, two heads of office, the mayor and 30 employees of the tax department.

In the 1980s, wide public attention was directed to discussing a number of cases of bribing officials, trust and impartiality of government.

In 2009, Finnish State Attorney Jukka Rappe stated that there is no structural corruption in Finland, but there is a well-established scheme of "cronyism" (*hyvä veli – verkosto*) according to the "You to me – I to you". Corruption in power was the subject of many Finnish political scientists and lawyers in the years 1970–1980.

During the presidential term of Urho Kekkonen, many government ministers Harri Hermann Holkeri (30.04.1987–26.4.1991) received high-ranking positions. For example, Kalevi Sorsa on the Executive Board of the Bank of Finland, Erkki Liikanen was appointed ambassador to the European Union, Ilkka Suominen as director of Alko, Pekka Vennamo as director general of the post office and television broadcasting, Helena Pesola as director of the pension department, and Kai Bärlund as director general of the environment center, and 1995–2007 Head of the UNECE Environment Commission.

Previously appointed Minister of the Interior (1982–1983), Minister of the Environment (1983–1987) Matti Ahde, after the expiration of his term as deputy speaker of the Finnish Parliament in 1990, was immediately appointed managing director and elected a member of the board, and then chairman of the board in 1990–1999 State Association of slot machines of Finland RAY.

Also note that Holkeri government reforms have significantly increased the number of civil servants in ministries. At the beginning of the Harri Holkeri government (1988–1991), the government apparatus numbered 214,000 civil servants, and in 1990 it was 147,000 people, and by 1995 it was 124,000. For comparison, in 2010 the number of civil servants in Finland exceeded 80,000.

The condition of the long-term stability of the activities of public servants in Finland is partly reflected in the fact that the State Civil Service Act of 1924 remained in force for more than 60 years – until 1986.

One of the effective social technologies to combat corruption is the formation of public consciousness of zero tolerance for corruption crimes in Finland. This is possible only if the formation of an anti-corruption outlook and therefore the main role belongs to the media.

Analysis of scientific publications and generalisations of court practice lead to the conclusion that corruption in Finland has a very high latency. Reports of the Ministry of Justice, the highest police school indicate the real situation of corruption in Finland,

including the hidden corruption in many areas of municipalities. Bribery, however, is only one form of corruption. Corruption is also noted in cases of “acquaintance” relations, in cases of nepotism or nepotism, as well as violations of good management and administration practices.

Special mention should be made of the special role of journalists and the frequency of coverage of Finnish media on television channels of information on corruption facts among members of the parliament, senior police and prosecutors, and representatives of big business with further coverage of court hearings and court decisions.

For example, in their investigation journalists Tuomo Pietiläinen and Niko Vartiainen presented a pre-election analysis of the Finnish representatives of the municipal government.

“Now there are 395 politicians in the municipal councils of Finland who over the past five years have been convicted of committing a total of 705 offenses during the period 2012–2017. Of these, 99 politicians were sentenced to prison or to a suspended prison sentence. During this period, Finnish politicians received charges of beating and causing harm to life and health in 140 crimes. The degree of intoxication of 2.5 ppm of alcohol and more was recorded in seven politicians, and the maximum level of alcohol was 3.11 ppm was recorded in Finnish politics in 2015”.¹²

Before the parliamentary elections in 2019, journalists presented new data: in the period 2005–2019. 318 deputies who are candidates for the parliament in the elections of April 14, 2019, were charged with criminal offenses, which accounted for 12.9% of the total number of 2,468 candidates for deputies. Among women candidates, criminal charges accounted for 14%.

For example, only in one party of the Seven Stars Movement out of 175 declared candidates, 103 had criminal charges. The sentence of imprisonment for 3 years and 4 months for aiding in a serious drug offense was received on February 11, 2018 by a candidate for the Parliament of Kim Holviala, awaiting a review of the case in the appellate court at large. For attempted murder and the threat of murder or the infliction of grievous bodily harm, the candidate for the Parliament Sami Salonen was sentenced to 3 years and 6 months in prison. The maximum penalty among female candidates for Parliament is the county court determined Minna Engström for a period of 1 year and 4 months for a serious economic crime and further banned business activities until the end of 2021.¹³

Analysing judicial practice in Finland, it can be concluded that the courts of all instances apply much less severe penalties, for example, imposing minor fines.

¹² Pietiläinen, T., Vartiainen, N. Kuntapäätäjien rikoksia piilossa äänestäjiltä (Eng. Crimes of municipal decision-makers are hidden from the voters). HS. 24.9.2017.

¹³ Pietiläinen, T., Räisänen, K., Laatinen, J. Sadat edusuntaan pyrkivät olleet syytteessä rikoksista (Eng. Hundreds of leaders have been charged with crimes). HS. 7.4.2019.

To prevent corruption, it is necessary to develop policies, analytical research, monitoring and coordination of actions to combat corruption, as well as monitoring their implementation and evaluating their effectiveness.

It is necessary to prevent conflicts of interest, check declarations of property of officials and ensure public access to this information. Mechanisms for the implementation of these functions can be financial control, measures to prevent legalisation of proceeds of crime, measures to achieve transparency in public procurement.

The preventive function is to increase the transparency of the public service, ensure open access to information by the public and ensure control over financing of activities and elections of political parties.

Education and educational function includes development and conduct of educational programmes for the public and public servants, and work with the media, public organisations and the public.

In conclusion, it is necessary to emphasise that there is no single recipe for resisting corruption. The fight against corruption requires close coordination of international cooperation and law enforcement agencies, analysis of statistical data on corruption cases, provision of legal assistance, execution of extradition court decisions and international readmission obligations.

Korupcijas fenomens, tā aizsākumi Somijas Lielhercogistē un loma mūsdienu Somijā

Kopsavilkums

Ietekme un korupcija ir bijuši saistīti kopš seniem laikiem. Korupcijas fenomens ir īpaši saistošs ne vien sociālo un humanitāro zinātņu ekspertiem, bet arī politiķiem, juristiem, filozofiem un sabiedrību ietekmējošām personībām. Gandrīz visi mūsdienu pētnieki uzskata korupciju par sociāla tipa fenomenu. Korupcijas riskus un to ietekmi apraksta politikas zinātnes pārstāvji, ekonomisti, jurisprudences akadēmiskais personāls, filozofi, sociologi, piedāvājot dažādas pieejas šī multidimensionālā un diskusiju vērtā fenomena aplūkošanā. ANO definē korupciju kā kompleksu sociālo, kultūras un ekonomikas fenomenu, kas ietekmē visas valstis, bet sīkāku termina skaidrojumu tam nesniedz. “Korupcijas pārkāpuma” konceptam arī somu likumdošanā nav savas definīcijas. Pētnieki un praktiķi līdz šim nav vienojušies par kopēju redzējumu korupcijas sakarā: kā objektīvi izvērtēt pretkorupcijas institūciju darba efektivitāti un to ietekmi uz korupcijas risku mazināšanu valstī. Pēc šī raksta autora domām, korupcijas vēstures liecību, cēloņu un apjoma pētījumi ļaus izprast šī fenomena attīstības tendences valstī, tās cēloņus un ietekmi uz valsts pārvaldes struktūru, un sekmēs tādas likumdošanas izstrādi, kas regulē korupcijas risku mazināšanu Somijā.

Vladimir Jilkine. Phenomenon of Corruption, Its Origin in the Grand Duchy of Finland and the Level in Modern Finland

Atslēgvārdi: korupcijas vēsturiskā izcelsme, korupcijas fenomēns, Somijas Lielhercogiste, korupcijas līmeņi, starptautiskā sadarbība.

References

1. Hemanus, P. (1973). Joukkotiedotus piilovaikuttajana (Eng. Mass media as a hidden influence). Delfiinikirjat. Helsinki: Otava.
2. Kaasalainen, S. (2011). Virkanimitysruletti: miksi sopivin voittaa parhaan? Barrikadi-sarja No 22 (Eng. Appointment Roulette: Why is it best to win the best? Barricade Series No 22). WSOY. Werner Söderström Oy. Helsinki.
3. Kuisma, M. (1983). Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla: Tutkimus päätöksentekoprosessista (Eng. Establishment of Trade Saws in Finland in the 18th century: A study of the decision-making process). Väitöskirja. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
4. Laitinen, A. (1986). Yhteiskunnallinen vallankäyttö ja korruption mahdollisuudet (Eng. Social use of power and opportunities for corruption). Turku.
5. Pietiläinen, T., Vartiainen, N. Kuntapäätäjien rikoksia piilossa äänestäjiltä (Eng. Crimes of municipal decision-makers are hidden from the voters). HS. 24.9.2017.
6. Rafael, E. (1924). Suomen valtio-oikeus. Tietosanakirja (Eng. Finnish State Law. Encyclopedia). Helsinki: Osakeyhtiön Kirjastopaino.
7. Pietiläinen, T., Räisänen, K., Laatinen, J. Sadat edusuntaan pyrkivät olleet syytteessä rikoksista (Eng. Hundreds of leaders have been charged with crimes). Helsingin Sanomat. 7.4.2019.

<https://doi.org/10.25143/socr.13.2019.1.050-062>

Cilvēku tirdzniecība: kriminoloģiskās problēmas

Dr. iur. Andrejs Vilks
Dr. iur. Aldona Kipāne

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija

Andrejs.Vilks@rsu.lv
aldonakipane@inbox.lv

Kopsavilkums

Rakstā tiek apskatītas ar cilvēku tirdzniecību saistītās kriminoloģiskās problēmas un ir sniegts ieskats par problēmjaudājumiem, kas skar šī sociāli tiesiskā fenomena kriminoloģiskās izpētes aspektus.

Cilvēku tirdzniecība ir dinamiska parādība, kas viegli pielāgojas mainīgiem apstākļiem. Tradicionāli cilvēku tirdzniecība ir organizētās noziedzības veids. Cilvēku tirdzniecību veicina daudzveidīgu cēloņu un apstākļu kopums. Viens no cilvēku tirdzniecības dzinējspēkiem ir sociālo un ekonomisko procesu globalizācija. Tādēļ cilvēku tirdzniecības prevencijas pasākumiem jāiedarbojas uz plašām sabiedrības dzīves jomām.

Atslēgvārdi: cilvēku tirdzniecība, kriminoloģiskās problēmas, kriminoloģiskā izpēte, faktori.

Ievads

Cilvēku tirdzniecība nav jauna parādība, un pirmsākumos tā bija legāla – sociāli un juridiski beztiesisku cilvēku jeb vergu atrašanās cita cilvēka īpašumā. Eksperti ir aprēķinājuši, ka laikposmā no 15. līdz 19. gadsimtam par vergiem tika pārdoti aptuveni 15 miljoni cilvēku. Mainoties sociāli ekonomiskajiem, politiskajiem un tiesiskajiem apstākļiem, cilvēku tirdzniecības problēmai, šķiet, bija jāizzūd vai būtiski jāmazinās. Lai arī ir pagājuši vairāk nekā 200 gadi kopš verdzības aizliegšanas, visā pasaulē aizvien notiek cilvēku tirdzniecība, un tas ir vardarbības un paverdzināšanas veids, kas turklāt kvantitatīvi paplašinās.

Andrejs Vilks, Aldona Kipāne. Cilvēku tirdzniecība:
kriminoloģiskās problēmas

2002. gadā, pievēršoties cilvēku un viņu orgānu tirdzniecības problēmai, mēs, balstoties uz ASV Centrālās izlūkošanas pārvaldes datiem, konstatējām, ka pasaulē bija aptuveni 27 miljoni vergu [Vilks, 2002]. Pašlaik tiek norādīts, ka aptuveni 40 miljoni cilvēku visā pasaulē ir cilvēku tirdzniecības upuri – tas ir mūsdienu verdzības veids, kurā tirgotāji izmanto vardarbību, spēku, krāpšanu vai piespiešanu, lai kontrolētu gan pieaugušos, gan bērnus [*International Labour Office*, 2017].

Publiskajā vidē ir pieejami arī citi dati par cilvēku tirdzniecības upuru skaitu. Austrālijas fonds *Walk Free*, ko ir izveidojis miljardieris Endrjū Forests, katru gadu apzina verdzības stāvokli pasaulē. Aptaujājot četrdesmit divus tūkstošus cilvēku divdesmit piecās pasaules valstīs, fonda darbinieki secināja, ka šobrīd pasaulē dzīvo 45,8 miljoni vergu [*The Minderoo Foundation*].

Cilvēku tirdzniecība ir izplatīta starptautiskā mērogā, taču var īstenoties arī vienā valstī vai pat vienā kopienā. Latvija ir kļuvusi par cilvēku tirdzniecības upuru izcelsmes valsti. Piekrītam viedoklim, ka “svarīgi ir apzināties, ka viss sākas ar cilvēku tirdzniecības apzināšanos par noziegumu ar ļoti mainīgām pielietošanas metodēm. Sabiedrības informētība, spēja izdarīt secinājumus un aktīva pozīcija ir priekšnoteikums, lai šādi noziegumi neturpinātos, tiktu atpazīti un par tiem būtu paredzēti adekvāti sodi likumos, un noziegumu veicēji saņemtu sodu, bet upuri – palīdzību” [Ivančiks, 2008].

Cilvēku tirdzniecība joprojām ir ļoti ienesīgs nelegālais bizness. Tā ir sociāla, tiesiska un veselības aprūpes problēma, kura rada draudus indivīdam, valstij un arī visai pasaulei.

Darba mērķis

Pētījuma mērķis ir raksturot gan cilvēku tirdzniecības kriminoloģiskās problēmas, atklājot cilvēka tirdzniecības fenomena jēdzienu un izpētīt vispārējās tendences pasaulē un Latvijā, gan arī šīs parādības faktoros. Uzskatām, ka šī fenomena kriminoloģisko īpatnību izpēte ir svarīgs aspekts cilvēku tirdzniecības novēršanai, jo kriminoloģiskā raksturojuma specifiskie elementi palīdz noteikt preventīvā darba prioritāros virzienus.

Materiāls un metodes

Pētījuma bāze ir dažādos pētījumos izdarītie secinājumi, zinātnieku un speciālistu atziņas un viedokļi, kriminālās statistikas dati un prakses piemēri. Kriminoloģisko parādību un likumsakarību izziņai tika izmantotas vispārējās un speciālās juridiskās izziņas metodes: speciālās un juridiskās literatūras avotu referatīva analīze, aprakstošā metode, detalizēti pētīt pētījuma priekšmetu, statistiskā datu apstrādes metode.

Andrejs Vilks, Aldona Kipāne. Cilvēku tirdzniecība:
kriminoloģiskās problēmas

Cilvēku tirdzniecība kā kriminoloģiskās izpētes priekšmets

Cilvēku tirdzniecība ir nelikumīga cilvēku aizvešana ar varu, izmantojot spēku, krāpšanu un viltu, vai pārdošana seksuālajai ekspluatācijai vai piespiedu darbam [*Bernat and Zhilina*, 2010]. Jau vēsturiski cilvēku tirdzniecība ir saistīta ar divām atsevišķām parādībām – prostitūciju un verdzību, kurām ir arī savstarpēja saistība [Ivančiks, 2008]. Cilvēku tirdzniecībā tiek netaisnīgi izmantotas neaizsargātas, ievainojamas personas, kuras noziedznieki tirgo kā preces ekonomiskā labuma iegūšanai. Personas ekspluatācija nozīmē personas izmantošanu dažādos veidos – prostitūcijai vai citām seksuālās ekspluatācijas formām, piespiedu darbam vai pakalpojumiem, verdzībai vai verdzībai līdzīgai praksei, kalpībai vai orgānu izņemšanai, kā arī fiktīvām laulībām. Termina “cilvēku tirdzniecība” definīciju nosaka šīs parādības evolūcija un izmaiņas vēsturiskajos apstākļos (ekonomiskā, sociālā, politiskā un kultūras ziņā), to kodifikācija sociālpolitiskajā, zinātniskajā, juridiskajā un starptautiskajā diskursā [*Glonti*, 2004]. Šodien – atvērtās pasaules laikā – cilvēku tirdzniecība uzņem jaunus apgriezienus, apdraudot personu brīvību, drošību un arī dzīvību.

Cilvēku tirdzniecības pamatā ir trīs elementi: darbība (kāda darbība tiek veikta), paņēmieni (kā viss tiek izdarīts) un ekspluatācijas mērķis (kāds ir nolūks). Tas ir smags noziegums, upura ļaunprātīga izmantošana, cilvēka pamattiesību un cieņas aizskaršana. Profesore Jūlija O'Konela Deividsone (*Julia O'Connell Davidson*) uzskata, ka modernā verdzības forma bieži vien ir nežēlīgāka un bīstamāka par to, kāda tā bija verdzības iekārtā; tiesiskā verdzība (*legal slavery*) Amerikā un citviet pasaulē vergiem sniedza zināmu autonomiju. Modernā cilvēktirdzniecība ir prettiesiska darbība, tādēļ tai ir augsts latentātes un noklusēšanas līmenis [*Davidson*, 2011]. Turklāt globālās ekonomikas attīstības un migrācijas procesu rezultātā pieprasījums veicina piedāvājumu. Cilvēku tirdzniecība ir plaši izplatīta, nelikumīga, to ir grūti novērst un apkarot. Tā nodara neatgriezenisku kaitējumu upuriem un sabiedrībai.

2019. gada ASV Valsts departamenta ziņojumā “Par cilvēku tirdzniecības novēršanu” ir norādīts, ka Latvijas valdība pilnībā nepilda minimālos standartus, lai apkarotu cilvēku tirdzniecību, tomēr tā pieliek ievērojamas pūles, lai tos ieviestu, tādēļ Latvijas darbs ciņā pret cilvēku tirdzniecību ir novērtēts atbilstoši 2. līmenim [ASV Vēstniecība Latvijā, 2019]. Jāatzīst, ka noziedzības, tostarp cilvēku tirdzniecības, objektīvo rādītāju stāvoklis un reāla noziedzības novēršana un apkarošana ir sarežģīta problēma visā pasaulē. Faktiskais noziegumu skaits ir vairākas reizes lielāks par reģistrēto noziegumu skaitu. Cilvēku tirdzniecības latentāte ir globāla problēma, kas ir aktuāla arī katrā konkrētā valstī [ASV Vēstniecība Latvijā, 2018].

Latvijā cilvēku tirdzniecības problēmas tika apzinātas pēc Padomju Savienības sabrukuma. Divdesmitā gadsimta beigu un jaunās tūkstošgades globālās civilizācijas attīstības tendencēm vērojamas jaunas īpatnības un standarti, kam ir ne tikai politiska, sociāla, tiesiska, bet arī kriminoloģiska nozīme [Starptautiskā migrācijas organizācija,

Andrejs Vilks, Aldona Kipāne. Cilvēku tirdzniecība:
kriminoloģiskās problēmas

2006]. Cilvēku tirdzniecība var tikt analizēta kā pretdarbība organizētajai noziedzībai; legālā un nelegālā migrācija; nodarbinātības problēma; morāles un uzvedības normu problēma; problēma, kas tiešā veidā saistīta ar prostitūciju; cilvēktiesību pārkāpums [Starptautiskā migrācijas organizācija, 2006]. Mūsdienu pētījumos un starptautiskajos dokumentos šī problēma ir pietiekami plaši un detalizēti analizēta, aprakstot fenomena procesus, tendenci, tā formu un metodi.

Latvijā par nodarījumiem, kas saistīti ar cilvēku tirdzniecību, persona var tikt krimināli sodīta atbilstoši diviem Krimināllikuma (turpmāk – KL) pantiem: KL 154.¹ pantam (Cilvēku tirdzniecība) un 165.¹ pantam (Personas nosūtīšana seksuālai izmantošanai). KL 154.² panta pirmajā daļā cilvēku tirdzniecība ir definēta šādi: ekspluatācijas nolūkā izdarīta personu savervēšana, pārvadāšana, nodošana, slēpšana, izmitināšana vai saņemšana, lietojot vardarbību vai draudus, vai aizvešanu ar viltu vai izmantojot personas atkarību no vainīgā vai tās ievainojamības vai bezpalīdzības stāvokli, vai arī dodot vai saņemot materiāla vai citāda rakstura labumus, lai panāktu tās personas piekrišanu tirdzniecībai, no kuras ir atkarīgs cietušais.

Kriminoloģijā tiek uzskatīts, ka noziedznieks, upuris un noziedzīga nodarījuma situācija ir savstarpēji cieši saistīti elementi. Tie veido vienotu sistēmu, kas var pastāvēt tikai tad, ja ir šie elementi [Zadorozniy, 2005]. Nevienš jau nevēlas kļūt par cietušo noziedzīgā nodarījumā, un risks kļūt par noziedzīga nodarījuma upuri iedzīvotāju vidū sadalās nevienmērīgi. Kļūšana par upuri ir process, kurā ir svarīgas sistemātiskas vides, demogrāfiskās un personīgās īpašības [Walsh and Forgenson, 2018]. Jāņem vērā, ka dažas personu grupas var kļūt par noziedzīga nodarījuma upuri sava fiziskā stāvokļa, dzimuma, vecuma, rakstura iezīmju dēļ. Cilvēku tirdzniecības viktimoloģiskajai prevencijai ir noteikta specifika, kas ir saistīta ar upura personību.

Lai gan cilvēku tirdzniecība aptver visus demogrāfiskos rādītājus, pastāv noteikti gadījumi vai ievainojamības apstākļi, kuri paaugstina risku kļūt par cilvēku tirdzniecības upuri. Kā skaidrots KL 154.² panta ceturtajā daļā, cietušā aizvešana, izmantojot viņa ievainojamību, nozīmē, ka tiek izmantoti apstākļi, kad personai nav citas reālas vai pieņemamas izvēles kā vien pakļauties ekspluatācijai. Kā pamats upura ievainojamībai var būt sociālie faktori – nabadzība, disfunkcionāla ģimene, fiziskās vai garīgās veselības problēmas, atkarība no alkohola, narkotikām vai psihotropām vielām [Krastiņš un Liholaja, 2016]. To ilustrē tiesu prakses piemērs: “*pers. C., darbojoties personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās, ar viltu savervēja, pārvadāja un nosūtīja no Latvijas Republikas uz Kipras Republiku ekspluatācijai Latvijas pilsoni, pers. I., izmantojot viņas ievainojamību, jo viņai ir psihiski uzvedības traucējumi, ar mērķi nodot cietušo trešo valstu pilsoņu atkarībā, bet pers. I. izdevās aizbēgt*” [Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas saīsinātais spriedums].

Pārsvarā vervētāju argumenti ir balstīti uz cilvēku pamatvajadzībām – pēc ikdienas iztikas, drošības, piederības, cieņas. Tādēļ piedāvājums, kas ietver nepiepildīto vajadzību apmierināšanu, kļūst tik nozīmīgs, ka risku izvērtēšana vairs nav iespējama. Darba vai peļņas piedāvājums ir svarīgs gan nabadzības gadījumā, gan tad, ja tā ir iespēja palīdzēt

*Andrejs Vilks, Aldona Kipāne. Cilvēku tirdzniecība:
kriminoloģiskās problēmas*

savai ģimenei [Patvērumus “Drošā māja”]. Kā piemērs upura ekonomiskajai ievainojamībai ir šāds gadījums: *D. bija devusies strādāt uz Vāciju, kur solīja darbu bārā. Vācijā darba devējs, izmantojot sievietes ievainojamību – nespēju nodrošināt sev iztiku un pārvarēt valodas barjeru –, jauno sievieti iesaistīja seksuālu pakalpojumu sniegšanā klubā. D. bija dzīvojusi un ieguvusi pamatskolas izglītību Latvijas mazpilsētā. D. nebija vienīgais bērns ģimenē. Vecāki strādāja, bet viņiem bija alkohola atkarība un nekad nebija pietiekami laika, ko veltīt bērniem* [Centrs Marta, 2018].

Apkopojot kriminoloģiskās izpētes datus, var secināt, ka ir šādas potenciālās riska grupas, kas visbiežāk pakļautas cilvēku tirdzniecības viktimizācijas riskam: cilvēki ar zemu izglītības līmeni; bezdarbnieki, darba meklētāji; personas ar kredītsaistībām; personas ar zemiem un neregulāriem ienākumiem; sievietes (pārsvarā 18–40 gadu vecas); vientuļās mātes; prostitūtas; personas, kuras jau iepriekš ir pārcietušas vardarbību (viņas ir neaizsargātākas pret turpmāku ļaunprātīgu izmantošanu, jo traumējošā notikuma ietekme parasti ir ilgstoša un sarežģīta); jauniešu vecumā līdz 25 gadiem; bērni un pusaudži no sociālā riska ģimenēm; personas no daudz bērnu un maznodrošinātām ģimenēm; bāreņi, ielu bērni; etniskās minoritātes. Ir arī ģimenes, kuras bērnu uztver kā lietu vai kaut ko traucējošu. Šajos gadījumos vecāki liedz bērnam savstarpējas attiecības un audzināšanu, neļauj viņam integrēties ģimenē, un bērns, iespējams, pat nesaņem nepieciešamo uzturu. Vecāki sūta bērnus arī ubagot vai iegūt uzturu noziedzīgā ceļā [Viano, 1976].

Cilvēku tirdzniecības vispārējās tendences pasaulē un Latvijā

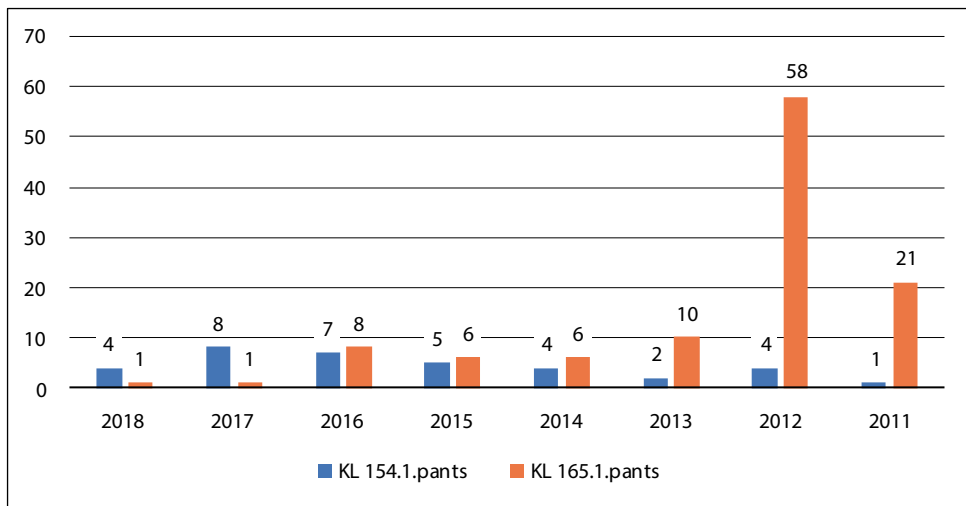
Cilvēku tirdzniecībai tās specifiskā rakstura dēļ ir augsts latentātes līmenis. Grūtības rada cilvēku tirdzniecības gadījumu atpazīšana, upuru konstatēšana un identifikācija, tādēļ nozieguma atklāšana un izmeklēšana ir komplicēta. Var piekrist atziņai, ka cilvēku tirdzniecība var notikt tikai sabiedrības, profesionālās un akadēmiskās vienaldzības atmosfērā [Farley et al., 2004]. Jāatzīst, ka statistikas pieejamība un ticamība šobrīd Latvijā ir nepilnīga. Reģistrētās kriminālās statistikas dati ir tikai aisberga redzamā daļa; Latvijā ik gadu tiek reģistrēts neliels noziedzīgo nodarījumu skaits, kas ir saistīts ar cilvēku tirdzniecību (sk. 1. att.).

Viktimoloģiskos pētījumos konstatēts, ka neziņošana par noziedzīgiem nodarījumiem Latvijā ir plaša parādība – neziņo no 40 līdz 80 % cietušo (atkarībā no noziedzīgā nodarījuma veida). Joprojām ir aktuāla satraucoša tendence, ka tiek identificēts liels skaits upuru, uzsākta izmeklēšana, taču līdz tiesai nonāk neliels skaits krimināllietu par cilvēku tirdzniecību [Iekšlietu ministrija, 2019a].

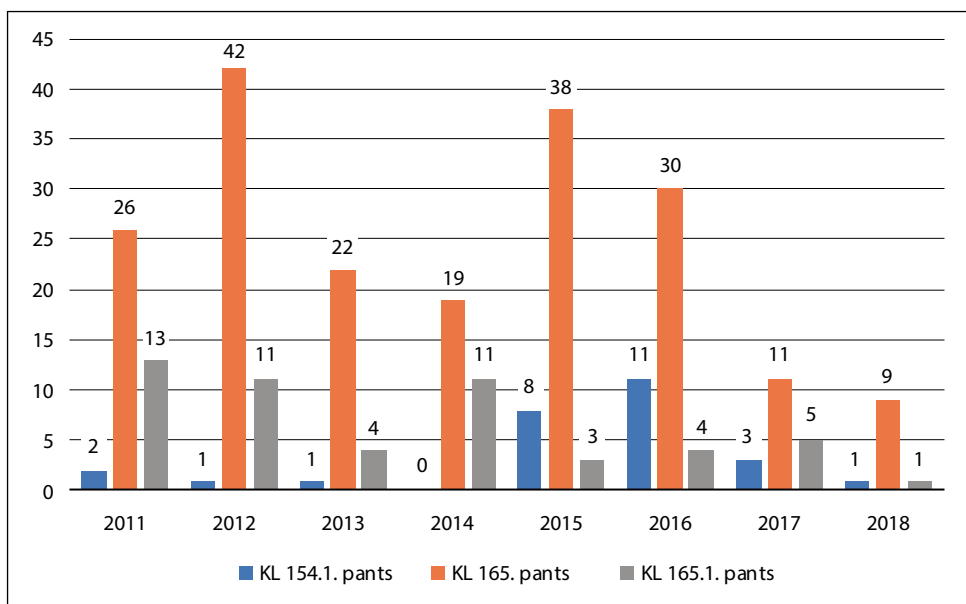
Augsto cilvēku tirdzniecības latentātes līmeni ataino dažādi statistikas dati.

Saskaņā ar ASV Valsts departamenta (*U. S. Department of State*) datiem visā pasaulē 27 miljoni upuru (sievietes, vīrieši un bērni) tiek pakļauti cilvēktirdzniecībai [Victimology, 2018]. Tirdzniecības upuri nonāk lauksaimniecības darbos, slimnīcās, restorānos, māsaimniecībās un citās nozarēs, kā arī prostitūcijā [Bernat and Zhilina, 2010].

Andrejs Vilks, Aldona Kipāne. Cilvēku tirdzniecība:
kriminoloģiskās problēmas

1. attēls. Ar cilvēktirdzniecību saistītie reģistrētie noziedzīgie nodarījumi pēc Krimināllikuma 154.1 panta un Krimināllikuma 165.¹ panta laikposmā no 2011. līdz 2018. gadam (avots: Iekšlietu ministrijas Informācijas centra dati)

2. attēls. Ar cilvēktirdzniecību saistīto par noziedzīgiem nodarījumiem tiesai nodoto personu skaits (avots: Latvijas Republikas Prokuratūra)

Andrejs Vilks, Aldona Kipāne. Cilvēku tirdzniecība:
kriminoloģiskās problēmas

Pēc Starptautiskās darba organizācijas datiem, visā pasaulē ir 40,3 miljoni cilvēku tirdzniecības upuru. 2017. gadā starptautiskā ziņojumā konstatēts, ka 40 miljoni cilvēku ir upuri cilvēku tirdzniecībā, apmēram 25 miljoni ir iesaistīti piespiedu darbā, savukārt 15 miljoni – piespiedu laulībā; to apliecina dati par piespiedu darbu un piespiedu laulību [International Labour Office, 2017].

ANO Narkotiku un noziedzības biroja (UNODC) dati parāda, ka 51 % identificēto upuru ir sievietes, 28 % – bērni un 21 % – vīrieši; 72 % upuru, kuri iesaistīti seksa industrijā, ir sievietes; 63 % identificēto cilvēku tirgotāju ir vīrieši un 37 % – sievietes; 43 % upuru tiek tirgoti valsts ietvaros [The United Office on Drugs and Crime, 2018]. Starptautiskās migrācijas organizācijas dati liecina, ka Baltijā katru gadu par cilvēku tirdzniecības upuriem kļūst aptuveni 2000 cilvēku.

Centra Marta gada pārskatā norādīts, ka 2017. gadā tajā vērsās 30 cilvēku tirdzniecībā cietušas personas. Palīdzība tika sniegta arī personām, kuras ir fiktīvo laulību upuri un vienlaikus cietušas arī seksuālajā un darba ekspluatācijā, kā arī personai, kura tikusi turēta parādu verdzībā. Valsts finansētais sociālās rehabilitācijas pakalpojums tika nodrošināts 10 cilvēku tirdzniecībā cietušām personām, kuras atzītas par upuriem. Visas par upuriem atzītās personas bija Latvijā dzimušas sievietes, divas no viņām – nepilngadīgas [Centrs Marta, 2018]. Saskaņā ar Iekšlietu ministrijas publicēto pārskatu par cilvēku tirdzniecības novēršanas un apkarošanas rezultātiem 2018. gadā tika konstatēti 23 cilvēku tirdzniecības upuri: 6 – seksuālai izmantošanai, 12 – darbaspēka ekspluatācija, 5 – fiktīvās laulības, 12 upuri bija sievietes un 11 – vīrieši; visi upuri bija Latvijas valstspiederīgie vecumā virs 18 gadiem [Iekšlietu ministrija, 2019b].

Aktuāla problēma ir bērnu tirdzniecība. Aptuveni pieci miljoni bērnu visā pasaulē atrodas verdzībā un tiek izmantoti daudzos veidos, piemēram, iesaistīti bruņotajos konfliktos (ne tikai karavīri, bet arī kā pavadoņi; meitenes – arī kā karavīru “sievas”) un piespiedu laulībā. Saskaņā ar UNICEF datiem 11 % gadījumu no visā pasaulē konstatētajām piespiedu laulībām ir iesaistītas meitenes, kuras nav sasniegušas 15 gadu vecumu. Aprēķināts, ka līdz 2020. gadam šo meiteņu skaits var pārsniegt 140 miljonus [UNICEF]. Bērni tiek nodarbināti dažādos darbos; salīdzinot ar pieaugušajiem, bērni ir vieglāk kontrolējami, nepieprasa augstāku atalgojumu vai labākus darba apstākļus [Anti-slavery]. Ne mazāk problemātiska ir bērnu piespiedu iesaiste noziedzīgos nodarījumos. Piemēram, cietušie bērni tiek piespiesti iesaistīties noziedzīgu nodarījumu izdarīšanā ielās (*street crime*) – kabatzādzībās, somiņu izraušanā, zādzībās no veikaliem, kā arī ubagošanā [HM Government, 2014].

Tradicionāli cilvēka tirdzniecības mērķis ir indivīda ekspluatācija materiāla labuma iegūšanai. Ekspluatācijas nolūks ir personas iesaistīšana prostitūcijā vai cita veida seksuālā izmantošanā; piespiešana veikt darbu vai sniegt pakalpojumu; piespiešana izdarīt noziedzīgus nodarījumus; turēšana verdzībā vai citās tai līdzīgās formās (parādu verdzība, dzimtbūšana vai personas cita veida piespiedu nodošana citas personas atkarībā, turēšana kalpībā); personas audu vai orgānu nelikumīga izņemšana [European Commission, 2018]. Arī fiktīvās laulības ir viens no ekspluatācijas veidiem. *Piemēram: pers. C. personu grupā*

Andrejs Vilks, Aldona Kipāne. Cilvēku tirdzniecība:
kriminoloģiskās problēmas

launprātīgi nodrošināja personu ar iespēju likumīgi iegūt tiesības uzturēties Latvijas Republikā, citā Eiropas Savienības dalībvalstī, Eiropas Ekonomikas zonas valstī vai Šveices Konfederācijā (izdarīja noziedzīgu nodarījumu, kas paredzēts Krimināllikuma 285.² panta otrajā daļā [Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas saīsinātais spriedums].

Iesaiste piespiedu noziedzībā var izpausties piespiešana zagt (no tirdzniecības vietām, dzīvokļiem, mājām, veikt kabatzādzības), krāpt, laupīt; piedalīties narkotisko vielu nelegālajā apritē. Saskaņā ar Lielbritānijā iegūtiem datiem 2011. gadā hašiša audzēšanā iesaistīti 30 upuri, 2012. gadā – 69. Turklāt cilvēku tirdzniecības upuris var izdarīt noziedzīgus nodarījumus, kuri nav daļa no ekspluatācijas elementa, bet gan ir saistīti ar viņa migranta statusu [Muraszkievicz, 2019].

Cilvēku tirdzniecība ir ne tikai daudzšķautņains, bet arī pastāvīgi mainīgs fenomens un nopietns organizētās noziedzības veids. Cilvēku tirgotāju *modus operandi* (patstāvīga vai ierasta metode vai paņēmieni) nepārtraukti attīstās. Noziedznieka *modus operandi* var palīdzēt viņu identificēt un arī noteikt saikni starp noziegumiem. Vairākos ES ziņojumos ir atzīts, ka ES ir jārisina saikne starp cilvēku tirdzniecību un citiem noziegumiem, tostarp migrantu kontrabandu, terorismu, korupciju, narkotiku tirdzniecību, kibernoziegumiem un seksuālu izmantošanu internetā, tādu materiālu ražošanu, kas ir saistīti ar seksuālu vardarbību, bērnu seksuālo izmantošanu, finanšu noziegumiem, krāpšanu, nelikumīgām darbībām ar kredītkartēm [Europol, 2016, 2017].

Cilvēku tirdzniecības faktoru kriminoloģiskais raksturojums

Faktoru (cēloņu) atklāšana ir pirmais un galvenais solis, lai specifiski un efektīvi uz tiem iedarbotos un neitralizētu kaitīgās sekas.

Kriminoloģijā izšķir:

- noziedzības kā sociālas parādības faktoros (cēloņos). Noziedzības faktori ir vispārsociālās un individuālās (sociālās un bioloģiskās) cilvēka dabas un apziņas izpausmes kopums, kurā šis komplekss pretdarbojas sabiedriskajām attiecībām un determinē gan noziedzīgu uzvedību, gan noziedzību kopumā [Avanesov, 2006];
- atsevišķu noziedzīgu nodarījumu grupu cēloņus;
- konkrētu noziedzīgu nodarījumu cēloņus. Konkrēta noziedzīga nodarījuma ķēdē ir savijušies dažādi apstākļi (sociālie, ekonomiskie, psiholoģiskie, politiskie, tiesiskie, tikumiskie u. c.), kuru dēļ persona nolemj izdarīt noziedzīgu nodarījumu. Noziedznieka personība ar tā apziņu, gribu un vēlmēm ir galvenais noziedzīga nodarījuma cēloņu un veicinošo apstākļu ķēdes posms. Turklāt jāņem vērā arī upura personības ievainojamības pakāpe.

Sociālie un ekonomiskie apstākļi cilvēku tirdzniecības upuru izcelsmes valstīs veicina cilvēku tirdzniecību, ietekmē cietušos un arī tirgotājus, un tos sauc par rosinošajiem faktoriem (*push factors*). Raksta autori norāda, ka tiem ir negatīva viktimoloģiska ietekme, radot potenciālā upura ievainojamību un neaizsargātību, ko izmanto noziedznieks.

Andrejs Vilks, Aldona Kipāne. Cilvēku tirdzniecība:
kriminoloģiskās problēmas

Potenciālie cilvēku tirdzniecības upuri ir piedzīvojuši nelabvēlīgus personiskos apstākļus, izglītības trūkumu, augstu bezdarba un zemu dzīves līmeni, dzimumu diskrimināciju vai nevienlīdzību darba tirgū; viņi var piedzīvot cilvēktiesību pārkāpumus un ļaunprātīgas situācijas vai ir spiesti bēgt no konflikta zonām.

Ir vairāki faktori, kas dažas valstis cilvēku tirdzniecībai dara pievilcīgākas nekā citas. Šie faktori nosaka cilvēku tirdzniecības upuru mērķa valstu sabiedrisko, juridisko, politisko un ekonomisko kontekstu, un tie var kalpot kā izraisošie faktori (*pull factors*). Šajā gadījumā tiem ir kriminogēns raksturs, kas veicina personas motivāciju (tieksmi) izdarīt nodarījumu. Visbiežāk sastopamie izraisošie faktori ir augsti dzīves standarti un nodarbinātības iespējas; pieaugošais pieprasījums pēc lēta darbaspēka pakalpojumiem; visā ES izveidotās ārvalstu pilsoņu diasporas kopienas; atšķirības dalībvalstu tiesību aktos [*Europol*, 2016].

Cita starpā sarežģīti un savstarpēji saistīti faktori, piemēram, sistemātiska un strukturāla diskriminācija, cilvēktiesību pārkāpumi, nabadzība, nevienlīdzība, korupcija, vardarbīgs konflikts, zemes konfiskācija, izglītības trūkums, bezdarbs un neefektīvi darbaspēka migrācijas noteikumi, palielina personu neaizsargātību pret ekspluatāciju un ļaunprātīgu izmantošanu, jo viņiem ir ierobežotas izvēles iespējas un resursi [Eiropas Parlaments, 2016].

Zinātniskajā literatūrā ir pieņemts nodalīt ārējos jeb objektīvos un iekšējos jeb subjektīvos viktimgēnos faktoros, kas ietekmē noziedzību [*Ренецкая*, 2009], un šo iedalījumu var attiecināt uz cilvēku tirdzniecību. Ārējie viktimgēnie faktori ir mikrovides un makrovides ietekme, respektīvi, pirmskriminālā situācija, objektīvie apstākļi, kas rodas tieši pirms noziedzīga nodarījuma vai nodarījuma izdarīšanas brīdī. Tie nav saistīti ar upura viktimizāciju un upura uzvedību. Iekšējie viktimgēnie faktori ir saistīti ar upura identitāti, upura personības veidošanās apstākļiem un uzvedību raksturojošiem cēloņiem.

Tātad no kriminoloģiskā viedokļa cilvēku tirdzniecība ir determinēta sociālo, ekonomisko, morālo un ētisko faktoru kopumā korelācijā ar augstu kriminālo profesionālismu un daudzveidīgiem kriminālās rīcības veidiem, lai pakļautu personu verdzības apstākļiem. Cilvēku tirdzniecību var veicināt daudzveidīgu cēloņu un apstākļu kopums – bezdarbs, vāja sabiedrības ekonomiskā un sociālā struktūra, kultūras iezīmes, sapnis par labāku dzīvi; vardarbība pret sievietēm un bērniem, bruņoti konflikti.

Tajā pašā laikā jāņem vērā, ka pastāv vairāki faktori un apstākļi, kas rada šķēršļus cilvēku tirdzniecības gadījumu konstatēšanai un upura identificēšanai; šie faktori un apstākļi ir saistīti ar:

- nodarījuma subjekta darbībām – aktīvu noziedzīgās vides pret darbību. Pārsvārā to organizē un kontrolē organizētā grupa, lai iegūtu naudas līdzekļus. Šo darbību veikšanā iesaistās vairākas personas, katrai ir savi pienākumi un uzdevumi. Šiem nodarījumiem ir pārrobežu raksturs, ir daudz iesaistīto upuru;
- upura personību – valodas vai kultūras barjeru; cietušās personas informētību vai izglītības trūkumu; upura izolāciju; lielākām bailēm un drošības aizskārumu; ierobežotām iespējām ziņot par nodarījumu;

*Andrejs Vilks, Aldona Kipāne. Cilvēku tirdzniecība:
kriminoloģiskās problēmas*

- sabiedrības attieksmi un informētību – sabiedrības aizspriedumiem pret upuri; salīdzinoši lielākām upura vajadzībām; nepietiekamiem resursiem un atbalsta pakalpojumiem.

Vēl viens problēmas aspekts ir tas, ka cilvēku tirdzniecības upuri reti sevi pozicionē kā noziedzīga nodarījuma upuri. Pastāv indikatori jeb “sarkanās iezīmes” (angļu val. *red flags*), kas var norādīt uz iespējamo cilvēku tirdzniecības upuri. Upuri var identificēt pēc situācijas, dzīvesstāsta un izturēšanās [Logan, Walker & Hunt, 2009]. Šo kategoriju cietušajiem ir nepieciešama daudznozaru palīdzība, lai risinātu traumatisko ietekmi un nodrošinātu upura vajadzības.

Tā kā cilvēku tirdzniecība globāla problēma, palīdzības sniegšana cietušajām personām ir specifiska un problemātiska vairāku apstākļu dēļ. Personām, kuras ir kļuvušas par cilvēku tirdzniecības upuriem, bieži pietrūkst zināšanu un prasmju apzināt un novērtēt riska pakāpi, kritiski izvērtēt cilvēku tirgotāju sniegto informāciju, kā arī paredzēt un nepieļaut kaitīgas sekas. Tādēļ pozitīva personības pamatnostādne ir spēja kritiski un atbilstoši novērtēt situāciju un izvēlēties pareizo uzvedības modeli.

Secinājumi

Cilvēku tirdzniecība ir komplekss globāls fenomens, kuru novērst var tikai šādu visaptverošu pasākumu kopumā:

- transformējot sociālo vidi;
- pārveidojot noziedznieka personību;
- neitralizējot noziedzīgās izpausmes;
- iedarbojoties uz upura personību.

Tātad cilvēku tirdzniecības novēršana ir daudzlīmeņu tiesisko ietekmēšanas līdzekļu sistēma. Prevencijas pasākumiem ir jāiedarbojas uz plašām sabiedrības dzīves jomām – sociālo nodrošināšanu, nodarbinātību, izglītību, brīvā laika aktivitātēm u. c.

Nozīmīgs prevencijas uzdevums ir informēt dažādus sabiedrības slāņus par to, kā nenokļūt vervētāju slazdos, kas ir viltīgi veidoti un dažkārt ļoti grūti atpazīstami.

Mūsdienās cilvēku tirdzniecības novēršanas noziedzības teorija un prakse nosaka ne tikai to, ka ir jāuzlabo tiesību akti, bet ir nepieciešamas arī nestandarta pieejas, tostarp tās, kuru mērķis ir izveidot mehānismu nesen izplatīto noziegumu novēršanai un apkarošanai. Tomēr ir jāatzīst, ka, pasaulē pieaugot sociālajai nevienlīdzībai, cilvēku tirdzniecība kā sociāli tiesiska parādība eskalēsies.

Criminological Problems of Human Trafficking

Abstract

Criminological problems of human trafficking have been considered in this article. The authors have provided insight into the problematic issues that pertain to the criminological aspects of this socio-legal phenomenon.

Human trafficking is a dynamic phenomenon that easily adapts to changing conditions. Traditionally, human trafficking has the nature of organised crime. A variety of diverse causes and conditions lead to human trafficking. Globalisation of social and economic processes is one of the driving forces of human trafficking. Thus, measures to prevent trafficking in human beings must have an impact on broad segments of society.

Keywords: human trafficking, criminological problems, criminological research, factors.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Krimināllikums. Latvijas Republikas likums: pieņemts 17.06.1998. un stājās spēkā 01.04.1999. Latvijas Vēstnesis Nr. 199/200(1260/1261), 08.07.1998. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=88966> [sk. 07.08.2019.].

Tiesu prakse

2. Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas saīsinātais spriedums Kr. l. 12507002216 (lietv. Nr. K30-0995-17/10).

Literatūra

3. Avanesov, G. A., red. 2006. *Kriminologija*. Moskva (Аванесов, Г. А., ред. 2006. *Криминология*. Москва).
4. Bernat, F. P. & Zhilina T. 2010. Human Trafficking: The Local Becomes Global. *Women & Criminal Justice*. 20(1–2), 2–9.
5. Farley, M., Cotton, A., Lynne, J., Zumbeck, S. et al. 2004. Prostitution, trafficking, in nine countries. In: Farley M, ed. *Prostitution, trafficking and traumatic stress*. Binghamton, NY: Haworth Press.
6. Glonti, G. 2004. *Torgovlya lyudmi s celju seksualnoj ekspluatácii: relii i perspektivii (kriminologicheskii analiz prostitutcii, pornobiznesa i trafikinga)*. Tbilisi (Глonti Г. 2004. *Торговля людьми с целью сексуальной эксплуатации: реалии и перспективы (криминологический анализ проституции, порнобизнеса и трафикинга)*. Тбилиси).
7. Ivančiks, J. 2008. Cilvēku tirdzniecības apkarošanas aktualitātes Latvijā. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*. 3/2008(44), 36–46.
8. Logan, T. K., Walker, R. and Hunt, G. 2009. Understanding Human Trafficking in the United States. *Trauma, Violence & Abuse*. 10(1), 3–20.
9. Muraszkievicz, J. M. 2019. *Protecting Victims of Human Trafficking from Liability. The European Approach*. Palgrave Macmillan.

Andrejs Vilks, Aldona Kipāne. Cilvēku tirdzniecība:
kriminoloģiskās problēmas

10. O'Connell Davidson, J. 2010. New slavery, old binaries: human trafficking and the borders of "freedom". *Global Networks*. 10(2), 244–262. Iegūts no: https://glc.yale.edu/sites/default/files/pdf/new_slavery_old_binaries.pdf [sk. 18.08.2019.].
11. Repeckaja, A. L., red. 2009. *Viktimologičeskaja harakteristika regionalnoj prestupnosti i ee preduprezdenie*. Moskva: Akademia (Репецкая, А. Л. 2009. *Виктимологическая характеристика региональной преступности и ее предупреждение*. Москва: Academia).
12. Viano, E. 1976. *Victims and Society*. Washington, DC: Visage.
13. Vilks, A. 2002. Cilvēku un viņu orgānu tirdzniecība: kriminoloģiskās, politiskās un sociālās problēmas. Ieskats XXI gadsimta reālījās. Rīga: Baltijas antikriminālais un antiteroristiskais forums.
14. Walsh, A. and Jorgenson, C. 2018. *Criminology: The Essentials*. 3rd ed. Sage Publications, Inc.
15. Zadoroznij, V. I. 2005. *Viktimologičeskaja profilaktika prestuplenij: organizaciono upravlečeskii i pravovie aspekti*. Moskva (Задорожный, В. И. 2005. *Виктимологическая профилактика преступлений: организационно-управленческий и правовой аспекты*. Москва).

Interneta resursi

16. Anti-slavery. What is modern slavery? Iegūts no: <https://www.antislavery.org/slavery-today/modern-slavery/> [sk. 11.05.2019.].
17. ASV Vēstniecība Latvijā. 2018. ASV Valsts Departamenta ziņojums "Par cilvēku tirdzniecības novēršanu". Iegūts no: <https://lv.usembassy.gov/lv/our-relationship-lv/policy-history-lv/trafficking-in-persons-lv/> [sk. 07.08.2019.].
18. ASV Vēstniecība Latvijā. 2019. ASV Valsts Departamenta ziņojums "Par cilvēku tirdzniecības novēršanu". Iegūts no: <https://lv.usembassy.gov/lv/our-relationship-lv/policy-history-lv/trafficking-in-persons-lv/> [sk. 14.08.2019.].
19. Centrs Marta. 2018. Gada pārskats. Iegūts no: <http://www.marta.lv/par-martu/gada-parskati> [sk. 13.05.2019.].
20. Eiropas Parlaments. 13.06.2016. Ziņojums par cilvēku tirdzniecības apkarošanu ES ārējās attiecībās (2015/2340(INI)). Iegūts no: www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2016-0205_LV.html [sk. 07.08.2019.].
21. European Commission. Lancaster University. Data collection on trafficking in human beings in the EU. Final report – 2018. Iegūts no: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-security/20181204_data-collection-study.pdf [sk. 17.08.2019.].
22. Europol. 2016. Trafficking in Human Beings in the EU. Situation Report. Iegūts no: <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/trafficking-in-human-beings-in-eu> [sk. 17.08.2019.].
23. Europol. 2017. European Union Serious and Organized Crime Threat Assessment. Iegūts no: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-serious-and-organised-crime-threat-assessment-2017> [sk. 17.08.2019.].
24. HM Government. 2014. Modern Slavery Strategy. Iegūts no: https://www.antislaverycommissioner.co.uk/media/1079/modern_slavery_strategy_final_dec2015.pdf [sk.12.05.2019.].
25. Iekšlietu ministrija. 2019a. Konference "Cilvēku tirdzniecība – noziegums ar pārāk maz notiesājošiem spriedumiem un pārāk daudz upuriem". Iegūts no: <http://www.cilvektirdznieciba.lv/lv/cilveku-tirdznieciba---noziegums-ar-parak-maz-notiesajosiem-spridumiem-un-parak-daudz-upuriem/223> [sk. 12.05.2019.].
26. Iekšlietu ministrija. 2019b. Cilvēku tirdzniecības novēršanas un apkarošanas rezultāti 2018. gadā. Iegūts no: <http://www.iem.gov.lv/lat/aktualitates/?doc=41476> [sk. 06.08.2019.].

27. Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs. Kriminālā statistika. Iegūts no: <http://www.ic.iem.gov.lv/node/109> [sk. 13.05.2019.].
28. International Labour Office. 2017. Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage. Iegūts no: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_575479.pdf [sk. 13.05.2019.].
29. Latvijas Republikas Prokuratūra. Pārskats par prokuratūras 2018. gada darba rezultātiem. Iegūts no: <http://www.prokuratūra.gov.lv/lv/noderigi/gada-parskati> [sk. 10.05.2019.].
30. Patvērums “Drošā māja”. Speciālistu padomi. Iegūts no: <http://www.patverums-dm.lv/lv/specialistu-padomi> [sk. 11.05.2019.].
31. Starptautiskā migrācijas organizācija. 2006. Cilvēku tirdzniecība – izpratne, problēmas, risinājumi. Rokasgrāmata sociālajiem darbiniekiem. Iegūts no: <http://cilvektirdznieciba.lv/data/Files/macibspekiem/CT.pdf> [sk. 07.08.2019.].
32. The Minderoo Foundation. We Can End Modern Slavery in our Generation. Iegūts no: https://www.minderoo.com.au/walk-free/?utm_medium=301&utm_source=www.walkfreefoundation.org [sk. 14.08.2019.].
33. *The United Office on Drugs and Crime. Annual Report. Covering activities during 2018.* Iegūts no: https://www.unodc.org/documents/AnnualReport/Annual-Report_2018.pdf [sk. 12.05.2019.].
34. UNICEF. Child marriage. Iegūts no: https://www.unicef.org/media/files/Child_Marriage_Report_7_17_LR..pdf [sk. 12.05.2019.].
35. Victimology. Exploring the Experience of Victimization. Introduction to Criminology. Section III. Iegūts no: https://us.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/90401_Section_Three_Victimology_Exploring_the_Experience_of_Victimization.pdf [sk. 12.05.2019.].

<https://doi.org/10.25143/socr.13.2019.1.063-075>

Atbildība par nepatiesas informācijas sniegšanu apdrošinātājam apdrošināšanas līguma ietvaros

Jeļena Alfejeva

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija
alfejeva@inbox.lv

Kopsavilkums

Šajā rakstā aplūkots jautājums par atbildību Latvijas apdrošināšanas tiesībās gadījumos, kad apdrošināšanas līguma ietvaros apdrošinātājam tiek sniegta nepatiesa informācija. Tiek sniegts ieskats par apdrošināšanas līguma līdzēju mērķiem un pienākumiem, raksturota apdrošināšanas līguma būtība tā, lai izprastu iemeslu, kādēļ apdrošinātājam jāsaņem informācija par apdrošināmo objektu un riskiem. Apskatīta arī *uberrimae fidei* principa nozīme apdrošināšanas attiecībās. Vēl šeit ir aplūkots jautājums par atbildības noteikšanu un nepatiesas informācijas sniegšanas sekām. Raksta nobeigumā ir īss kopsavilkums par risinājumiem apdrošināšanas attiecību regulēšanas uzlabošanai Latvijā saistībā ar aplūkotajām problēmām.

Raksta izstrādē galvenokārt tika izmantota analīzes un sintēzes metode, zinātniskās indukcijas un dedukcijas metode, salīdzinošā metode, kā arī novērošana.

Atslēgvārdi: apdrošināšanas līgums, *uberrimae fidei*, līgumiskā atbildība.

Ievads

Kaut arī apdrošināšanas līgums ir privāttiesisks darījums, Latvijas tiesību doktrīnā apdrošinātāja pienākums izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību ir izcelts kā publiski nozīmīgs un par to daudz tiek diskutēts tiesiskā regulējuma pilnveidošanas kontekstā [25, 107–117].

Savukārt jautājums par apdrošinātāju klientu informācijas izpaušanu pirms līguma noslēgšanas un līguma darbības laikā tiek apskatīts minimāli, galvenokārt *uberrimae fidei* principa kontekstā, turklāt uzsvāru liekot uz apdrošinātāja pienākumu rīkoties labticīgi.

Jeļena Alfejeva. Atbildība par nepatiesas informācijas sniegšanu apdrošinātājam apdrošināšanas līguma ietvaros

Praksē ir bijuši vairāki gadījumi, kuros apdrošinātāja pienākumu neizpilde raisa nopietnas bažas par labticību, tomēr pats *uberrimae fidei* princips, veidojot attiecīgu legālo doktrīnu, primāri bija domāts klientu informācijas atklāšanai apdrošinātājiem ar konkrētu mērķi, kas iekļauj klientu finansiālo interešu aizsardzību.

Apdrošinātājam nav informācijas par apdrošināmajiem riskiem un apdrošināšanas objektu, pirms klients to nav sniedzis, tādējādi darījuma pusēm, slēdzot un pildot apdrošināšanas līgumu, pieejamā informācija ir asimetriska [27].

Tādēļ, paredzot iespējamās problēmas, apdrošināšanas līgumiem tiek piemērots informācijas pilnīgas izpaušanas jeb vispārākās labās ticības princips, ko sauc par *uberrimae fidei* principu.

Šai ziņā svarīgi ir apzināties, ka apdrošināšanas komersantam (apdrošinātājam), ar līgumu (komercdarījumu) uzņemoties klienta riska finansiālās sekas, jāsaņem atbilstoša atlīdzība par sniedzamajiem pakalpojumiem – to apdrošināšanas tiesībās sauc par apdrošināšanas prēmiju. Apdrošināšanas prēmijai jābūt noteiktai tādā apmērā, lai nodrošinātu līgumsaistību izpildi un nosegtu visus iespējamus apdrošinātāja izdevumus. Tādējādi apdrošinātājam jāspēj atbilstīgi novērtēt gan riska iestāšanās varbūtību, gan tā iespējamās sekas, un tieši klienta informācija tam ir primārais avots. Turklāt pašiem klientiem nebūtu izdevīgi, ka apdrošinātājs veiktu pirmslīguma pārbaudes, lai pārliecinātos par klienta sniegtās informācijas patiesumu un pilnīgumu, jo šādu pārbaūžu izdevumi būtu jāsedz klientam papildus tiem izdevumiem, kas tieši attiecināmi uz risku segumu kā apdrošināšanas atlīdzības avotu.

Raksta mērķis ir iepazīstināt lasītāju ar apdrošinājuma ņēmēja un apdrošinātā informācijas atklāšanas pienākuma analīzi, ar šā pienākuma neizpildes civiltiesiskajām sekām, kā arī ieskicēt Latvijā pastāvošās problēmas saistībā ar to.

Pētījuma teorētiskā bāze ir Latvijas un citu valstu zinātnieku atzinumi par apdrošināšanas tiesībām, normatīvā bāze ir tiesiskais regulējums mūsu valstī. Raksta izstrādē tika izmantota analīzes un sintēzes metode, zinātniskās indukcijas un dedukcijas metode, kā arī novērošana.

Apdrošināšanas līguma pušu mērķi un pienākumi

Apdrošināšana balstās uz sarežģītām līgumiska rakstura attiecībām starp apdrošinātāju, apdrošinājuma ņēmēju, apdrošināto un citiem apdrošināšanas līguma dalībniekiem, un tās mērķis ir mazināt iespējamo nākotnes notikumu negatīvās finansiālās sekas, kaut arī visas iespējamās sekas apdrošinātais nevar novirzīt uz apdrošinātāju.

Apdrošināšanas attiecības balstās uz līgumu, kurā līdzēji ir pretējās puses. Tātad vienam līdzējam ir tiesības, otram attiecīgi – pienākumi.

Kaut arī sākotnēji liekas, ka apdrošināšanas līgums ir pavisam īpašs un no tā izrietošās attiecības nevar tikt apskatītas līdzīgi kā tās, kuras izriet no komercdarījuma, tomēr jāņem vērā, ka pats apdrošinātājs ir komersants, un apdrošināšanas līgums nav un nevar būt kas cits kā komercdarījums, proti, līgums par pakalpojumu sniegšanu par atlīdzību (apdrošināšanas prēmiju).

*Jeļena Alfejeva. Atbildība par nepatiesas informācijas sniegšanu
apdrošinātājam apdrošināšanas līguma ietvaros*

Protams, apdrošināšanas pakalpojums ir īpatnējs, tādēļ apdrošināšanas līgumam tiek izvirzītas papildu prasības, kas noteiktas ar imperatīvajām tiesību normām, vienlaikus ievērojot vispārējo darījumu brīvības principu.

Attiecībā uz līdzēju savstarpēju informācijas atklāšanu apdrošināšanas līgumam tiek izvirzītas nopietnākas prasības nekā lielākajai daļai citu līgumu. Apdrošināšanas līgums pusēm uzliek saistības, kuras balstās uz labticību augstākajā pakāpē (*uberrimae fidei*), tomēr nekādā ziņā nav tā, ka jebkuras apdrošināšanas attiecības tiek uzskatītas par pilnīgi uzticamām savstarpējām attiecībām. *Uberrimae fides* princips apdrošināšanas attiecībās nepārveido līdzēju antagonistisko attiecību būtību un nevar arī tikt izmantots, lai nonāktu līdz uzticamām savstarpējām attiecībām, tomēr šis princips palīdz risināt svarīgus līdzēju resursu optimizācijas uzdevumus.

***Uberrimae fidei* principa nozīme apdrošināšanas attiecībās**

Citās civiltiesību nozarēs nav tik izteikta pienākuma izpaust informāciju, kas varētu ietekmēt otra darījuma dalībnieka lēmumu noslēgt līgumu, kā tas ir apdrošināšanas tiesībās. Apdrošināšanas tiesībās šāds princips pastāv, un juridiskajā doktrīnā to apzīmē ar terminu latīņu valodā *uberrimae fidei* jeb vispārākajā labticībā. Noslēdzot apdrošināšanas līgumu, apdrošinājuma ņēmējam (dažos gadījumos arī apdrošinātajam) ir pienākums sniegt apdrošinātājam visas viņu rīcībā esošās ziņas par apdrošināmo risku. Šis princips atspoguļots arī Latvijas tiesību doktrīnā. *Uberrimae fidei* principa būtības skaidrojumu var atrast gan Latvijas tiesu praksē [9; 11], gan Eiropas Savienības Tiesas praksē – ģenerālvokātes Eleanoras Šarpstonas (*Eleanor Sharpston*) secinājumu 64. punktā lietā C-51/13 (*Nationale-Nederlanden Levensverzekering Mij NV* pret *Hubertus Wilhelmus van Leeuwen*) ir norāde, ka *uberrimae fidei* ir dažās ES tiesību sistēmās pastāvošais princips – ģenerālklausula vai nerakstīta valsts tiesību norma, kuru piemēro apdrošināšanas līgumiem, – tomēr tā specifiskā darbība un katrai darījuma pusei noteikto pienākumu skaidrības, precizitātes un paredzamības līmenis ir atkarīgs no iesaistītās konkrētās tiesību sistēmas [12].

Pirmsākumā *uberrimae fidei* princips tika definēts vispārējās tiesībās, to piemērojot klienta sniegtajai informācijai apdrošināšanas līgumos, bet vēlāk tas attīstījās kā vispārējs apdrošināšanas tiesību princips [19].

Uberrimae fides princips nozīmē, ka apdrošināšanas līguma līdzējiem jārikojas labticīgi, atklājot informāciju par visiem būtiskajiem faktiem saistībā ar apdrošināšanas piedāvājumu. Šis ir pretstats *caveat emptor* (piesardzības) principam, saskaņā ar kuru pircējs nevar atgūt zaudējumus no pārdevēja par pirkuma objekta trūkumiem, ja vien pārdevējs nav apzināti slēpis defektus vai citādi sniedzis būtiskus maldinošus apgalvojumus [22, 79–132].

Jeļena Alfejeva. Atbildība par nepatiesas informācijas sniegšanu apdrošinātājam apdrošināšanas līguma ietvaros

Vēsturiski pirmais informācijas atklāšanas principu apdrošināšanas līgumā definēja Mensfildas grāfs (*Lord Mansfield*) 1766. gadā tiesvedībā *Kārteris pret Bēmu (Carter v Boehm)*:

“Apdrošināšana ir pieņēmuma līgums. Īpašus faktus, pēc kuriem var izskaitļot nejausības risku, parasti zina tikai apdrošinātais: apdrošinātājs uzticas viņa sniegtajām ziņām un pieņem, ka apdrošinātais neslēpj kādus viņam zināmus apstākļus, lai maldinātu apdrošinātāju, liekot tam domāt, ka šādu apstākļu nav. Labticīgi nodomi nepieļauj, ka tiktu slēpti apstākļi, kuri ir zināmi, tā, lai otra puse par tiem neuzzinātu un lai saņemtu labumu no tā, ka otra puse tic pretējam.” [29]

Uberrimae fides doktrīna attīstījās vispārējās tiesībās, attiecinot līdzvērtīgu labticības prasību uz apdrošinātāju. Šobrīd šis ir Eiropas Savienības tiesībās skaidri formulēts princips par pirmslīguma informācijas atklāšanu no abām līgumslēdzējām pusēm. Tā ir apdrošinātāja vai apdrošināšanas starpnieka sniedzamā informācija par darījuma pusi, kā arī apdrošināšanas produkta informācija, kurai šobrīd unificēti paredzēts speciālais noformējums un saturs, – tas noteikts ar Eiropas Parlamenta un Padomes 2016. gada 20. janvāra Direktīvu (ES) 2016/97 par apdrošināšanas izplatīšanu (pārstrādāta redakcija), un dokuments attiecas uz EEZ [4], savukārt Latvijas tiesībās tas ir īstenots ar Apdrošināšanas un pārāpdrošināšanas izplatīšanas likumu.

Informācijas atklāšanas pienākums apdrošināšanas attiecībās nozīmē, ka apdrošinātājam ir jāatklāj precīzs objekta stāvoklis un riski, ko viņš nodod apdrošinātājam, vienlaikus apdrošinātājam ir jāpārlicinās, ka potenciālais līgums atbilst apdrošinātā prasībām un vajadzībām, kā arī tas ir saņēmis visu nepieciešamo informāciju, lai pieņemtu lēmumu par līguma noslēgšanu.

Atbildība par nepatiesas informācijas sniegšanu apdrošinātājam Latvijas tiesībās

Apdrošināšanas līguma noslēgšanai ir nepieciešams, lai apdrošinātājs no klienta saņemtu informāciju apdrošināmā riska izvērtēšanai. Tāpat apdrošinātājam jāzina par izmaiņām klienta sniegtajā pirmslīguma informācijā. Savukārt klients ir atbildīgs par to, ka šī informācija ir patiesa un pilnīga.

Apzīmējums “klients” turpmāk tiks izmantots gan attiecībā uz apdrošinājumaņēmēju, gan apdrošināto, jo informācijas sniegšanas pienākums apdrošinātājam ir attiecināms uz abiem nosauktajiem apdrošināšanas līguma dalībniekiem vienādi (Apdrošināšanas līguma likuma 23. panta ceturrtā daļa).

Apdrošināšanas līguma likuma, kā arī likuma “Par apdrošināšanas līgumu” (bija spēkā līdz 2018. gada 31. maijam, pirms stājās spēkā Apdrošināšanas līguma likums) normās paredzētas īpašas sekas par klienta informācijas atklāšanas pienākuma neizpildi – noslēgtā apdrošināšanas līguma spēkā neesamība, kā arī atbrīvojums apdrošinātājam no pienākuma izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību, iestājoties apdrošinātājam riskam [2; 6].

*Jeļena Alfejeva. Atbildība par nepatiesas informācijas sniegšanu
apdrošinātājam apdrošināšanas līguma ietvaros*

Iepriekš arī Latvijas Republikas Augstākā tiesa atzina:

“[...] nav šaubu, ka apdrošinātājam, lai izvērtētu attiecīgā riska iespējamības pakāpi, ir būtiski zināt visus ar iespējamo risku saistītos apstākļus gan pirms līguma noslēgšanas, gan tā darbības laikā. Likumā “Par apdrošināšanas līgumu” informācijas sniegšana par apdrošināto risku ir detalizēti reglamentēta, turklāt nodalot līgumslēdzēju tiesības un pienākumus pirms līguma noslēgšanas, tā noslēgšanas un darbības laikā, kā arī paredzot atšķirīgas tiesiskās sekas šī pienākuma neizpildes gadījumā”. [7]

Apdrošināšanas līguma likuma 7. panta pirmajā daļā ir iekļauta norma par apdrošinājuma ņēmēja un apdrošinātā pienākumu apdrošināšanas līguma noslēgšanas gadījumā sniegt apdrošinātāja pieprasīto informāciju par apdrošināšanas objekta stāvokli un apstākļiem, kas apdrošinātājam nepieciešama apdrošinātā riska iestāšanās iespējamības un iespējamā zaudējuma apmēra novērtēšanai, kā arī sniegt informāciju, kas attiecas uz apdrošinātā veselības stāvokli personu apdrošināšanā un ir nepieciešama, lai noslēgtu apdrošināšanas līgumu (iepriekš līdzīga norma bija iekļauta arī likumā “Par apdrošināšanas līgumu”).

Lai pareizi piemērotu šo normu, ir jānoskaidro, kas ir tā informācija, kuru klientam ir pienākums sniegt apdrošinātājam.

Ņemot vērā minētajā pantā paredzēto (otrajā teikumā), apdrošinātājs riska iestāšanās iespējamības un iespējamā zaudējuma apmēra novērtēšanai izmanto arī publiski pieejamo vai savā rīcībā esošo tiesiski iegūtu informāciju par apdrošināšanas objekta stāvokli un apstākļiem. Tas nozīmē, ka publiski pieejama vai apdrošinātāja rīcībā jau esoša informācija nebūtu iekļaujama tajā informācijas klāstā, kā sniegšana ir klienta pienākums, ja vien apdrošinātājs neuzdod skaidru jautājumu, uz kuru gaida konkrētu atbildi.

Grūti noteikt, vai klients ir pienācīgi izpildījis informācijas atklāšanas pienākumu, atbildot noraidoši uz apdrošināšanas pieteikumā uzdoto vispārīgo aicinājumu sniegt informāciju par apstākļiem, kuri var ietekmēt apdrošinātā riska iestāšanās iespējamību un iespējamā zaudējuma apmēra novērtēšanu, bet realitātē šādi apstākļi ir bijuši. Klients nav riska izvērtēšanas speciālists, un, ja šādi apstākļi nav bijuši acīmredzami, no klienta nevar prasīt tādu kompetenci risku izvērtēšanā, kāda ir pašam apdrošinātājam.

Tomēr par svarīgiem apstākļiem, kas acīmredzami ietekmē apdrošināamo risku iestāšanos vai iespējamo zaudējuma apmēru, klientam nebūtu pamata informāciju noklusēt.

Tādēļ ir jājautā, vai tiešām apdrošinātājam nepieciešams uzdot skaidru un nepārprotamu jautājumu, uz kuru tas gaida konkrētu atbildi, un klientam nav pienākuma papildus atklāt ko tādu, par ko nepārprotami skaidrs, ka tas ietekmē risku izvērtēšanu, kura jāveic apdrošinātājam.

Piemēram, Eiropas Vērtētāju asociāciju grupas TEGoVA grāmatas “Eiropas vērtēšanas standarti” sadaļā “Apdrošināmās vērtības un bojājumu novērtēšana” norādīts:

“Apdrošināšanas līgums ir visaugstākās labticības pakāpes (*uberrimae fidei*) līgums. Ir jāizpauž jebkādi faktori, kas, iespējams, varētu ietekmēt risku/-us (neatkarīgi no tā, vai šāda informācija tiek pieprasīta). Informācijas, kas varētu ietekmēt apdrošinātāja lēmumu nodrošināt segumu, nesniegšana var ļaut tam atteikties no līguma.” [18]

*Jeļena Alfejeva. Atbildība par nepatiesas informācijas sniegšanu
apdrošinātājam apdrošināšanas līguma ietvaros*

Arī daļa zinātnieku uzsver, ka apdrošinātājam svarīgi ir atklāt visu nepieciešamo informāciju pirms līguma noslēgšanas [15; 16; 17; 24; 26].

Ja klienta rīcībā ir informācija, kas nepārprotami ietekmē apdrošināmo risku iestāšanās varbūtību vai iespējamo zaudējumu summu, klientam ir pienākums to atklāt apdrošinātājam pat tad, ja apdrošinātājs neuzdod par to konkrētu jautājumu.

Vai klientam, atbildot uz apdrošinātāja jautājumu nepareizi, var rasties negatīvas sekas (atbildība), ja šī informācija nekā neietekmēja slēdzamā apdrošināšanas līguma noteikumus? Lai to konstatētu, būtu jāveic analīze par konkrētā apdrošinātāja praksi apdrošināšanas līgumu noslēgšanā, un tas var būt visai sarežģīts uzdevums. Savukārt klienta pirmslīguma informācijas vispārējie kritēriji Latvijas apdrošināšanas tiesībās nav precīzi definēti.

Tāpēc var secināt, ka klienta pirmslīguma nepatiesas informācijas sniegšana ir jāanalizē individuāli, vispirms vērtējot atbildes uz precīzi uzdotiem jautājumiem. Ja kaut viena atbilde ir bijusi nepatiesa, jāizskata jautājums par negatīvām sekām.

Tomēr šīs negatīvās sekas nevar iestāties gadījumos, ja:

- klients ir maldījies un šī maldība ir attaisnojama – tas korelē ar Apdrošināšanas līguma likuma normu par vainas pakāpēm par maldinošas informācijas sniegšanu, ko gan bieži jauc ar vispārējo klienta noskaņojumu krāpties;
- informācija, kas nav bijusi patiesa, nav būtiska vai arī var konstatēt, ka tā nekādā veidā nav ietekmējusi slēdzamā apdrošināšanas līguma noteikumus – šajā gadījumā apdrošinātājs nebūs labticīgs, ja mēģinās izmantot šādas informācijas sniegšanu kā pamatojumu atteikumam izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību.

Informācijas būtiskuma vērtēšanā var tikt ņemts vērā un pienācīgi interpretēts Latvijas Apdrošināšanas līguma likuma 7. panta pirmajā daļā lietotais vārds “nepieciešama”, ja analīzei ir pieejami kritēriji, pēc kuriem apdrošinātājs vadās, nosakot līguma noteikumus un apdrošināšanas prēmiju. Protams, šeit ir arī kritēriji, kuri skaidri izriet no prakses, tomēr jebkurā gadījumā no apdrošinātāja būtu sagaidāma norāde uz šo kritēriju izmantošanu.

Savukārt atbildes vērtēšanā uz atklātu jautājumu par riska apstākļiem būtu jāņem vērā:

- vai informācija bijusi publiski pieejama, vai nepārprotami izsecināma no citiem apdrošinātājam zināmiem faktiem;
- vai informācija ir bijusi būtiska, vai tā varēja ietekmēt slēdzamā apdrošināšanas līguma noteikumus;
- vai klients zināja šo informāciju un bija spējīgs izvērtēt tās ietekmi uz slēdzamā apdrošināšanas līguma noteikumiem.

Neliekot akcentu uz informācijas būtiskumu, Apdrošināšanas līguma likumā nepatiesas informācijas sniegšanas gadījumi tiek šķiroti atkarībā no klienta vainas pakāpes. Jāpiemin, ka vaina var tikt vērtēta saistībā ar labticīgu rīcību [14].

Jeļena Alfejeva. Atbildība par nepatiesas informācijas sniegšanu apdrošinātājam apdrošināšanas līguma ietvaros

Apdrošināšanas līguma likuma 14. un 15. pantā ir noteikts, kādas tiesiskas sekas iestājas gadījumā, ja klients ir maldinājis apdrošinātāju, sniedzot pirmslīguma informāciju. Šai ziņā likumdevējs konsekventi ievēro nosacījumu, ka šīs sekas nav diferencētas atkarībā no informācijas būtiskuma, bet tiek šķīrotas pēc klienta vainas pakāpes (Civillikuma 1640. pants) [2; 3].

Ja maldinošu informāciju klients sniedzis viegļas neuzmanības dēļ (Civillikuma 1646. pants), apdrošināšanas līgums paliek spēkā un apdrošinātājs var izvairīties no saistībām izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību, kad iestājas apdrošinātais risks, tikai gadījumā, ja pierāda, ka, zinot pareizu informāciju, nekad līgumu nebūtu noslēdzis, turpretim nepatiesas informācijas sniegšana ļaunā nolūkā vai rupjas neuzmanības dēļ (Civillikuma 1641., 1645. pants) iznīcina apdrošināšanas līguma spēku, turklāt paredzot apdrošinātājam tiesības paturēt saskaņā ar šo līgumu samaksāto apdrošināšanas prēmiju. Ļauns nolūks, rupja un viegļa neuzmanība ir Civillikumā paredzētās vainas pakāpes, un tās ir atbilstoši jāinterpretē. [3]

Latvijas civiltiesību doktrīnā tiek pausts, ka civiltiesībās vainas jēdziens un tās konstatēšana ir saistīta ar objektīviem apstākļiem, tāpēc ir grūti nošķirt vainu no cita objektīvi konstatējama priekšnoteikuma – prettiesiskas rīcības [23]. Tomēr jebkuras vainas formas konstatēšana, runājot par personas juridisko atbildību, jāveic, vērtējot objektīvos apstākļus, jo nav cita mehānisma cilvēka patieso nodomu konstatēšanai.

Turpreti ir arī uzskats, ka zaudējumu atlīdzības prasījuma pamatā par saistību (līgumisko) pārkāpumu ir Civillikuma 1779. pants, kurā vaina nav paredzēta kā atbildības priekšnoteikums, tomēr Civillikuma 1774. pantā, kas jāpiemēro kopā ar 1779. pantu, kā izņēmums paredzēti nejausi notikumi jeb apstākļi, par kuriem parādnieku nevar vainot, un tad arī kreditoram parādnieka vaina nav jāpierāda un parādnieks var atsvabināties no atbildības, pierādot vainas neesamību jeb to, ka saistības pārkāpums ir nejausa notikuma rezultāts [28, 12–15].

Civillikuma normas un atziņas par vainas pakāpēm saistot ar klienta nepatiesas informācijas sniegšanu apdrošināšanas līgumā, var secināt, ka būtu jāuzskata, ka klients ir sniedzis apdrošinātājam nepatiesu informāciju ļaunā nolūkā vai rupjas neuzmanības dēļ, ja viņš zināja pareizu atbildi uz jautājumu vai varēja to noskaidrot, tomēr atbildēja nepareizi.

Turklāt klientam ļaunā nolūkā vai rupjas neuzmanības dēļ (kas atbilstoši Civillikuma 1645. panta otrajai daļai civiltiesisko seku ziņā pielīdzināta ļaunam nolūkam) maldinot apdrošinātāju, sekas ir pamatoti noteiktas kā apdrošināšanas līguma spēkā neesamība un apdrošināšanas prēmijas neatmaksāšana, jo tā ir nelabvēlīga un Civillikuma 1. panta pārkāpums, kas jebkurā gadījumā ar apzinātu klienta rīcību apgrūtina apdrošinātājam līguma slēgšanas procesu.

Jautājums gan ir par viegļas neuzmanības saturu, proti, vai viegļa neuzmanība būtu jākonstatē gadījumā, ja klients ir maldījies un šī maldība ir attaisnojama? Šeit īpaši ir izceļams informācijas būtiskums, kuru pierādīt par pienākumu jāuzliek apdrošinātājam. Pierādījumu vērtēšana par to gan radītu sarežģījumus tiesai, tomēr ir skaidrs, ka negatīvas sekas klientam no tās nevar iestāties, ja vien apdrošinātāja lēmums par līguma noslēgšanu

Jeļena Alfejeva. Atbildība par nepatiesas informācijas sniegšanu apdrošinātājam apdrošināšanas līguma ietvaros

bijis pieņemts maldības ietekmē, kas saskaņā ar Civillikumu būtu atzīstama par tādu, kas iznīcina līguma spēku. Ja šī informācija ietekmētu tikai cenas (apdrošināšanas prēmijas) noteikšanu, tā nebūtu jāņem vērā, jo ticami pierādīt noteiktās apdrošināšanas prēmijas lielumu nav iespējams (prēmijas noteikšana ir apdrošinātāja vienpusēja, ārējai kontrolei nepakļauta rīcība).

Apdrošināšanas līguma likuma 15. panta sestajā daļā paredzētā proporcija nebūtu jāņem vērā, jo, pirmkārt, apdrošināšanas atlīdzība netiek noteikta proporcionāli no apdrošināšanas prēmijas un apdrošinātājs, iekasējot lielāku apdrošināšanas prēmiju, atlīdzību izmaksātu pilnā apmērā; otrkārt, ticami noskaidrot, cik liela prēmija tiktu noteikta, nav iespējams. Šī norma bija iekļauta arī likumā "Par apdrošināšanas līgumu", bet nav zināmi gadījumi, kad tā būtu piemērota praksē.

Līguma izpildes problēma rodas arī gadījumā, ja ārējo apstākļu maiņa sāk būtiski ietekmēt līgumattiecības, tās neparedzēti pārveidojot. Lai gan līguma izpilde nav kļuvusi neiespējama, jo tad varētu atsaukties uz nepārvaramu varu, tomēr tā, iespējams, kļuvusi grūtāka un sāk neatbilst sākotnējam nodomam. Tādēļ pamats, uz kura sākotnēji tika balstīts nodoms, var zust. Apstākļu maiņas ietekme uz līgumu var tikt mazināta ar netiešu nosacījumu, ka līgumslēdzējam ir tiesības izstāties no šī līguma, ja viņš nekad nebūtu slēdzis šo līgumu izmainījušos apstākļu situācijā [21, 60]. Šī doktrīna jau sen kļuvusi pazīstama kā *clausula rebus sic stantibus* [13]. Apstākļu maiņa dažās jurisdikcijās arī vispārēji tiek atzīta par pamatu atkāpties no līguma, tomēr Latvijas tiesībās tā nav skaidri paredzēta.

Ekstrapolējot šo doktrīnu uz situāciju, kurā apdrošinātājs nesaņem nepieciešamo informāciju pirms līguma noslēgšanas vai arī apstākļi būtiski mainās līguma darbības laikā, būtu pareizāk noteikt, ka apdrošinātājam jābūt tiesībām atkāpties no šāda līguma, ja faktiskie tam nezināmie apstākļi ir tādi, ka pilnīgas informācijas apstākļos apdrošinātājs nebūtu noslēdzis apdrošināšanas līgumu [20, 5–9]. Turklāt nebūtu pamatoti vērtēt, vai klients ir pieļāvis pat vieglu neuzmanību, kas ir visai sarežģīts uzdevums.

Apdrošināšanas līguma likuma nosacījumus, kuri ir iekļauti 15. panta septītajā daļā un 20.–22. pantā, var uzskatīt par šīs doktrīnas realizāciju Latvijas apdrošināšanas tiesībās. Tomēr jāatzīmē, ka praksē nav zināmi šajos pantos noteiktās proporcionalitātes piemērošanas gadījumi, nav arī pamatojuma apgalvojumam, ka apdrošināšanas prēmija ir proporcionāli atkarīga no riska iestāšanās varbūtības un citiem šajās normās minētajiem apstākļiem. Savukārt, ja apdrošinātājs noteikti atteiktos no līguma noslēgšanas, ja zinātu faktiskos apstākļus (neatkarīgi no tā, vai klients ir vai nav pieļāvis vieglu neuzmanību), apdrošinātājam būtu jāpiešķir tiesības atkāpties no līguma.

Runājot par klienta informācijas sniegšanu apdrošināšanas līguma darbības laikā (Apdrošināšanas līguma likuma 20. pants), vērtēšana loģiski var tikt reducēta līdz ziņojumam par izmaiņām informācijā, kas tika sniegta, slēdzot līgumu.

Jeļena Alfejeva. Atbildība par nepatiesas informācijas sniegšanu apdrošinātājam apdrošināšanas līguma ietvaros

Jautājums ir par tādiem jauniem apstākļiem, kas pasliktina situāciju ar risku iestāšanās varbūtību un par kuriem netika uzdots jautājums, līgumu slēdzot. Šie jaunie apstākļi būtiski pārveido pirmslīguma situāciju. Šajā gadījumā analīze būtu veicama, ņemot vērā jau iepriekš norādītos pirmslīguma informācijas vērtēšanas kritērijus.

Judikatūrā ir atrodams atziņas, ka klienta informācijas atklāšanas pienākuma saturs būtu noskaidrojams, tulkojot apdrošināšanas līguma noteikumus līguma saistību neizpildes vērtēšanā. Kaut arī atsaucei uz Civillikuma 1508. pantu būtu vajadzīgs detalizētāks skaidrojums par tā piemērošanu un to, kas strīdus attiecībā būtu atzīstams par parādnieku, kopumā var teikt, ka Augstākā tiesa lietā SKC-243/2017 pamatoti izvirza tēzi par apdrošināšanas noteikumu iztulkojumu par sliktu apdrošinātājam, cenšoties ar to pēc būtības labot likumdevēja paviršību, neiekļaujot šo nosacījumu apdrošināšanas attiecību tiesiskajā reglamentācijā [8]. Tādēļ apdrošināšanas līguma noteikumu iztulkošana par sliktu apdrošinātājam ir jāiekļauj likumā.

Jāuzsver, ka līguma noteikumu iztulkošana pretēji to jēgai nevar tikt veikta un paša informācijas sniegšanas pienākuma izpildes vērtēšanā būtu jāvadās pēc iepriekš minētā likuma regulējuma un jāizmanto šajā rakstā norādītie kritēriji.

Atsevišķi jāvērtē klienta pienākums sniegt patiesu informāciju par pieteikto apdrošināšanas gadījumu saskaņā ar Apdrošināšanas līguma likuma 27. un 29. pantu (iepriekš likuma "Par apdrošināšanas līgumu" 21. un 22. pants). Latvijas tiesu praksē jau tika risināti jautājumi par klienta pienākuma neizpildi. Kaut arī likumdevējs nepatiesas informācijas sniegšanas sekas ir saistījis ar klienta vainas pakāpi (ļauns nolūks, rupja neuzmanība vai viegla neuzmanība), vairākos gadījumos tiesa neatzina pārkāpumu, konstatējot, ka nepatiesa informācija tika sniegta par kādu nebūtisku apstākli un neietekmēja pieteiktā gadījuma apstākļu noskaidrošanu, nemaz nevērtējot klienta vainas pakāpi informācijas sniegšanā vai norādot, ka tieši informācijas nebūtiskums liecina par to, ka ļauns nolūks vai rupja neuzmanība nav konstatējami.

Citkārt tiesa ir atzinusi, ka klients sniedzis apdrošinātājam nepatiesu informāciju, un tas atklāts, veicot negadījuma apstākļu pārbaudi, kas ir likuma "Par apdrošināšanas līgumu" 21. panta pirmās daļas pārkāpums. Šo atziņu ir akceptējusi arī Latvijas Republikas Augstākā tiesa, izskatot lietu kasācijas kārtībā [10].

Nav gadījumu, kuros tiesa piemērotu likuma "Par apdrošināšanas līgumu" 22. panta otro daļu, nosakot vai atzīstot par pamatotu apdrošināšanas atlīdzības samazinājumu viegla neuzmanības gadījumā, vai arī tādu, kuros par to būtu strīds. Tādējādi Apdrošināšanas līguma likuma 29. panta otrās daļas regulējums nav aktuāls.

Ja klients apdrošinātājam sniedz nepatiesu informāciju, lai nepamatoti gūtu labumu no apdrošināšanas atlīdzības, par to paredzēta kriminālatbildība. Šādas klienta darbības ir noziedzīgs nodarījums saskaņā ar Krimināllikuma 177. un 178. pantu. [5]

Interesanti, ka par nepatiesu ziņu sniegšanu, noslēdzot apdrošināšanas līgumu, apdrošinājumaņēmējam paredzēta administratīvā atbildība. Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 166.8 pantā par fiktīvu ziņu sniegšanu, veicot mantas obligāto

*Jeļena Alfejeva. Atbildība par nepatiesas informācijas sniegšanu
apdrošinātājam apdrošināšanas līguma ietvaros*

apdrošināšanu, noteikts, ka izsaka brīdinājumu vai uzliek naudas sodu līdz septiņdesmit eiro. Tomēr šis pants praksē nevar tikt piemērots, jo Latvijas tiesībās nav paredzēta obligātā apdrošināšana, kuras objekts būtu manta. [1]

Nepilnības krimināltiesiskajā un administratīvo pārkāpumu regulējumā šeit detalizētāk netiks apskatītas specifisko iezīmju un raksta apjoma ierobežojuma dēļ.

Veiktās analīzes rezultātā var secināt, ka klienta informācijas izpaušanas princips apdrošināšanas attiecībās prasa pareizu interpretāciju saskaņā ar mērķiem, kā arī tiesiskajā regulējumā par to būtu jāveic korekcijas.

Nobeigums

Klienta informācijas izpaušanas pienākums apdrošināšanas līgumos atbilst apdrošināšanas līguma dabai un palīdz noslēgt apdrošināšanas līgumu, optimizējot līguma slēgšanas izdevumus par labu klientam. Arī šā pienākuma izpildes vērtēšana, ciktāl nav konstatējams ļauns klienta nolūks vai rupja neuzmanība, jāveic atbilstoši apdrošinātāja iespējām izvērtēt riskus un noteikt apdrošināšanas līguma noteikumus.

Nosakot tiesiskās sekas, ja klients pārkāpj informācijas izpaušanas pienākumu vieglas neuzmanības dēļ, būtu jāvērtē informācijas būtiskums, lai apdrošinātājs izņemtu jautājumu par līguma noslēgšanu.

Uberrimae fidei doktrīnas pamatojums izriet no fakta, ka apdrošināšanas līgums prasa no klienta zināmu labticību un godīgumu, lai apdrošinātājam būtu iespēja pilnībā izprast apdrošināšanas objektu, ar to saistītos riskus un noteikt par to atbilstošu samaksu.

Kaut arī Latvijas Apdrošināšanas līguma likumā ir paredzēts informācijas izpaušanas pienākums, tomēr nav atklāts tā mērķis, tādēļ tiesu praksē ir radušās grūtības veikt mērķim atbilstošu klienta uzvedības vērtēšanu un tiesību normu attiecināšanu uz to. Tāpat nav skaidrs un bez piemērošanas praksē palicis regulējums par sekām klienta informācijas pienākuma pārkāpšanas gadījumā vieglas neuzmanības dēļ.

Atbilstīgi secinātajam var piedāvāt tiesību normu grozījumu priekšlikumus.

1. Izteikt Apdrošināšanas līguma likuma 8. panta pirmo daļu šādi: “(1) Apdrošināšanas līguma noteikumiem jābūt skaidriem un saprotamiem. Priekšroka dodama tādām apdrošināšanas līguma noteikumu iztulkojumam pret citiem, kurš visvairāk saista apdrošinātāju.”
2. Mainīt Apdrošināšanas līguma likuma 15. panta nosaukumu uz “Apdrošināšanas līguma noslēgšana, apdrošinātājam nesaņemot tam nepieciešamo informāciju”.
3. Svītrot Apdrošināšanas līguma likuma 15. panta sesto daļu.
4. Izteikt Apdrošināšanas līguma likuma 22. panta septīto daļu šādi: “(7) Apdrošinātājs izmaksā apdrošināšanas līgumā paredzēto apdrošināšanas atlīdzību, ja apdrošināšanas gadījums iestājas pirms apdrošināšanas līguma noteikumu grozīšanas vai pirms tā izbeigšanas un apdrošinājuma ņēmējs vai apdrošinātais nav izpildījis šā likuma 20. pantā noteiktās prasības, izņemot:
 - 1) ja tas ir noticis ar apdrošinājuma ņēmēja vai apdrošinātā ļaunu nolūku vai rupjas neuzmanības dēļ;

Jeļena Alfejeva. Atbildība par nepatiesas informācijas sniegšanu apdrošinātājam apdrošināšanas līguma ietvaros

- 2) ja apdrošinātājs pierāda, ka tas nekādā gadījumā nebūtu noslēdzis apdrošināšanas līgumu, ja būtu zinājis par apdrošinātā riska iestāšanās iespējamības un iespējamā zaudējumu apmēra novērtēšanas faktiskajiem apstākļiem, kuri atklājušies, iestājoties apdrošināšanas gadījumam; šādā gadījumā apdrošināšanas atlīdzība nedrīkst pārsniegt iemaksāto apdrošināšanas prēmiju.”
5. Izteikt Apdrošināšanas līguma likuma 29. panta otro daļu šādi: “(2) Ja apdrošinājumaņēmējs, apdrošinātais vai labuma guvējs vieglas neuzmanības dēļ nav izpildījis kādu no šā likuma 27. pantā noteiktajiem pienākumiem, apdrošinātājs ir tiesīgs atteikties izmaksāt apdrošināšanas atlīdzību tikai gadījumā, ja šā pienākuma neizpildes rezultātā kļūva neiespējams ticami nodibināt, vai pieteiktais gadījums ir vai nav atzīstams par apdrošināšanas gadījumu.”

Responsibility for Providing False Information to Insurance Contract

Abstract

This article discusses the responsibility for providing false information to insurer in insurance contract in Latvian insurance law. The author of the article first gives an overview of the objectives and obligations of the parties of the insurance contract, describing the nature of the insurance contract for understanding what the reason is why insurers should receive information about an insurable object and risks prior to the insurance case. The importance of *uberrimae fidei* principle in insurance relations is also discussed. The article further discusses issues of determining liability and consequences of false information. The article concludes with a brief summary of solutions for improving regulation of insurance relations in Latvia related to the problems discussed.

The study has been mainly based on the analysis and synthesis method, scientific induction and deduction methods, comparative method, and observation.

Keywords: insurance contract, *uberrimae fidei*, contract responsibility.

Avotu un literatūras saraksts

Tiesību akti

1. Administratīvo pārkāpumu kodekss: Latvijas Republikas likums: stājies spēkā 01.07.1985. *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*. 51, 20.12.1984. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=89648> [sk. 29.03.2019.].
2. Apdrošināšanas līguma likums: Latvijas Republikas likums: stājies spēkā 01.06.2018. *Latvijas Vēstnesis*. 97(6183), 15.05.2018. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/299053-apdrosinanasan-liguma-likums> [sk. 03.03.2019.].

*Jelena Alfejeva. Atbildība par nepatiesas informācijas sniegšanu
apdrošinātājam apdrošināšanas līguma ietvaros*

3. Civillikums: Latvijas Republikas likums: stājies spēkā 01.09.1992. *Valdības Vēstnesis*, 41, 20.02.1937. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=225418> [sk. 08.03.2019.].
4. Eiropas Parlamenta un Padomes 2016. gada 20. janvāra Direktīva (ES) 2016/97 par apdrošināšanas izplatīšanu (pārstrādāta redakcija): starptautisks dokuments. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*. L 26/19, 02.02.2016.
5. Krimināllikums: Latvijas Republikas likums: stājies spēkā 01.04.1999. *Latvijas Vēstnesis*. 199/200(1260/1261), 08.07.1998. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=88966> [sk. 30.03.2019.].
6. Par apdrošināšanas līgumu: Latvijas Republikas likums: stājies spēkā 01.09.1998., zaudējis spēku 01.06.2018. *Latvijas Vēstnesis*. 188/189(1249/1250), 30.06.1998. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=48896> [sk. 03.03.2019.].

Tiesu prakse

7. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 24. septembra spriedums lietā Nr. C27190010, SKC-116/2015.
8. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 4. jūlija spriedums lietā Nr. C30683713 SKC-243/2017.
9. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 22. decembra spriedums lietā Nr. C30711611 SKC-278/2017.
10. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2018. gada 28. marta spriedums lietā Nr. C30419915 SKC-75/2018.
11. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2013. gada 12. jūnija spriedums lietā Nr. SKC-43/2013.
12. Ģenerāladvokātes Eleanoras Šarpstones (*Eleanor Sharpston*) secinājumi, sniegti 2014. gada 12. jūnijā lietā C-51/13 *Nationale-Nederlanden Levensverzekering Mij NV* pret *Hubertus Wilhelmus van Leeuwen*. Iegūts no: http://curia.europa.eu/juris/document/document_print.jsf;jsessionid=9ea7d2dc30d5b8a88f0af8724495958ac8a27ef5c6e1.e34KaxiLc3qMb40Rch0SaxyLahf0?doclang=LV&text=&pageIndex=0&docid=153606&cid=166347 [sk. 30.03.2019.].

Literatūra

13. Abas, P. 1989. *Rebus sic stantibus*. Deventer: Kluwer.
14. Beatson, J., Friedmann, D. 1995. *Good faith and fault in contact law*. Clarendon Press.
15. Burling, J., Lazarus, K. 2012. *Research Handbook on International Insurance Law and Regulation*. Edward Elgar Publishing. Iegūts no: <https://EconPapers.repec.org/RePEc:elg:eebook:14215> [sk. 22.01.2019.].
16. Dixit, A. 2000. *Adverse Selection and Insurance with Uberrima Fides, in Incentives, Organization, and Public Economics: Essays in Honor of Sir James Mirrlees*. Eds. Peter J. Hammond and Gareth D. Myles. Oxford: Oxford University Press.
17. Dixit, A., Picard, P. 2003. On the Role of Good Faith in Insurance Contracting. In: *Economics for an imperfect world: Essays in honor of Joseph E. Stiglitz*. Cambridge and London: MIT Press.
18. Eiropas vērtēšanas standarti: astotā redakcija. *Eiropas Vērtētāju asociāciju grupa TEGoVA*. 2016. Iegūts no: https://www.vertetaji.lv/upload/rev/evs_2016_lv_darba.doc [sk. 01.04.2019.].
19. Heiss, H., Lakhani, M. 2011. Principles of European Insurance Contract Law: A Model Optional Instrument With a Postscript in Honour of Fritz Reichert-Facilides. Project Group Restatement of European Insurance Contract Law Extent. *Universität Innsbruck*. Iegūts no: www.restatement.info [sk.12.01.2019.].

*Jeļena Alfejeva. Atbildība par nepatiesas informācijas sniegšanu
apdrošinātājam apdrošināšanas līguma ietvaros*

20. Hondius, E., Grigoleit, C. 2011. *Unexpected Circumstances in European Contract Law. The Common Core of European Private Law*. Cambridge University Press.
21. Hutchison, A. 2009. Change of Circumstance in Contract Law: The Clausula Rebus sic Stantibus. *Journal of Contemporary Roman Dutch Law*. 72, 60–73.
22. Johnson, A. M. 2008. An economic analysis of the duty to disclose information: Lessons learned from the caveat emptor doctrine. *San Diego Law Review*. 45, 79–132.
23. Kārklīņš, J. 2006. *Latvijas līgumtiesību modernizācijas galvenie virzieni*. Promocijas darba kopsavilkums juridisko zinātņu doktora zinātniskā grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas Universitāte. Iegūts no: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/290/Karklins_J_Latvijas_ligumtiesibu_modernizacijas_2006_Kopsav_LV.pdf?sequence=2 [sk. 22.01.2019.].
24. Lowry, J., Rawlings, P., Merkin, R. 2011. *Insurance Law: Doctrines and Principles*. 3rd ed. Hart Publishing.
25. Mantrovs, V. 2018. Apdrošināšanas atlīdzības izmaksas atteikuma regulējums Latvijā. Latvijas Universitātes 76. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. *Latvijas Universitāte*. Iegūts no: https://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/izdevumi/2018/Book_76_juristu_konference_2018_-gala.pdf [sk. 22.01.2019.].
26. Rothschild, M., Stiglitz, J. 1976. Equilibrium in Competitive Insurance Markets: An Essay on the Economics of Imperfect Information. *Quarterly Journal of Economics*. 90, 629–649.
27. Strauss, J. D. 2008. Uberrimae Fidei and Adverse Selection: the Equitable Legal Judgment of Insurance Contracts. *MPRA*. Iegūts no: http://mpr.ub.uni-muenchen.de/10874/1/_Strauss_Utmost_Good_Faith_and_Adverse_Selection_Equitable_Legal_Judgment_of_Insurance_Contracts.pdf [sk. 29.01.2019.].
28. Strazdiņš, Ģ. 2018. Vispārējais zaudējumu atlīdzības prasījuma pamats delikta un saistības pārkāpuma gadījumā. *Jurista Vārds*. 06.02.2018., 6(1012), 12.–15.
29. Watterson, S. 2008. Carter v Boehm (1766). In: *Landmark cases in the law of contract*. Mitchell Charles and Mitchell Paul eds. Hart Publishing.

<https://doi.org/10.25143/socr.13.2019.1.076-095>

Prasījuma tiesību noilgums zemes likumiskajā (piespiedu) nomā

Arta Snipe

Latvijas Universitāte, Juridiskā fakultāte,

Doktora studiju programma

arta@snipe.lv

Kopsavilkums

Pēc Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas uzsāktajā zemes reformā, atjaunojot bijušajiem īpašniekiem vai viņu mantiniekiem īpašuma tiesības uz zemi, uz kuras padomju varas gados bija uzceltas daudzdzīvokļu dzīvojamās ēkas, likumdevējs radīja pamatu tā saukto dalīto īpašumu pastāvēšanai, pieņemot lēmumu zemes un ēkas īpašnieku starpā esošās attiecības regulēt atbilstoši nomas līguma noteikumiem. Šo tiesisko attiecību nodibināšanas pamats ir likums – normas, kas iekļautas likumā “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” un likumā “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju”.

Šā pētījuma mērķis ir izvērtēt dažādo tiesu praksi un dažādos juridiskajā periodikā paustos viedokļus, interpretējot spēkā esošās tiesību normas un judikatūras atziņas, lai identificētu prasījuma tiesību rašanās brīdi, kas ir prasījuma tiesību noilguma tecējuma sākuma brīža noteikšanas priekšnoteikums.

Pētījumā ir secināts, ka jānošķir prasījuma tiesības par zemes nomas tiesisko attiecību konstatāciju vai līguma noslēgšanu un prasījuma tiesības par nomas līguma izpildi – nomas maksas samaksu. Pēdējās rodas vien pēc līguma noslēgšanas vai tiesas sprieduma spēkā stāšanās. Šajā brīdī arī sāk tecēt noilgums prasījuma tiesībām, kas izriet no noslēgtā nomas līguma. Tiesību normu interpretācijas un tiesību doktrīnas un judikatūras analīzes rezultātā pētījumā secināts, ka prasījuma tiesības par zemes nomas tiesisko attiecību konstatāciju vai nomas līguma noslēgšanu pret personu, kas veic daudzdzīvokļu ēkas pārvaldīšanu un apsaimniekošanu, zemes īpašniekam rodas no brīža, kad apsaimniekotājs ir pārņēmis konkrētās ēkas pārvaldīšanu, vai no zemes īpašuma tiesību iegūšanas brīža – atkarībā no tā, kas iestājies pēdējais, savukārt prasījuma tiesības par zemes nomas tiesisko attiecību konstatāciju un nomas maksas piedziņu pret atsevišķiem dzīvokļu īpašniekiem zemes īpašniekam ir radušās vien pēc 2015. gada 1. oktobra, kopš likums pieļauj tiešo maksājumu pieprasīšanu par ēkas uzturēšanai nepieciešamajiem pakalpojumiem.

Atslēgvārdi: zemes piespiedu noma, tiesisks darījums, komercdarījums, prasījuma tiesības, noilgums, komerctiesiskais noilgums.

levads

Pēc Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas uzsāktajā zemes reformā [8] bijušajiem īpašniekiem vai viņu mantiniekiem tika atjaunotas īpašuma tiesības uz zemes īpašumiem, kas no 1940. līdz 1980. gadam bija atņemti, zemi kā nekustamo īpašumu izņemot no civiltiesiskās aprites. Vienlaikus tika saglabātas vai piešķirtas īpašuma tiesības uz virszemes nekustamo īpašumu – ēkām un būvēm, kas likumīgi bija uzbūvētas līdz Latvijas okupācijai vai padomju gados, – šo būvju īpašniekiem vai tiesiskajiem valdītājiem. Tā zemes īpašnieku un būvju īpašnieku starpā izveidojās piespiedu tiesiskās attiecības, ko likumdevējs izvēlējās regulēt atbilstoši nomas līgumu regulējošajām tiesību normām [10]. Šādas attiecības tiek dēvētas par zemes likumisko vai piespiedu nomu [49].

Tiesību zinātnē un judikatūrā ir nostiprinājusies atziņa, ka šīs nomas attiecības pastāv neatkarīgi no pušu gribas, tām ir piespiedu raksturs [39], šīm attiecībām ir tikai nosacīta līdzība ar līgumiskām attiecībām [22; 64, 347], jo būtībā šīs attiecības ir likumiskas [20; 37]. Par līgumu dēvētais fakts īstenībā nav līgums [65, 109], savukārt atlīdzība nomas maksas veidā pēc juridiskās dabas pielīdzināma maksājumam par zemes īpašuma tiesību aprobežojumu [20]. Pastāvot piespiedu nomas tiesiskajām attiecībām, nav pamata runāt par lietas nodošanu lietošanā un tās pieņemšanu no otras puses, kas saskaņā ar Civillikuma vispārējās daļas normām nodibina nomas līgumu.

Līdz pat 2016. gadam tiesību zinātnē un tiesu praksē maz tika pētīts saistības un prasījuma tiesību, kas radušās uz zemes piespiedu nomas pamata, rašanās pamats un nodibināšanas brīdis, kā arī tas, vai zemes nomas maksas prasījumi ir pakļauti vispārējam civiltiesiskajam noilgumam vai speciālajam (saīsinātajam) komerctiesiskajam noilgumam. 2017. gada sākumā, kad plašsaziņas līdzekļos tika aktualizēts jautājums par 10 gadu vecu zemes nomas maksas parādu piedziņu [66; 67], savus skaidrojumus tiesību normu piemērošanā sniedza Patērētāju tiesību aizsardzības centrs [68] un Tieslietu ministrija [71]. Uz šīm publikācijām konkrētos stridos sāka atsaukties tiesas [47; 53], kā arī atsevišķi raksti tika publicēti juridiskajā periodikā un krājumos [57; 61].

Šā pētījuma pirmajā daļā secināts, ka zemes piespiedu noma nav atzīstama par tiesisku darījumu Civillikuma izpratnē, un tāpat tā nav atzīstama par komercdarījumu Komerclikuma izpratnē, savukārt pētījuma nākamās daļas mērķis ir identificēt un atrisināt prasījuma tiesību, kas saistītas ar zemes piespiedu nomu, noilguma jautājumus, šim nolūkam identificējot prasījuma tiesības, kuras ir piespiedu nomas tiesisko attiecību dalībniekiem, šo prasījuma tiesību rašanās brīdi, katra prasījuma noilguma tecējuma sākuma brīdi un noilguma pārtraukšanas iespējas. Rakstā ietverta padziļināta tiesību normu, judikatūras, tiesu prakses un tiesību periodikā izteikto viedokļu analīze, vērtējot pušu argumentu pamatotību, lai, pirmkārt, identificētu prasījuma tiesību pamatu, otrkārt,

prasījuma tiesību rašanās brīdi un noilguma tecējuma sākuma brīdi, un, treškārt, secinātu, vai zemes īpašnieka prasījuma tiesībām, kas izriet no piespiedu nomas tiesiskajām attiecībām, ir pamats piemērot saīsinātā (komercietiskā) noilguma termiņu.

Prasījuma tiesību rašanās brīdis piespiedu nomā

Tiesību normās ir ierakstīts un Satversmes tiesas spriedumos nostiprināts, ka piespiedu noma ir atzīstama par nomas līgumu, proti, institūtu, kura vispārējais regulējums meklējams Civillikuma Saistību tiesību daļā. Pirms izvērtēt noilguma jautājumus prasījumiem, kas izriet no zemes piespiedu nomas tiesiskajām attiecībām, jāidentificē prasījuma tiesību rašanās brīdis. Lai konstatētu prasījuma tiesību rašanās brīdi, jāidentificē un jānošķir prasījuma tiesības, kuru rašanās pamats ir īpašuma tiesības, no prasījuma tiesībām, kas izriet no saistību tiesībām, kuru rašanās pamats ir darījums vai kuras izriet no saistības, kas radusies pēc likuma.

Civillikuma 1402. pantā [1] paredzēti vairāki saistības rašanās pamati, un piespiedu nomas tiesiskajās attiecībās saistības var pastāvēt gan uz likuma pamata, gan arī uz pušu starpā rakstveidā noslēgta nomas līguma pamata. Ja puses ir noslēgušas rakstveida nomas līgumu, tās var vienoties par līguma noteikumiem: papildu platības nomu, nomas maksas apmēru un tās samaksas termiņiem. Ja līgums nav noslēgts, prasījuma tiesību un atbilstošo pienākumu saturs ir tāds, kāds noteikts likumā. Tāpēc katrā konkrētā situācijā būtiski ir noskaidrot faktiskos apstākļus. Vai nomas attiecības un no tām izrietošais prasījums izriet no tiesiska darījuma (komercdarījuma, ja kāda no darījuma pusēm ir komersants) vai arī prasījums izriet no likuma? Tāpat atšķirīgs ir prasījuma tiesību saturs un rašanās brīdis pret dažādiem subjektiem: daudzdzīvokļu dzīvojamās ēkas gadījumā tas var būt gan pārvaldnieks vai cita pilnvarota persona, gan arī pats dzīvokļa īpašnieks.

Nomas līgums ir noslēgts rakstveidā

Ja puses ir noslēgušas rakstveida līgumu (cita līguma forma kopš 2009. gada 1. novembra netiek pieļauta attiecībā uz nomas maksas apmēru privatizējamās vai privatizētās un kooperatīvajās mājās saskaņā ar likuma "Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās" [10] 12. panta otro prim daļu un likuma "Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju" [9] 54. panta otro daļu), prezumējams, ka tās tostarp ir vienojušas ne vien par nomas maksas apmēru, bet arī par tās samaksas termiņiem. Prasījuma tiesības par darījuma izpildi un pielīgtās nomas maksas samaksu radīsies brīdī, kad debitors līgumu neizpildīs tajā noteiktajos termiņos.

Zemes īpašnieks prasījuma tiesības var realizēt vien iestājoties pielīgtajam nomas maksas samaksas termiņam – pirms tam prasījums ir atzīstams par priekšlaicīgu [12; 13; 22; 31]. Prasības celšana iespējama vienīgi tad, kad notikusi indivīda tiesību

pārkāpšana [12]. Pirms tam arī neiesākas prasījuma tiesību par līguma izpildi noilguma tecējums [1, 1896. pants]. Gadījumos, ja kāda no darījuma pusēm (ne tikai kreditors) ir komersants un rakstveidā noslēgtais darījums ir atzīstams par komercdarījumu (tas atbilst komercdarījuma pazīmēm), prasījumiem, kas izriet no rakstveidā noslēgtā zemes nomas līguma, ir pamats piemērot Komerclikuma normas, kurās noteikti termiņi un nosacījumi, kuros ir īstenojamas no komercdarījuma izrietošās prasījuma tiesības [61].

Rakstveida nomas līgums nav noslēgts

Ja pušu starpā rakstveida līgums nav noslēgts, tiesiskās attiecības, kā arī zemes īpašnieka prasījuma tiesības izriet no likuma: “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” 12. panta, “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” 54. panta, kā arī 50. panta pirmās daļas un Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma [2] 6. panta otrās daļas 4. punkta un 17.⁷ panta. Būtiski ir nošķirt zemes īpašnieka prasījuma tiesības par zemes nomas tiesisko attiecību konstatāciju vai nomas līguma noslēgšanu [18] no prasījuma tiesību, kas izriet no jau tiesas ceļā vai privātautonomijas izpausmes veidā noslēgta nomas līguma, izpildes.

Likuma “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” 12. panta trešajā daļā, kas piemērojama pušu tiesiskajām attiecībām līdz daudzdzīvokļu dzīvojamās ēkas nodošanai privatizācijai, noteikts, ka zemes īpašniekam ir tiesības saņemt nomas maksu no ēku un būvju īpašnieka. Panta otrajā prim daļā tiek regulēts nomas maksas apmērs. Tiesību normā nav ietverta norāde par nomas priekšmetu – tas ir jākonstatē tiesai, ja nav nodibināts ar likumu atbilstoši likuma 13. panta trešajā daļā noteiktajam. Pusēm uz likuma pamata pastāvošajās piespiedu nomas attiecībās ir savstarpējas prasījuma tiesības uz nomas līguma noslēgšanu. Šo prasījumu mērķis zemes īpašniekam, no vienas puses, ir aizsargāt viņa likumā garantētās tiesības saņemt no ēkas īpašnieka samaksu par zemes lietošanu, bet, no otras puses, ēkas īpašniekam – nodrošināt viņa tiesības netraucēti valdīt un lietot viņam piederošo ēku [21].

Likuma “Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” 12. pants ir tulkojams kā “zemes un ēkas īpašniekam dots uzdevums savstarpēji saistīties, noslēdzot līgumu atbilstoši brīvprātības principam, savukārt, ja vienošanās par līguma noteikumiem nenotiek – strīda gadījumā, nomas tiesisko attiecību konstatāciju (atzīšanu) veic tiesa, nodibinot ar tiesas spriedumu nomas līguma būtiskās sastāvdaļas,” [28] kā tas paredzēts Civillikuma 2124. pantā. Lai gan zemes īpašniekam ir tiesības saņemt zemes nomas maksu, tomēr šā prasījuma priekšnoteikums ir nomas tiesisko attiecību konstatācija (nodibināšana). Tikai pēc sprieduma spēkā stāšanās darījums ir atzīstams par noslēgtu, jo tikai tad ir nodibinātas darījuma būtiskās sastāvdaļas (Civillikuma 1533. pants) [24], tiesas spriedumam aizstājot cita akta taisīšanu [17; 28; 37]. Secīgi par darījuma noslēgšanas brīdi atzīstams tiesas sprieduma spēkā stāšanās brīdis. Līdzīgu skaidrojumu saistībā ar Pievienotās vērtības nodokļa likuma 127. panta pirmās daļas un 131. panta pirmās daļas piemērošanu ir sniedzis Valsts ieņēmumu dienests, norādot, ka par zemes nomas

pakalpojuma sniegšanas brīdi strīdus gadījumā uzskata brīdi, kad stājies spēkā spriedums par zemes nomas tiesisko attiecību konstatāciju un parāda piedziņu, no šīs dienas skaitot piecpadsmit dienu termiņu nodokļa rēķina izrakstīšanai [70].

Prasījuma tiesības pret ēkas pārvaldnieku

Procesuālās ekonomijas nodrošināšanai speciālajās tiesību normās paredzētas zemes īpašnieka prasījuma tiesības pret daudzdzīvokļu ēkas pārvaldnieku prasījumā par zemes nomas līguma noslēgšanu. Tomēr šīs prasījuma tiesības ierobežo pārvaldnieka pilnvarojuma apjoms – tikai likumā noteiktā kārtībā pilnvarots pārvaldnieks var būt atbildētājs prasībā par zemes nomas līguma noslēgšanu un tā izpildi.

Ar daudzdzīvokļu dzīvojamās ēkas privatizācijas uzsākšanu tiesiskās attiecības ēkas un zemes īpašnieku starpā sāk regulēt likuma “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” 54. pants, kā arī 50. panta pirmās daļas 3. punkts [62]. Šā likuma normas reglamentē dzīvokļu īpašnieku, pārvaldnieka un zemes īpašnieka savstarpējās attiecības līdz brīdim, kad dzīvojamās mājas īpašnieki pārņem dzīvojamās mājas pārvaldīšanas tiesības no publiskās personas, kura ēku ir privatizējusi [29].

Likuma “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” 54. pantā, kā arī 50. panta pirmās daļas 3. punktā noteikts privatizētā objekta īpašnieka “pienākums slēgt zemes nomas līgumu” vai pilnvarot dzīvojamās mājas pārvaldītāju slēgt zemes nomas līgumu ar tā zemesgabala īpašnieku, uz kura atrodas privatizētais objekts. No otras puses, zemes īpašnieka pienākums noslēgt nomas līgumu ar privatizētā objekta īpašnieku noteikts likuma 54. panta pirmajā daļā. Zemes īpašnieka prasījuma tiesības nostiprinātas likuma 54. panta ceturtajā daļā, kurā precizēts – ja atbilstoši šā likuma 50. panta pirmās daļas 3. punkta prasībām zemes nomas līgumi ar zemesgabala īpašnieku nav noslēgti, zemesgabala īpašniekam ir tiesības prasību tiesā par zemes nomas līguma noslēgšanu vērst pret personu, kurai nodotas attiecīgās dzīvojamās mājas pārvaldīšanas un apsaimniekošanas tiesības.

Šī norma *expressis verbis* neparedz pret pārvaldnieku vērst prasījumu par zemes nomas maksas samaksu. Tomēr “Civilprocesa likums neparedz personai iespēju tiesas ceļā prasīt konstatēt zināmas tiesiskās attiecības esamību vai neesamību, prasībai jābūt vērstai uz konkrēta tiesību aizskāruma novēršanu” [12; 13; 23; 29; 31], bet prasījums, kas neietver mantisku prasījumu – konkrēta tiesību aizskāruma novēršanu – ir atzīstams par bezpriekšmetisku. No minētā var secināt, ka zemes īpašnieks nevar celt prasību, lai konstatētu tiesiskās attiecības esamību, neiekļaujot mantisku prasījumu par nomas maksas piedziņu, viņš nevar arī celt prasību par nomas tiesisko attiecību nodibināšanu nākotnē [44]. Prasījums par nomas tiesisko attiecību konstatēšanu, kas var būt vērsti tikai uz pagātņi, tiek atzīts par pakārtotu prasījumu, kas nepieciešams nomas parāda noteikšanai [43]. Tiesa nomas tiesiskās attiecības var konstatēt, nosakot to būtiskās sastāvdaļas, vien pagātņē un nosacītā tagadnē – līdz brīdim, kad tiek pabeigta lietas izskatīšana pēc būtības. Prasība par piespiedu nomas tiesisko attiecību nodibināšanu uz termiņu, kurš vēl

nav iestājies, nav iespējama, jo šāds prasījums ietvertu tikai hipotētiskus apgalvojumus, kas nav pierādāmi, piemēram, nākotnes atbildētājs, prasījuma priekšmets (funkcionāli nepieciešamais zemesgabals var tikt grozīts administratīvajā procesā noteiktajā kārtībā), nomas maksas apmērs (nomas maksas apmērs nosakāms atbilstoši normatīvajam regulējamam, kas spēkā attiecīgajā laika periodā).

Ja zemes īpašnieks labprātīgi vai tiesas ceļā ir vienojies ar atbilstoši pilnvarotu dzīvojamās mājas pārvaldnieku vai dzīvokļu īpašnieku pilnvarnieku par nomas līguma būtiskajām sastāvdaļām, tiesības un pienākumi, kas izriet no šī līguma, vienlīdz attiecas un ir saistoši dzīvojamās mājas dzīvokļu īpašniekiem, jo tieši viņi ir zemes nomas tiesisko attiecību subjekti [19; 69].

Likuma “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” 54. panta ceturtajā daļā paredzētas prasītāja tiesības ēkas privatizācijas procesa gaitā celt vienu prasību pret ēkas pārvaldnieku, kuram attiecīgi ir regresa prasības tiesības pret ēkas dzīvokļu īpašniekiem [16]. Pret ēkas pārvaldnieku zemes īpašniekam ir prasījuma tiesības par zemes nomas tiesisko attiecību konstatāciju un nomas līguma izteikšanu akta formā – būtisko sastāvdaļu nostiprināšanu spriedumā (kā tas *expressis verbis* redzams no likuma 54. panta ceturtais daļas), šo prasījumu saistot ar mantisko (parāda piedziņas) prasījumu no brīža, kad pārvaldnieks ir pārņēmis konkrētās ēkas pārvaldīšanu un apsaimniekošanu, vai no zemes īpašuma tiesību iegūšanas brīža, atkarībā no tā, kas iestājies pēdējais [29]. Valsts vai pašvaldības nozīmētais un pilnvarotais pārvaldnieks ir atbildīgs par zemes nomas līguma noslēgšanu ēkās, kuras nav pārņēmuši dzīvokļu īpašnieki [26], un šīs saistības, ja tās nav izpildītas, mainoties ēkas pārvaldniekiem, kļūst saistošas nākamajam pārvaldniekam [34]. Pārvaldnieka atbildība nav aprobežota ar saistībām, ko dzīvokļu īpašnieku kopība (kop-sapulce) ir uzņēmusies pēc jaunā pārvaldnieka izvēles. Mainoties ēkas pārvaldniekam, jaunajam pārvaldniekam ir pienākums iestāties lietā kā iepriekšējā pārvaldnieka tiesību un saistību pārņēmējam. Par mājas apsaimniekošanu un zemes nomas līguma noslēgšanu, tostarp arī parādu nomaksu, kas izriet no mājas apsaimniekošanas vajadzībām noslēgtajiem līgumiem, atbildīgs ir dzīvojamās ēkas ikreizējais pārvaldnieks, kuram ir prasības tiesības pret dzīvokļu īpašniekiem [25].

Ēkā, kurā privatizācija pabeigta, ja pārvaldnieks ir noslēdzis pilnvarojuma līgumu, uzņemoties veikt obligātās pārvaldīšanas darbības, tam ir pienākums paredzēt arī izdevumus par dzīvojamai mājai piesaistītā zemesgabala nomu, un tas nozīmē gan pienākumu informēt dzīvokļu īpašnieku kopību, gan veikt nepieciešamo līdzekļu iekasēšanu no mājas īpašnieka [27]. Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma 17.² pantā noteiktajā kārtībā noslēgta pilnvarojuma līguma esamības gadījumā zemes īpašniekam ir prasījuma tiesības pret ēkas pārvaldnieku. Šādās prasībās atbildētājs (pārvaldnieks) it kā darbojas kā ēkas dzīvokļu īpašnieku pārstāvis, lai gan ir patstāvīgs lietas dalībnieks. Šī juridiskā konstrukcija nav bieži sastopama, bet tās mērķis ir procesuālā ekonomija: ja vienā strīdus pusē ir liels daudzums iespējamo prāvnieku, tiek noteiktas šādas pārstāvības tiesības, piemēram, tās ir arī kolektīvā pārvaldījuma organizācijai Autortiesību likumā.

Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma normās, to skaitā likuma 6. panta otrās daļas 4. punktā, noteikts, ka zemes nomas līguma slēgšana ir obligāta pārvaldīšanas darbība. Judikatūrā šī norma tulkota tā, ka bez nomas līguma noslēgšanas ēkas pārvaldīšana nav iespējama [16; 33], un tas nozīmē, ka “dzīvojamās mājas apsaimniekošanas un pārvaldīšanas līguma esamība izslēdz vajadzību pēc kāda speciāla pilnvarojuma no dzīvokļu īpašnieku puses par zemes nomas līguma slēgšanu”. Dzīvokļu īpašnieku vienpusējs paziņojums par pilnvarojuma neesamību pārvaldniekam nomas līguma slēgšanai nevar ierobežot likumā noteikto pārvaldnieka pilnvaru apjomu, tostarp būt par atbildētāju prasībā [18; 32; 35; 36]. Šis princips – liegums sašaurināt likumā noteikto pilnvarojuma apjomu – nostiprināts, piemēram, attiecībā uz prokūru Komerclikuma [6] 36. panta pirmajā daļā.

Tomēr būtiski ir nošķirt, ka pret pārvaldnieku prasība nav vērsama gadījumā, ja tas pārvaldīšanas tiesības nodevis un konkrēto dzīvojamo ēku vairs neapsaimnieko. Izbeidzoties pārvaldīšanas tiesībām, tikai mājas (dzīvokļu) īpašnieki vai nākamais pārvaldnieks, ja to paredz pārvaldīšanas līgums, var risināt jautājumus, kas saistīti ar piespiedu nomas tiesiskajām attiecībām [41, 7.2. punkts].

Prasījuma tiesības pret atsevišķiem dzīvokļu īpašniekiem

Jānošķir ir brīdis, kad zemes īpašniekam rodas prasījuma tiesības pret ēkas pārvaldnieku, un brīdis, kad rodas prasījuma tiesības pret atsevišķu dzīvokļu īpašniekiem.

Vēsturiski ir nodalāmi trīs posmi ar dažādu tiesisko regulējumu:

- līdz 2014. gada 1. oktobrim, kad Civillikuma 1068. pants liedza īstenot prasījuma tiesības pret atsevišķu dzīvokļu īpašniekiem (ēkas kopīpašniekiem);
- no 2014. gada 1. oktobra līdz 2015. gada 1. oktobrim, kad saistības saturs bija noteikts ar likumu, bet tiesību normas neparedzēja atsevišķu prasījumu vērsanu pret dzīvokļa īpašniekiem;
- no 2015. gada 1. oktobra, kad likums sāka regulēt tiešos norēķinus pakalpojuma sniedzēja un dzīvokļa īpašnieka starpā.

2014. gada 1. oktobrī spēkā stājās grozījumi likuma “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” 54. panta pirmajā daļā, kas kopsakarā ar Satversmes tiesas spriedumā lietā Nr. 2011-01-01 [52] lemto radīja juridisku pamatu prasību celšanai pret atsevišķiem dzīvokļu īpašniekiem par zemes nomas maksas piedziņu. Līdz 2014. gada 1. oktobrim – atbilstoši Satversmes tiesas lemtajam un judikatūrai – prasījums par zemes nomas līguma noslēgšanu bija jāizvirza visiem zemes kopīpašniekiem, ja tie ir, pret visiem dzīvokļu īpašniekiem kā ēkas kopīpašniekiem, jo atbilstoši Civillikuma 1068. pantam tiesai nebija tiesību noteikt nomājamo platību zemes īpašnieka individuālā strīdā ar vienu dzīvokļu īpašnieku. Tiesas pieturējās pie ieskata, ka domājamā daļa ir bezķermeniska lieta, ko nevar iznomāt [59; 64], to tulkojot tādējādi, ka Civillikuma 1068. pantā liegts celt prasību par zemes nomas līguma noslēgšanu kopīpašniekam vai pret kopīpašnieku [38].

Ar pieminētajiem grozījumiem [5] likumdevējs *expressis verbis* likumā noteica abas nomas līguma būtiskās sastāvdaļas: ja cena likumā bija noteikta jau kopš 2009. gada 1. novembra, tad ar 2014. gada 1. oktobri likumā imperatīvi tika noteikta arī nomājamā platība. Formāli, sākot ar 2014. gada 1. oktobri, zemes īpašniekam vairs nebija nepieciešama zemes nomas tiesisko attiecību konstatācijas prasība – līguma būtiskās sastāvdaļas attiecībā uz privatizācijai nodotām dzīvojamām ēkām bija noteiktas likumā [54].

Vienlaikus, lai arī likumā bija nostiprinātas darījuma būtiskās sastāvdaļas, Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumā līdz pat 2015. gada 30. septembrim nebija paredzēts, ka dzīvokļu īpašnieki varētu slēgt līgumus vai norēķināties ar zemes īpašnieku patstāvīgi. Tikai 2014. gada 15. janvārī spēkā stājās grozījumi [4], kas Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumā ieviesa tā sauktos “tiešos norēķinus” – dzīvokļu īpašnieku tiesības izvēlēties, vai maksājumus par saņemtajiem pakalpojumiem, to skaitā zemes nomu, veikt ar pārvaldnieka starpniecību vai kā tiešos maksājumus. Likuma pārejas noteikumos (15.–22. punktā) bija noteikts, ka tiešie maksājumi par pakalpojumiem uzsākami ne agrāk kā 2015. gada 30. septembrī. Līdz šim datumam zemes īpašniekam, kā jebkuram pakalpojumu sniedzējam, likums nedeva tiesības izrakstīt rēķinus tieši dzīvokļu īpašniekiem un formāli – pat ne tiesības noskaidrot dzīvokļu īpašnieku personas datus, lai informētu viņus par nesamaksāto zemes nomas maksu. No likuma pārejas noteikumu 23. punkta izriet, ka līdz šim datumam zemes īpašniekam nebija prasījuma tiesību pret katru atsevišķu dzīvokļa īpašnieku, jo likumdevējs bija paredzējis zemes nomas – tāpat kā citu ar ēkas uzturēšanu saistīto pakalpojumu – līgumu slēgšanu nodrošināt ar mājas pārvaldnieka starpniecību, un zemes īpašniekam līdz minētajam datumam prasījuma tiesības bija vien pret ēkas pārvaldnieku. Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma pārejas noteikumu 23. punkts kopsakarā ar Civillikuma 1071. pantā nostiprināto kopīpašnieku pienākumu segt uz kopējo lietu gulošās nastas, apgrūtinājumus un lietas uzturēšanai vajadzīgos izdevumus samērīgi ar viņu daļām un Dzīvokļa īpašuma likuma [3] 13. panta pirmajā daļā nostiprinātais dzīvokļa īpašnieka pienākums segt izdevumus obligāti veicamo dzīvojamās mājas pārvaldīšanas darbību veikšanai, pie kurām pieskaitāma arī ēkas uzturēšanai nepieciešamā zemesgabala noma, – tas viss ir radījis tiesisku pamatu zemes īpašnieka prasījuma tiesību nodibināšanai pret atsevišķiem ēku dzīvokļu īpašniekiem prasībā par zemes nomas tiesisko attiecību konstatāciju un nomas maksas piedziņu vai prasījuma tiesības pret zemes nomas maksas piedziņu.

Attiecībā uz prasījumiem pret atsevišķu dzīvokļu īpašniekiem, kas radušies pēc 2015. gada 1. oktobra, var pastāvēt atšķirīgi viedokļi par piespiedu nomas kā darījuma noslēgšanas brīdi – darījuma būtiskās sastāvdaļas ir noteiktas likumā, tādēļ darījumu varētu atzīt par noslēgtu ar pašu zemesgabala lietošanas faktu. Tomēr šāda pieeja ir iespējama, pirmkārt, vien attiecībā uz ēkām, kurām uzsākta un nav pabeigta privatizācija, un par laikposmu, par kuru likumā nomas maksa ir viennozīmīgi noteikta, t. i., ka nevienošanās gadījumā tie ir 6% no zemesgabala kadastrālās vērtības gadā. Tomēr arī attiecībā uz šiem objektiem nevar izslēgt strīda esamību par funkcionāli nepieciešamā zemesgabala platību (piemēram, vai tā pareizi aprēķināta; īpaši, ja ēka atrodas uz

vairākiem zemesgabaliem; vai pareizi aprēķināta kadastrālā vērtība par zemes vienību, ja tā ir reģistrēta) vai, kopš 2019. gada 1. maija, – par nomas maksas apmēru. Arī Augstākās tiesas Civillietu departaments ir apstiprinājis judikatūras tēzi, ka piespiedu nomas strīdos tiesai jāizšķir strīds par līguma būtiskām sastāvdaļām (Civillikuma 1533. pants), nevis par nomas tiesisko attiecību atzīšanu. Ja puses nevar panākt vienošanos par blakus noteikumiem, kas nav atzīstami par būtiskām darījuma sastāvdaļām, tad bez vienošanās par blakus noteikumiem līgums nav atzīstams par noslēgtu, kā tas noteikts Civillikuma 1534. pantā [36]. No minētā izriet, ka atbilstoši Civillikuma 1533. pantam par galīgi nodibinātu nomas līguma saturu un būtiskās sastāvdaļas, tai skaitā parāda, apmēru un samaksas termiņu var runāt vien pēc sprieduma spēkā stāšanās [61].

Prasījuma tiesību noilgums

Kā analizējot saistības izcelšanās pamatu un prasījuma tiesību rašanās brīdi, tāpat arī analizējot prasījuma tiesību noilguma jautājumus, ir jānošķir prasījumi par nomas attiecību konstatēšanu un nomas līguma noslēgšanu no prasījumiem par nomas maksas samaksu. Prasījuma tiesību noilguma termiņš sāk tecēt tikai tad, kad prasījums ir nodibināts, proti, prasījuma tiesības ir radušās. Prasījuma tiesību noilguma termiņa tecējumu pārtrauc atgādinājums gan dzīvokļa īpašniekam, gan pilnvarotajam ēkas pārvaldniekam.

Vispārējais saistību tiesības un prasības tiesības noilguma regulējums ir ietverts Civillikumā. Saskaņā ar Civillikuma 1893. pantu saistību tiesības izbeidzas, ja tiesīgā persona tās pienācīgi neizlieto likumā noteiktajā noilguma termiņā. Vispārējais noilguma termiņš ir noteikts Civillikuma 1895. pantā, un paredzēts, ka visas saistību tiesības, kuras nav noteikti izņemtas no noilguma ietekmes un kuru izlietošanai nav likumā noteikti īsāki termiņi, izbeidzas, ja tiesīgā persona tās neizlieto desmit gadu laikā. Īsāki noilguma termiņi ir noteikti attiecībā uz komersantu veiktajiem komercdarījumiem. Komerclikuma 406. pantā [6] paredzēts triju gadu noilgums prasījumiem, kas izriet no komercdarījuma – tiesības prasīt līguma izpildi.

Civillikuma 1910. pantā noteikts, ka ar noilguma termiņa notecējumu izbeidzas ne vien prasības tiesība, bet arī pati saistību tiesība, secīgi likumdevējs šīs abas tiesības ir nodalījis un pakārtojis vienu otrai. Par to liecina arī Civillikuma 1896. panta formulējums: “Noilgums sāk tecēt ar to dienu, kurā prasījums ir tā nodibināts, ka pret parādnieku, kas nav izpildījis savu pienākumu, nekavējoties var celt prasību, kaut arī tomēr vēl nebūtu ne parādnieks liedzies izpildīt, ne arī kreditors viņam to atgādinājis.”

Civillikuma 1402. pantā noteikts, ka saistību tiesības rodas no tiesiska darījuma vai no neatļautas darbības, vai pēc likuma. Civillikuma 1895. pantā paredzētais 10 gadu noilguma termiņš attiecas uz ikvienu prasījumu neatkarīgi no tā rašanās pamata. Savukārt Komerclikuma D daļā, tajā skaitā Komerclikuma 406. pantā, ietvertais regulējums par prasības noilgumu attiecas tikai uz saistībām, kas izriet no tiesiska darījuma (komercdarījuma).

Piespiedu zemes nomas tiesiskās attiecības tiek nodibinātas bez pušu gribas – saistību tiesība zemes un ēkas īpašnieka starpā ir nodibinājusies ar brīdi, kad abas puses ir ieguvušas īpašuma tiesības uz attiecīgi zemes un ēkas īpašumu, šajā brīdī rodoties zemes īpašnieka tiesībām celt prasību par nomas līguma noslēgšanu, nomas maksas noteikšanu, kā arī par nomas maksas piedziņu.

Nomas tiesiskās attiecības var nodibināt arī noslēdzot rakstveida līgumu un vienojoties par nomas būtiskajām sastāvdaļām (Civillikuma 2124. pants), kā arī nomas maksas samaksas termiņiem. Šajā gadījumā prasījuma tiesības par līguma izpildi un maksājumu piedziņu zemes īpašniekam rodas brīdī, kad nomnieks kavē pielīgtos samaksas termiņus, un šajā brīdī sāk tecēt arī noilgums šim prasījumam. Nepastāvot rakstveida līgumam, līdz 2009. gada 1. novembrim nebija pamata runāt par nodibinātu, no nomas līguma izrietošu prasījumu par naudas samaksu, jo tiesību normās nebija noteikts precīzs zemes nomas maksas apmērs. Tāpēc atbilstoši Civillikuma 1533., 2124. un 2125. pantam nebija pamata konstatēt, ka pušu starpā būtu panākta kāda vienošanās par darījuma būtisku sastāvdaļu, proti, nomas maksu. Savukārt attiecībā uz otru līguma būtisko sastāvdaļu (nomas priekšmetu) likumā “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” tā imperatīvi tika noteikta tikai ar grozījumiem, kas stājās spēkā 2014. gada 1. oktobrī. Šī skaidrojošā norma attiecināma arī uz Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumā minēto “piesaistāmo zemesgabalu”, tādējādi par nodibinātām zemes piespiedu nomas līguma būtiskajām sastāvdaļām var runāt vien ar 2014. gada 1. oktobri [54].

Ja pušu starpā nepastāv vienošanās par nomas līguma būtiskajām sastāvdaļām, tas vien, ka no absolūto (īpašuma) tiesību nostiprināšanas un piespiedu nomas attiecību rašanās brīža ir pagājuši vairāk nekā 10 gadi, neizbeidz piespiedu nomas tiesiskās attiecības pušu starpā vai no tām izrietošās tiesības un pienākumus. Zemes īpašniekam gan nav vairs prasījuma tiesību par zemes nomas maksas noteikšanu un nomas maksas piedziņu par laiku, kas pārsniedz noilguma termiņu – šobrīd Civillikumā norādītos 10 gadus. Tomēr tas vien, ka zemes īpašnieks nav vērsies tiesā vai pie ēkas īpašnieka ar prasību par nomas attiecību konstatāciju vai līguma noslēgšanu, neliedz viņam to prasīt tagad un par iepriekšējiem 10 gadiem. Savukārt, ja pušu starpā ir noslēgts komercdarījums (piemēram, nomas līgums) un kreditors nav izmantojis savas no komercdarījuma izrietošās prasības tiesības par līguma izpildīšanu vairāk nekā trīs gadus, saistība, kas nodibināta ar komercdarījumu (nomas līgumu), šajā brīdī nav noilgusi, bet ir noilgusi tikai daļa no prasījumiem, kas izriet no šīs ar darījumu nodibinātās saistības.

Arī pēc 2014. gada 1. oktobra rakstveida nomas līguma neesamības gadījumā tiesību normas nesniedz viennozīmīgu atbildi uz būtisku jautājumu: no kura brīža skaitāms noilguma tecējuma sākums, proti, kad ir radusies zemes īpašnieka prasījuma tiesība par zemes nomas maksas samaksu (ir iestājies nodibināta prasījuma samaksas termiņš). Lai gan no 2014. gada 1. oktobra līdz 2018. gada 1. janvārim tiesību normās viennozīmīgi bija noteiktas abas zemes piespiedu nomas tiesisko attiecību būtiskās sastāvdaļas, joprojām diskutabls ir jautājums, kad iestājas parāda samaksas termiņš, ja puses par to nav vienojušās. Pēc Valsts ieņēmumu dienesta paustā, tas iestājas ar sprieduma spēkā stāšanās

brīdi, jo tiesas spriedums aizstāj aktu, kas nodibina maksāšanas pienākumu [70]. Pastāvot strīdam, piemēram, par nomas maksas aprēķinu vai nomas maksai papildu maksājamo pievienotās vērtības nodokli, darījumu nevar atzīt par galīgi noslēgtu ar īpašuma tiesību iegūšanas faktu vien, lai gan saistība (par tās būtiskajām sastāvdaļām pušu starpā vēl ir strīds, un prasījuma tiesība nav atzīstama par nodibinātu) jau pastāv [36].

Komerctiesiskā noilguma piemērošana piespiedu nomā

Prasījuma tiesības piespiedu nomā var rasties uz likuma pamata: tās ir tiesības prasīt nomas attiecību konstatāciju vai nomas līguma noslēgšanu. Laikā starp 2014. gada 1. oktobri un 2017. gada 31. decembri ar likumu tika nodibinātas arī tiesības prasīt nomas maksas samaksu bez prasījuma konstatēt nomas attiecību vai līguma esamību. Saistības, pastāvot piespiedu nomas attiecībām, var rasties arī uz darījuma pamata, ja pušu starpā pastāv rakstveida nomas līgums. Pastāvot rakstveida līgumam, strīdu par prasījuma tiesību nodibināšanos un noilgumu ir mazāk – ja kāda no pusēm ir komersants, ir pamats piemērot noilgumu, kas noteikts prasījumiem, kas izriet no komercdarījuma. Ja prasījuma tiesības ir radušās uz likuma pamata, katrā gadījumā jāvērtē, kā tās radušās un kāds ir to saturs.

Tiesu praksē ir nostiprinājies viedoklis, ka prasījumiem, kas izriet no zemes nomas tiesiskajām attiecībām, ja zemes īpašnieks (prasītājs) ir komersants, vienmēr ir piemērojams saīsinātais komerctiesiskais noilgums [40]. Komercdarījumu regulējums tiek piemērots arī tad, ja vienošanās par nomas attiecību būtiskajām sastāvdaļām zemes īpašnieka un ēkas dzīvokļu īpašnieku starpā nav panākta, proti, nav konstatējama darījuma noslēgšana. Tomēr kritiski ir vērtējama hipotēze, ka visās saistībtiesiskās attiecībās, kas ir komerctiesiska rakstura, jāpiemēro Komerclikuma 406. pants un nav nozīmes prasījuma rašanās pamatam [14; 57]. Īpaši kritiski jāvērtē šī apgalvojuma attiecināšana uz prasījumiem, kas izriet no piespiedu nomas tiesiskajām attiecībām, kad “uz likuma un tiesas sprieduma pamata pusēm izveidojas līgumam līdzīgas attiecības, bet ne līgums” [20, 12.2. punkts].

Komerclikuma 406. pants ietverts Komerclikuma D daļā “Komercdarījumi”, tātad, sistēmiski tulkojot, tas attiecināms uz komercdarījumiem. Lai piemērotu šo prasījuma tiesību noilguma termiņu, vispirms nepieciešams konstatēt, ka starp pusēm ir noslēgts komercdarījums. Termina “komercdarījums” legāļdefinīcija sniegta Komerclikuma 388. pantā, pietiekami skaidri norādot, ka “komercdarījumi” ir komersanta “tiesiskie darījumi”, kas saistīti ar komercdarbību. Lai gan Komerclikumā nav sniegts jēdziena “tiesiskie darījumi” skaidrojums, no Komerclikuma 3. panta pirmās un otrās daļas izriet, ka šā jēdziena skaidrojums meklējams Civillikumā, kura normas piemērojamas komercattiecībās, ja Komerclikums vai cits komercdarbību regulējošais likums attiecīgo jautājumu neregulē [30].

Prasījuma tiesības var rasties gan uz likuma, gan tiesiska darījuma pamata. Par komercdarījumu var atzīt tikai tiesisku darījumu. Arī komersantam gan prasījuma tiesības, gan samaksas pienākums var rasties gan uz likuma, gan neatļautas darbības, gan

darījuma pamata. Apgalvojums, ka Komerclikuma 406. panta tvērums attiecas uz ikvienu komersanta prasījumu, ir pārāk plašs. Judikatūrā norādīts, ka ir komersantu prasījumi, uz kuriem komerctiesiskais noilgums nav attiecināms, jo tie nav komercdarījumi. Tādi, piemēram, ir prasījumi, kas izriet no pilnvarojuma līguma [13; 45]. Arī attiecībā uz īpašuma prasībām nebūtu pamata piemērot komerctiesisko noilgumu. Šie ir prasījumi, kas radušies uz likuma pamata, līdzīgi kā prasījums par zemes nomas tiesisko attiecību konstatāciju un no tā izrietošais parāda piedziņas prasījums. Tādējādi nav pamata pieņēmumam, ka komerctiesiskais noilgums būtu piemērojams arī attiecībā uz prasījumiem, kas izriet no saistībām, kas nodibinātas uz likuma pamata. Arī gadījumos, ja kāda no nomas attiecību pusēm ir komersants (ēkas vai zemes īpašnieks vai viens no kopīpašniekiem ir komersants), ja šo nomas tiesisko attiecību un no tām izrietošo prasījumu pamats ir tikai likums, proti, darījums pušu starpā nav noslēgts, šīs zemes piespiedu nomas attiecības nevar uzskatīt par komercdarījumu Komerclikuma 388. panta izpratnē [46].

Noilgums prasījuma tiesībām, kas izriet no saistības, kas radusies uz likuma pamata, nav atkarīgs no saistības subjekta (kreditora vai parādnieka) ierakstīšanas komercreģistrā, bet ir atkarīgs no prasījuma tiesību rašanās pamata. Zemes īpašnieka motīviem, iegūstot īpašumā zemes gabalu, nav tiesiskas nozīmes, ja prasījuma tiesības neizriet no komercdarījuma [7]. Tāpat tiesiskas nozīmes attiecībā uz piespiedu nomas attiecībām nav arī dzīvokļa īpašnieka motīviem, iegādājoties dzīvokļa īpašumu. No Civillikuma 1449. panta izriet, ka darījuma iemesli darījuma spēku neietekmē. Darījuma motīvi ir attiecināmi uz sākotnējo, jau izpildīto darījumu vai administratīvo aktu, kura izpildes rezultātā ir zemesgrāmatā nostiprinātas zemes īpašnieka īpašuma tiesības [11].

Dzīvokļa īpašnieks (privatizētājs vai tā ieguvējs) – neatkarīgi, vai tā ir juridiska vai fiziska persona – nav atzīstams par mazāk aizsargātu tiesiskās attiecības dalībnieku, kā tas būtu raksturīgi patērētāja un pakalpojumu sniedzēja attiecībās. Kā vienam, tā otram iespēja pārtraukt savstarpējās nomas tiesiskās attiecības ir, vienīgi atsavinot savu īpašumu. Abu pušu īpašuma tiesības ir ierobežotas, un, iespējams, zemes īpašnieka īpašuma tiesību aprobežojums ir pat būtiskāks, jo viņam faktiski nav iespējas lietot savu īpašumu un īpašuma tiesības reāli nav izlietojamas [60, 5]. Abu pušu griba ir ierobežota, kas nav raksturīgs komerctiesiskai attiecībai. Ja puses nav brīvprātīgi noslēgušas nomas līgumu, piespiedu noma pēc izcelsmes veida un pazīmēm nav atzīstama par darījumu, vēl mazāk – par komercdarījumu [48].

Nevar atzīt par juridiski korektu apgalvojumu, ka komersantam piespiedu nomas tiesiskās attiecības nav gluži uz likuma pamata radītas saistību tiesības, bet vairāk ar līgumisku raksturu. Gluži pretēji, arī judikatūrā ir atzīts, ka “piespiedu nomas attiecības nav risināmas tipisku saistību tiesību ietvarā”, jo īpašuma reformas rezultātā izveidojies zemes lietojums pastāv kā ar likumu noteiktas zemes īpašnieka tiesības saņemt nomas maksu un ēku īpašnieka tiesības lietot zemi un pienākums veikt samaksu par lietoto nomas priekšmetu [18]. Jauktu saistības nodibināšanās pamatu Civillikuma 1402. pants neparedz. Likumdevējs ir izvēlējies ēkas un zemes īpašnieka tiesiskās attiecības regulēt atbilstoši nomas līguma noteikumiem, tāpēc šajās attiecībās ir līgumiskais elements,

piemēram, jautājumā par būtiskajām nomas attiecību sastāvdaļām. Tomēr šis līgumiskais elements pats par sevi tiesiskās attiecības nepārvērš par darījumu.

“Saskaņā ar objektīvo sistēmu tiesiskais darījums ir atzīstams par komercdarījumu, ja tam piemīt pazīmes, kādas objektīvi raksturīgas komerciesiskajā apgrozībā noslēgtam darījumam. [...] Komercdarījumā, tāpat kā jebkurā citā tiesiskā darījumā, saskaņā ar Civillikuma 1427. pantu ir nepieciešams personas gribas izteikums. Ja noslēdzamais komercdarījums ir daudzpusējs tiesiskais darījums, piemēram, līgums, tā noslēgšanai ir nepieciešami saskaņīgi visu dalībnieku gribas izteikumi.” [55]

“Zemes īpašnieka un daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas īpašnieku savstarpējās attiecības ir dalītā [...] rezultāts [...]. Šādos gadījumos ēkas īpašnieka un zemes īpašnieka savstarpējās tiesiskās attiecības par zemes lietošanu nodibina likums. Konkrētajā gadījumā komersants neizsaka savu gribu ne par zemes gabala platību, ne par maksājamo apmēru, to nosaka likums.” [42]

Nav tiesiska pamata likuma normas, kas regulē tiesiskus darījumus un gribas izteikumus, pēc analogijas piemērot arī uz likuma pamata nodibinātām civiltiesiskām attiecībām. Lai izmantotu analogiju, ir jāvērtē normas jēga un mērķis, kā arī jākonstatē atklāts likuma robs – likuma plānam pretēja nepilnība [56, 129, 133].

Komerclikuma 406. panta tvēruma paplašināšana pēc analogijas un tā piemērošana arī “darījumiem līdzīgām attiecībām”, kurās nav viennozīmīgi konstatējami darījuma elementi, to skaitā nedz darījuma noslēgšanas brīdis vai prasījumu par maksājumu veikšanu rašanās brīdis, nonāk pretrunā Satversmes 105. pantam. Satversmes 105. pants ietver tiesības gūt no lietas visus iespējamus labumus, tostarp ienākumus un augļus, un liedz īpašuma tiesības ierobežot uz analogijas pamata [50, 10. punkts; 51, 12. punkts]. Saīsināta noilguma termiņa piemērošana prasījuma tiesībām ir atzīstama par īpašuma tiesību aprobežošanu. Nav pieļaujams izmantot indukciju (argumentu no mazākā uz lielāko, no konkrētā uz vispārējo), paplašinot analogijas tvērumu, nepamatojot šo nepieciešamību.

No otras puses, Augstākā tiesa vairākās lietās ir atzinusi, ka tikai ar sprieduma spēkā stāšanās brīdi ir konstatējamas visas darījuma būtiskās sastāvdaļas, un, ja vispār var runāt par darījuma noslēgšanu piespiedu nomas gadījumā, tas uzskatāms par noslēgtu, tikai stājoties spēkā šim spriedumam [17; 18]. Judikatūrā ir vienprātīgi atzīts, ka piespiedu nomas tiesisko attiecību pastāvēšanas gadījumā, kamēr pastāv strīds par maksājamo nomas maksu un parāda summas apmēru, nevar pat runāt par nomas maksas samaksas kavējumu [15]. Ja nav samaksas kavējuma, prasījums nevar noilgt. Tādējādi laikā, kamēr nav nodibināta parāda summa, zemes īpašniekam ir prasības tiesības par zemes nomas līguma būtisko sastāvdaļu konstatāciju, un šis prasījums, kā vairums saistībtiesisko prasījumu, noilgst desmit gadu laikā.

Domājams, nemaz netiktu uzsākta diskusija par to, vai prasījumiem, kas izriet no piespiedu nomas tiesiskajām attiecībām, būtu jāpiemēro Komerclikuma normas, ja Civillikuma vispārējais noilgumu regulējums paredzētu īsākus prasības noilguma termiņus. Lielā daļā Eiropas valstu ir veikta civiltiesisko attiecību regulējošo tiesību normu

modernizācija, tostarp saīsinot prasības noilguma termiņus [63, 14]. 10 gadu noilguma termiņš bija saprātīgs pirms 150 vai 100 gadiem, tomēr mūsdienu tiesiskās apgrozības ātrums liek padomāt, vai arī Latvijas likumdevējam nebūtu jāveic šo normu grozījumi, līdz pieciem vai pat trim gadiem saīsinot termiņu, kurā var realizēt arī uz likuma pamata radušās prasījuma tiesības.

No minētā izriet, ka nav pareizs secinājums, ka piespiedu nomas tiesiskajās attiecībās, ja vismaz viens no attiecību dalībniekiem ir komersants, ir piemērojams Komerclikuma 406. pants, un nav nozīmes prasījuma rašanās pamatam. Prasījuma pamatam ir tiesiska nozīme, vērtējot prasījuma tiesību noilgumu. Vienlaikus, lai nodrošinātu regulējuma atbilstību mūsdienu civiltiesiskās apgrozības ātrumam, Civillikuma 1895. pants būtu jāgroza, nosakot, ka prasījuma tiesības noilgst, ja tās nav izlietotas triju gadu laikā.

Noilguma tecējuma pārtraukums

Atbilstoši Civillikuma 1905. pantam noilgumu pārtrauc atgādinājums parādniekam. Tāpat noilgumu pārtrauc arī prasības celšana tiesā, ja tiesā lieta tiek ierosināta [58]. Praksē strīdus rada jautājums, vai par atgādinājumu dzīvokļa īpašniekam var uzskatīt ēkas pārvaldniekam (dzīvokļa īpašnieka pilnvarniekam) nosūtītu atgādinājumu. Par labu šim argumentam runā Augstākās tiesas atziņas lietā Nr. SKC-250/2017 [26], kā arī likuma "Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju" 54. panta ceturtās daļas un Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma 6. panta otrās daļas 4. punkta, 17.² panta otrās daļas, 17.⁷ panta un pārejas noteikumu 17.–19. punkta sistēmiska interpretācija.

Attiecībā uz ēkām, kuras apsaimnieko vēl pašvaldības izraudzīts pārvaldnieks, Augstākā tiesa ir norādījusi, ka pašvaldības pilnvarojums atbilstoši likuma "Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju" normām nozīmē arī uzdevumu un pilnvarojumu slēgt zemesgabala nomas līgumus ar zemesgabala īpašniekiem [26]. Tā likuma 50. panta pirmās daļas 3. punktā noteikts, ka dzīvokļa īpašnieka pienākums ir slēgt zemes nomas līgumu vai pilnvarot dzīvojamās mājas pārvaldītāju un apsaimniekotāju slēgt zemes nomas līgumu ar tā zemesgabala īpašnieku (fizisko vai juridisko personu), uz kura atrodas privatizētais objekts. Šā panta septītajā daļā noteikts, ka valsts dzīvojamās mājas valdītāja vai pašvaldības pienākums ir pārvaldīt dzīvojamo māju līdz tās pārvaldīšanas tiesību nodošanai dzīvokļu īpašnieku sabiedrībai vai ar dzīvokļu īpašnieku savstarpēju līgumu pilnvarotai personai. Ja dzīvokļu īpašnieki dzīvojamo māju savā pārvaldīšanā nav pārņēmuši, tad pašvaldība, t. i., tās pilnvarotā persona, turpina pārvaldīt dzīvojamo māju dzīvokļu īpašnieku vārdā, tostarp pildīt pienākumu slēgt nomas līgumu ar zemes īpašnieku. Pašvaldība, vai precīzāk – tās vietnieks (piemēram, pašvaldības kapitālsabiedrības, kas izveidotas privatizēto ēku pārvaldīšanai) ir atzīstams par dzīvokļu īpašnieku pilnvarnieku. Vēršanās ar atgādinājumu vai tiesā pret ēkas pārvaldnieku atbilstoši likuma "Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju" 54. panta ceturtās daļas prasībām pārtrauc jebkādu noilgumu – gan saistību, gan prasības noilgumu.

Šis princips attiecināms arī uz ēkas dzīvokļu īpašnieku pilnvaroto personu, ja ēkas īpašnieki ir pārņēmuši ēkas apsaimniekošanu. Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma 6. panta otrās daļas 4. punktā noteikts, ka zemes nomas līguma slēgšana ir obligātā pārvaldīšanas darbība, savukārt 17.⁷ pantā dotas vispārējas norādes, ka zemes nomas līgums jāslēdz, ievērojot Civillikuma, citu likumu, kā arī šā likuma 17.² panta, izņemot tā ceturto daļu, noteikumus. Likuma 17.² panta otrajā daļā paredzēts, ka dzīvokļu īpašnieki pilnvaro vienu personu, kas var būt arī pārvaldnieks, pakalpojuma līguma noslēgšanai. Pilnvarotā persona slēdz pakalpojuma līgumu visu dzīvojamās mājas īpašnieku vārdā. Tā kā likuma pārejas noteikumu 17.–19. punktā noteikts, ka dzīvokļu īpašniekiem vai pārvaldniekam ir jāinformē pakalpojumu sniedzējs (tātad arī zemes īpašnieks), izdarot izvēli par labu tiešajiem maksājumiem, zemes īpašnieks atbilstoši minētajām tiesību normām var prezumēt, ka līdz šāda paziņojuma saņemšanai ēku pārvaldniekam ir tiesības slēgt zemes nomas līgumu ēkas īpašnieku vārdā, secīgi pārvaldnieks ir atzīstams par pilnvarnieku (Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma 11. panta pirmā daļa, kurā noteikts, ka pārvaldīšanas tiesiskajās attiecībās, ciktāl tās neregulē šis likums, piemērojami Civillikuma noteikumi par pilnvarojuma līgumu, Civillikuma 2289. un 2306. pants) vai lietvedi (Civillikuma 2342. pants, kurā noteikts, ka pārstāvamā attiecības pret trešām personām, ar kurām lietvedim bijusi darišana, nosaka vispārējie noteikumi par vietniekiem), un atgādinājums pilnvarniekam vai lietvedim ir atzīstams par atgādinājumu pašam parādniekam.

Vēršanās ar pretenziju vai vēršanās tiesā pret ēkas pārvaldnieku pārtrauc jebkādu noilgumu – gan saistību, gan prasības noilgumu, ja vien dzīvokļu īpašnieki nav paziņojuši zemes īpašniekam par izvēli veikt tiešos norēķinus. Atbilstoši Civillikuma 1902. pantam saistības un prasības noilgumu pārtrauc tiesības izlietošana, ceļot prasību tiesā, savukārt saistības noilgumu pārtrauc jebkurš atgādinājums parādniekam (Civillikuma 1905. pants) vai tā pārstāvim (Civillikuma 2298. pants, Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma 11. pants, likuma “Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju” 50. panta pirmās daļas 3. punkts un 54. panta ceturto daļu).

Secinājumi

1. Zemes īpašnieka prasījuma tiesības par zemes nomas tiesisko attiecību konstatāciju rodas no īpašuma tiesību nostiprināšanas zemesgrāmatā brīža par laika posmu no valdījuma iegūšanas brīža.
2. Prasījuma tiesības, kas izriet no jau noslēgta nomas līguma izpildes, rodas brīdī, kad prasījums ir tā nodibināts, lai varētu prasīt tā izpildi, t. i., nepastāvot pušu brīvprātīgam līgumam – no sprieduma, ar kuru nodibinātas nomas tiesisko attiecību būtiskās sastāvdaļas, spēkā stāšanās brīža. Ar sprieduma spēkā stāšanās brīdī ir konstatējamas visas tiesiska darījuma būtiskās sastāvdaļas un darījums uzskatāms par galīgi noslēgtu, un zemes īpašniekam ir radušās prasījuma tiesības par šī darījuma izpildi – tiesības prasīt zemes nomas maksas samaksu.

3. Prasījuma tiesības par zemes nomas tiesisko attiecību konstatāciju pret personu, kas veic daudzdzīvokļu ēkas pārvaldīšanu un apsaimniekošanu, zemes īpašniekam rodas no brīža, kad pārvaldnieks ir pārņēmis konkrētās ēkas pārvaldīšanu un apsaimniekošanu, vai no zemes īpašuma tiesību iegūšanas brīža, atkarībā no tā, kas iestājies pēdējais. Tādas pašas prasījuma tiesības ir pārvaldniekam pret zemes īpašnieku, ja tas ir publiskas personas iecelts vai atbilstoši pilnvarots no dzīvokļu īpašnieku puses.
4. Prasījuma tiesības par zemes nomas tiesisko attiecību konstatāciju pret atsevišķiem dzīvokļu īpašniekiem zemes īpašniekam ir radušās tikai kopš 2015. gada 1. oktobra, kad likums pieļauj pakalpojumu sniedzējiem pieprasīt tiešos maksājumus no dzīvokļu īpašniekiem par ēkas uzturēšanai nepieciešamajiem pakalpojumiem.
5. Nav tiesiskas nozīmes tam, uz kāda pamata zemes īpašnieks ir ieguvis īpašuma tiesības uz zemesgabalu, jo šis darījums vai administratīvais akts ir izpildīts ar brīdi, kad ieguvēja īpašuma tiesības tika nostiprinātas zemesgrāmatā. Zemes īpašnieka tiesības prasīt nomas maksu izriet no lietu tiesības – īpašuma tiesībām uz zemesgabalu.
6. Prasījuma tiesību par zemes nomas maksas samaksu noilgumu pārtrauc gan atgādinājums vai vērsšanās tiesā pret atsevišķu dzīvokļa īpašnieku, gan arī atgādinājums vai vērsšanās tiesā pret ēkas pārvaldnieku, jo pēdējais, ja vien dzīvokļu īpašnieki nav paziņojuši zemes īpašniekam par izvēli veikt tiešos norēķinus, ir uzskatāms par dzīvokļu īpašnieku pilnvarnieku vai lietvedi.

Limitation Period for Claims Arising from Compulsory Land Lease

Abstract

After the restoration of the independence of the Republic of Latvia, within the framework of the initiated land reform, the legislature restored property rights of former owners or their heirs to the land which apartment houses were built on during the Soviet times, thus creating the basis for the so-called divided ownership. Legislator made a decision to regulate relationships between landowners and building owners as lease agreement. Although the legal relationship of compulsory land lease is established by law – the norms included in the law “On Land Reform in the Cities of the Republic of Latvia” and the law “On Privatisation of State and Local Government Residential Houses”, there are different opinions as to whether legal relations between the parties could be classified as a legal transaction, or furthermore – as a commercial transaction, and, consequently, whether claims arising from compulsory land lease relations arise from the law or from a transaction.

The aim of the research is to identify the moment when the right to claim has been established, which is a prerequisite for establishing the moment when the limitation period of the claim begins. It has been concluded in the research that it is necessary to distinguish between two claims a landowner can have: a claim to establish a legal relationship of land lease (conclude an agreement) and the claim in respect to execution of a concluded lease agreement – payment of the lease fee. The latter arises only after the conclusion of the agreement – either voluntarily or through the court; the limitation period for the claim arising from the concluded lease agreement begins at that moment.

The interpretation of legal norms and analysis of legal doctrine and judicature in the research resulted in the conclusion that the claim to bring an action to conclude a land lease contract against the manager of the apartment house rises for the landowner at the moment the manager has taken over the management of the respective house, or at the moment the land property rights were acquired, whichever comes last, while the claim to conclude a land lease contract against individual apartment owners for the landowner arose only after October 1, 2015, when the law allowed to request direct payments from apartment owners for the services required for maintenance of the building.

Keywords: compulsory land lease, transaction, commercial transaction, right to claim, claim, limitation period, commercial limitation period.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Civillikums. Ceturtā daļa. Saistību tiesības: Latvijas Republikas likums: pieņemts 28.01.1937. un spēkā no 01.03.1993. *Valdības Vēstnesis. 46, 26.02.1937.*
2. Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 04.06.2009. un spēkā no 01.01.2010. *Latvijas Vēstnesis. 96(4082), 19.06.2009.*
3. Dzīvokļa īpašuma likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 28.10.2010. un spēkā no 01.01.2011. *Latvijas Vēstnesis. 183(4375), 17.11.2010.*
4. Grozījumi Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumā: Latvijas Republikas likums: pieņemts 19.12.2013. un spēkā no 15.01.2014. *Latvijas Vēstnesis. 6(5065). 09.01.2014.*
5. Grozījumi likumā "Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju": Latvijas Republikas likums: pieņemts 19.06.2014. un spēkā no 01.10.2014. *Latvijas Vēstnesis. 131(5191), 08.07.2014.*
6. Komerclikums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 13.04.2000. un spēkā no 01.01.2002. *Latvijas Vēstnesis. 158/160(2069/2071), 04.05.2000.*
7. Par iedzīvotāju ienākuma nodokli: Latvijas Republikas likums: pieņemts 11.05.1993. un spēkā no 01.01.1994. *Latvijas Vēstnesis. 32, 01.06.1993.*
8. Par valsts īpašumu un tā konversijas pamatprincipiem: Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums: pieņemts 20.03.1991. un spēkā no 20.03.1991. *Ziņotājs. 19/20, 23.05.1991.*
9. Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju: Latvijas Republikas likums: pieņemts 21.06.1995. un spēkā no 25.07.1995. *Ziņotājs. 16, 24.08.1995.*
10. Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās: Latvijas Republikas likums: pieņemts 20.11.1991. un spēkā no 20.11.1991. *Ziņotājs. 49/50, 19.12.1991.*
11. Zemesgrāmatu likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 22.12.1937. un spēkā no 05.04.1993. *Ziņotājs. 16, 29.04.1993.*

Tiesu prakse

12. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 19. decembra lēmums lietā Nr. SKC-3112/2014 (materiāli Nr. 3-10/0028).
13. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 29. maija lēmums lietā Nr. SKC-2288/2015 (materiāli Nr. 3-10/0169/14).
14. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2015. gada 9. novembra spriedums lietā SKC-160/2015 (C27127610).
15. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 4. marta spriedums lietā Nr. SKC-40/2016 (C27197411).
16. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 20. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-5/2016 (C29859011).
17. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 26. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-336/2016 (C39057712).
18. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 3. novembra spriedums lietā Nr. SKC-255/2016 (C17116307).
19. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 22. novembra spriedums lietā Nr. SKC-226/2016 (C30458513).
20. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 20. decembra spriedums lietā Nr. SKC-349/2016 (C15248612).
21. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2016. gada 30. decembra spriedums lietā Nr. SKC-343/2016 (C30208807).
22. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 31. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-11/2017 (C37068613).
23. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 31. janvāra spriedums lietā Nr. SKC-69/2017 (C30171108).
24. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 30. jūnija spriedums lietā Nr. SKC-244/2017 (C27128613).
25. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 27. septembra spriedums lietā Nr. SKC-180/2017 (C39069012). ECLI:LV:AT:2017:0927.C39069012.1.S.
26. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 5. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-250/2017 (C24186312), ECLI:LV:AT:2017:1005.C24186312.1.S.
27. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 18. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-234/2017 (C39069114). ECLI:LV:AT:2017:1018.C39069114.1.S.
28. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 6. novembra spriedums lietā Nr. SKC-338/2017 (C30578513), ECLI:LV:AT:2017:1106.C30578513.1.S.
29. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 8. decembra spriedums lietā Nr. SKC-305/2017 (C39094314), ECLI:LV:AT:2017:1208.C39094314.1.S.
30. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 19. decembra spriedums lietā Nr. SKC-344/2017 (C33269614). ECLI:LV:AT:2017:1219.C33269614.1.S.
31. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada 20. decembra spriedums lietā Nr. SKC-268/2017 (C30738312). ECLI:LV:AT:2017:1220.C30738312.1.S.
32. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2018. gada 15. marta lēmums lietā SKC-415/2018 (C32116205), ECLI:LV:AT:2018:0315.C32116205.2.L.
33. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2018. gada 27. jūnija spriedums lietā Nr. SKC-5/2018 (C39102313), ECLI:LV:AT:2018:0627.C39102313.1.S.

34. Augstākās tiesas Rīcības sēdes 2015. gada 23. jūlija lēmums lietā SKC-1062/2015 (C39057712).
35. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2007. gada 29. augusta spriedums lietā Nr. SKC-535/2007.
36. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2007. gada 7. novembra spriedums lietā Nr. SKC-712/2007.
37. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2009. gada 25. februāra spriedums lietā Nr. SKC-71/2009 (C33186205).
38. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2010. gada 15. septembra spriedums lietā Nr. SKC-174/2010 (C04355106).
39. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 13. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-43/2011.
40. Augstākās tiesas Senāta 2019. gada 30. maija spriedums lietā Nr. SKC-104/2019. ECLI:LV:AT:2019:0530.C30524615.3.S.
41. Augstākās tiesas Senāta 2019. gada 28. jūnija spriedums lietā Nr. SKC-3/2019 (C39101313). ECLI:LV:AT:2019:0628.C39101313.1.S.
42. Dobeles rajona tiesas 2017. gada 17. oktobra spriedums lietā Nr. C30452117.
43. Kurzemes apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2017. gada 19. decembra spriedums lietā Nr. C30471317, ECLI:LV:KUAT:2017:1219.C30471317.6.S.
44. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2014. gada 24. februāra spriedums lietā Nr. C24114213.
45. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2017. gada 13. februāra spriedums lietā Nr. C30673715.
46. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2018. gada 26. oktobra spriedums lietā Nr. C31235916,
47. Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2018. gada 3. maija spriedums lietā Nr. C32195817, ECLI:LV:RVPT:2018:0503.C32195817.3.S.
48. Rīgas rajona tiesas 2018. gada 16. marta spriedums lietā Nr. C33448217.
49. Satversmes tiesas 2009. gada 13. februāra spriedums lietā Nr. 2008-34-01. *Latvijas Vēstnesis*. 27(4013), 18.02.2009.
50. Satversmes tiesas 2009. gada 15. aprīļa spriedums lietā Nr. 2008-36-01. *Latvijas Vēstnesis*. 60(4046), 21.04.2009.
51. Satversmes tiesas 2011. gada 27. janvāra spriedums lietā Nr. 2010-22-01. *Latvijas Vēstnesis*. 17(4415), 01.02.2011.
52. Satversmes tiesas 2011. gada 25. oktobra spriedums lietā Nr. 2011-01-01. *Latvijas Vēstnesis*. 171(4569), 28.10.2011.
53. Vidzemes rajona tiesas 2018. gada 23. aprīļa spriedums lietā Nr. C33461617, ECLI:LV:VRT:2018:0423.C33461617.4.S.
54. Zemgales apgabaltiesas 2016. gada 21. aprīļa lēmums, lietas arhīva Nr. CA-0235-16/13.

Literatūra

55. Balodis, K. 2009. Jaunais komercdarījumu regulējums un tā piemērošana. *Jurista Vārds*. 21(564).
56. Kalniņš, E. 2003. Tiesību tālākveidošana. No: *Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā: Rakstu krājums*. Zin. red. E. Meļķis. Rīga: Latvijas Universitāte.
57. Kārklīņš, J. 2018. Noilgums piespiedu nomas attiecībās komerc tiesībās. *Jurista Vārds*. 9(1015), 14.–19. lpp.

58. Odiņš, R. 2018. Par Civillikuma 1903. panta saturu. *Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens*. 16, 112.–114. lpp.
59. Rozenfelds, J. 2000. *Lietu tiesības*. Rīga: Zvaigzne ABC.
60. Rozenfelds, J. 2008. Pētījums par Civillikuma Lietu tiesību daļas (ceturtās, piektās, sestās un septītās nodaļas) modernizācijas nepieciešamību. Iegūts no: http://www.tm.gov.lv/files/archieve/lv_documents_petijumi_cl_ceturta_piekta_sesta_un_septita_nodala.doc [sk. 30.09.2013.].
61. Snipe, A. 2018. Par saistības un prasības noilgumu saistībai, kas radusies uz likuma pamata. *Jurista Vārds*. 40(994), 23.–25. lpp.
62. Snipe, A. 2018. Satversmes tiesas konsekvētā cīņa ar Saeimas populismu. *Jurista Vārds*. 23(1029), 22.–29. lpp.
63. Swiss Insititute of Comparative Law. 2011. *Gutachten zum Recht der Verjährung Deutschland, Frankreich, England und Dänemark*. Avis 10–225, Lausanne. Iegūts no: <https://www.bj.admin.ch/dam/data/bj/wirtschaft/gesetzgebung/verjaehrungsfristen/gutachten-sir-d.pdf> [sk. 26.06.2019.].
64. Torgāns, K. 2014. *Saistību tiesības*. Rīga: Tiesu namu aģentūra.
65. Vinzarājs, N. 2000. *Civiltiesību problēmas. Raksti (1932.–1939.)*. Rīga: E. Kalniņa un V. Tihonova izdevums.

Interneta resursi

66. Bērtule, A. 21.07.2017. Ieilgušas tiesvedības dēļ no 700 dzīvokļu īpašniekiem grib piedzīt parādu par zemes nomu. *LSM.LV* Iegūts no: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/ieilgusas-tiesvedibas-del-no-700-dzivoklu-ipasniekiem-grib-piedzit-paradu-par-zemes-nomu.a220157/> [sk. 13.06.2018.].
67. Daudzdzīvokļu namu īpašniekiem prasa samaksāt 10 gadus vecu nomas maksas parādu par zemi. *LETA. TVNET.LV* 27.02.2017. Iegūts no: <https://www.tvnet.lv/4586821/daudzdzivoklu-namu-ipasniekiem-prasa-samaksat-10-gadus-vecu-nomas-maksas-paradu-par-zemi> [sk. 13.06.2018.].
68. Informācija patērētājiem par SIA “Vienotais norēķinu centrs” un AS “Pilsētas zemes dienests” darbību, pieprasot zemes nomas parādus. Patērētāju tiesību aizsardzības centra informācija patērētājiem. *Patērētāju tiesību aizsardzības centrs*. 2017. Iegūts no: <http://ptac.gov.lv/lv/news/informacija-pateretajiem-par-sia-vienotais-norekinu-centrs-un-pilsetas-zemes-dienests-darbibu> [sk. 13.06.2018.].
69. Par atzinumu pārbaudes lietā Nr. 6-6/236. *Latvijas Republikas Tiesībsargs*. 26.08.2010. Iegūts no: <https://ej.uz/CPL77> [sk. 13.06.2018.].
70. Par uzziņas sniegšanu Nr. 8.11-20/63149. VID uzziņas, vēstules. *Valsts ieņēmumu dienests*. 01.08.2014. Iegūts no: <https://www.vid.gov.lv/lv/vid-uzzinass-vestules> [sk. 13.06.2018.].
71. Piespiedu nomas tiesisko attiecību aktuālie jautājumi. LR Tieslietu ministrijas informācija presei. *Latvijas Republikas Tieslietu ministrija*. 21.03.2017. Iegūts no: <https://www.tm.gov.lv/lv/aktualitates/tm-informacija-presei/piespiedu-nomas-tiesisko-attiecibu-aktualie-jautajumi-2> [sk. 15.05.2018.].

<https://doi.org/10.25143/socr.13.2019.1.096-103>

Ieskats delikta tiesībās

Dana Segale

Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija
danasegale@inbox.lv

Kopsavilkums

Rakstā tiek aplūkotas delikta tiesības, parādot paša jēdziena vēsturisko un mūsdienu piepildījumu, kā arī dodot plašāku ieskatu šajā jautājumā, proti, analizējot problēmas, kas saistītas ar aizsardzību pret nepamatotu personas tiesību aizskārumsu, un sniedzot to risinājumus.

Pētījumā ir analizēts tiesību aizskārums un atlidzinājuma vērtējums, stingri ievērojot šādu aspektu: atlidzinājums pēc savas būtības nevar tikt uzskatīts par iespēju piepelnīties, un to nedrīkst noteikt, vērtēšanā izmantojot kādu matemātisku formulu. Šeit arī apskatīta mūsdienās pastāvošā problēma (vai drīzāk vēlēšanās, kura ir pāraugusi problēmā) visu noteikt naudas izteiksmē.

Atslēgvārdi: delikta tiesības, apmierinājums, tiesību aizskārums.

Ievads

Jebkādu zinātnisko izpēti sākot, pamatoti ir jāpiekrīt Reimonda Hartmana (*Raymond Hartman*) atziņai, ka zinātne nav kas vairāk kā formālas atskaites sistēmas piemērošana fenomena haosam. Veicot fenomena, šajā gadījumā delikta tiesību, izpēti ir jāpatur prātā, ka fakti un skaidrojumi, kuri atklāj izzināmā fenomena saturu, ir tikai šī brīža aktuālās atskaites sistēmas apskats, kurš pakļauts nemitīgai attīstībai un pārmaiņām.

Šā pētījuma mērķis ir aplūkot delikta tiesības, parādot paša jēdziena vēsturisko un mūsdienu piepildījumu, kā arī dodot plašāku ieskatu šajā jautājumā, proti, pievērsoties problēmām, kas saistītas ar aizsardzību pret nepamatotu personas tiesību aizskārumsu, un to risinājumiem.

Šā pētījuma gaitā tika izmantota teorētiskā pamatojuma metode, ar kuras palīdzību analizēta tiesību doktrīna, kā arī analītiskā metode. Tika salīdzinātas tiesību normas un dažādu autoru atziņas, kā arī salīdzināts tiesiskais regulējums normatīvo aktu un juridiskās literatūras aspektā, veikta analīze un apkopošana, lietojot aprakstošo metodi.

Jēdziena “delikts” vēsturiskais aspekts

Pētot delikta tiesību izveidošanos, vispirms jāpievēršas romiešu tiesību analīzei delikta tiesību aspektā, jo tieši romiešu tiesībās tika ieviests šā fenomena skaidrojums un dots tam nosaukums, kas saglabājies līdz mūsdienām.

Romieši lietoja divus tiesību pārkāpumu apzīmējumus – *crimen* jeb noziegums un *delictum* jeb neatļauta darbība. XII tabulu likumos ir paredzēti vairāki delikti. Visnopietnākais no tiem – *iniuria* jeb personas apdraudējums. Ja par šādu nodarījumu starp cietušo un uzbrucēju netika panākts izlīgums, tad rīkojās pēc taliona principa, t. i., “zobs pret zobu, acs pret aci”. Turpretī gadījumā, ja cietušajam bija laužti kauli, pārsista galva vai ievainots vēders, XII tabulu likumi aizliedza rīkoties pēc taliona principa. Vainīgajam vajadzēja samaksāt cietušajam 300 asu; bet, ja cietušais bija vergs, tad par šādu pašu nodarījumu sods bija 150 asu (naudu saņēma verga īpašnieks). Par piekaušanu cietušajam pienācās 25 asis. [8]

Vēlākos laikos mainījās izpratne par neatļautās darbības smaguma pakāpi, un atsevišķi tika izdalītas neatļautās darbības ar smagām sekām. Tās uzskatīja par noziegumiem, jo mainījās uzskats par dzīvības un veselības vērtību.

XII tabulu likumos bija paredzēti vēl citi delikti, mazāk nozīmīgi. Klasiskajā laikmetā romiešu tiesībās no noziedzīga nodarījuma zādzības (latīņu valodā *furtum*) atsevišķi tika nošķirta laupīšana (*rapina*). Delikti jeb tiesību pārkāpumi kā saistību izcelšanās pamats saglabājās arī Romas impērijas pēdējos gadsimtos. Tiesību pārkāpumiem, kurus joprojām sauca par *iniuria*, prētoriskajās tiesībās (*ius praetorium*) tika sašaurināts to saturs, atsakoties no taliona principa piemērošanas personas aizskāruma gadījumos. Prētoriskajās tiesībās bija paredzēts, ka par personas aizskārumu vajadzēja atlīdzināt ar likumā noteiktu naudas summu. [8]

Šis ieskats romiešu tiesībās ļauj skaidri secināt, ka delikta regulējumā tika ietvertas konkrētas naudas summas par konkrētiem tiesību pārkāpumiem, un tas ir pretēji mūsdienu tiesu praksei un normatīvajam regulējumam. Mūsdienu izpratne par šo jautājumu labi ir redzama Augstākās tiesas apkopojumā sniegtajos skaidrojumos, proti, ka atlīdzības apmērs, piemēram, par morālo kaitējumu nosakāms katrā konkrētā gadījumā pēc tiesas ieskata, vadoties pēc taisnības apziņas un vispārīgiem tiesību principiem. *Jāņem vērā, ka nepastāv vienota likme, lai noteiktu atlīdzības apmēru par morālo kaitējumu. To nosaka, ņemot vērā morālā kaitējuma smagumu, raksturu, tā nodarīšanas apstākļus un sekas, kā arī citus būtiskus apstākļus. Piespriežamai summai jeb atlīdzinājumam jāpilda taisnīguma, prevencijas un samierināšanas funkcija. Atlīdzinājumam ne tikai jāsniedz mierinājums personai, kuras tiesības tikušas aizskartas, bet arī jāattur vainojamā persona no līdzīgu aizskārumu izdarīšanas nākotnē. Tādējādi atlīdzinājumam jābūt samērīgam.* [11]

Atlīdzības apmēra noteikšanas izpratne

Jautājums par atlīdzības apmēru vienmēr ir bijis aktuāls, un, izpētot judikatūru, nav pat manāma kāda konsekvence vai vienotas vadlīnijas apmierinājuma noteikšanā, vērtēšanā vai lielumā.

Tomēr, vērtējot jēdziena “delikts” mūsdienu izpratni, var atrast dažādus skaidrojumus, piemēram, tā ir neatbilstīga darbība vai bezdarbība, par kuru cietusi persona civilā procesā var prasīt zaudējumu piedziņu, ja vien šī neatbilstīgā darbība nav tikai līguma pārkāpums. Civiltiesību pārkāpumu tiesības galvenokārt attiecas uz kompensāciju piešķiršanu par personisku kaitējumu vai zaudējumiem, kas radušies nolaidības dēļ. Taču tās aizsargā arī citas tiesības, piemēram, reputāciju, personisko brīvību, īpašumtiesības, īpašuma esību un komercintereses. Galvenais tiesiskās aizsardzības līdzeklis, kas tiek lietots šajos gadījumos, ir zaudējumu piedziņa, taču dažkārt tiek sūtīti izpildraksti, lai novērstu kaitējumu atkārtēšanu. [13]

Delikts ir jāsaprot arī kā civiltiesiska saistība, kura ir izveidojusies saskaņā ar likumu, no personas subjektīvo tiesību aizskāruma ārpus līgumiskām attiecībām.

Civilprocesa likuma 1. panta pirmajā daļā noteikts, ka katrai fiziskai un juridiskai personai ir tiesības uz savu aizskarto vai apstrīdēto civilo tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu aizsardzību tiesā [2].

Taču Civillikumā ietverts arī jēdziens “neatļauta darbība”. Tādējādi ir secināms, ka neatļauta ir katra darbība, kura rada tiesību aizskārumu, kā arī tad, ja to rada bezdarbība, savukārt neatļautā darbība un bezdarbība tiek iedalīta:

- līguma saistību nepildīšana jeb līgumattiecību pārkāpums, piemēram, nokavējums;
- delikts jeb ārpuslīgumisks pārkāpums, kas var izpausties personiskos veselības, dzīvības, goda, cieņas, brīvības vai mantiskos aizskārumos.

Neatļautas darbības pretstats ir atļauta (tiesiska) darbība, kas, pirmām kārtām, ir katram subjektam piederošo tiesību izlietošana. Par neatļautu darbību vai bezdarbību ir paredzēta civiltiesiskā atbildība, kura izpaužas aizskārēja personas, kas izdarījusi neatļautu darbību vai pieļāvusi neatļautu bezdarbību, pienākumā atlīdzināt cietušajam ar to radušos zaudējumus. [9]

Savukārt runājot par zaudējumiem, jāatzīmē, ka to atlīdzināšana ir galvenais aizskāruma apmierinājuma līdzeklis, kura mērķis ir novērst sekas un atjaunot iepriekšējo stāvokli, kāds bijis pirms tiesību pārkāpuma. Pēc sava rakstura zaudējumi ir mantas samazinājums vai bojājums, kā arī peļņas samazinājums un papildu izdevumi.

Civiltiesiskajai atbildībai un tai sekojošai zaudējumu atlīdzināšanai ir četri priekšnoteikumi:

- kādas personas prettiesiska rīcība (darbība vai bezdarbība);
- šīs personas vaina;
- zaudējumu esamība un to konkrēts apmērs;
- cēloniskais sakars starp prettiesisko rīcību un zaudējumiem. [9]

Pastāvot šeit uzskaitītajiem priekšnoteikumiem, ir pamats runāt par zaudējumu atlīdzināšanu civiltiesiskā kārtībā. Lai izprastu delikta mūsdienīgo aspektu, kurš tiek atspoguļots normatīvajā regulējumā, jāizvērtē, ar ko delikts atšķiras un kuras tā pazīmes ir tādas pašas kā normatīvajā regulējumā esošiem citiem jēdzieniem.

Delikta un saistības pārkāpuma gadījumā zaudējumu atlīdzības priekšnoteikumi atšķiras. Tāpēc (ar retiem izņēmumiem) katram gadījumam ir savs prasījuma pamats un sava tiesību norma. Latvijā zaudējumu atlīdzības prasījuma pamats delikta gadījumā ir Civillikuma 1635. pants, bet saistības pārkāpuma gadījumā – Civillikuma 1779. pants. [14]

Tādējādi ir pamats padziļināti izpētīt Civillikuma 1635. pantu, kurā ir noteikts, ka katrs tiesību aizskārums, tas ir, katra pati par sevi neatļauta darbība, kuras rezultātā nodarīts kaitējums (arī morālais kaitējums), dod tiesību cietušajam prasīt apmierinājumu no aizskārēja, ciktāl viņu par šo darbību var vainot. [1] Šā panta struktūra ir kā saistītu jēdzienu virtene, kā no viena apstākļa vai fakta izrietošu seku rezultāts, kurš savukārt veido shēmu, proti, – ar neatļautu darbību tiek nodarīts kaitējums, kas cietušajam dod tiesības prasīt apmierinājumu, tas savukārt ir ierobežots, ciktāl aizskārēju par šo darbību var vainot. Šī shēma ir kā virtene, kuras katra elementa esamība ir neizbēgama. Var arī secināt, ka Civillikuma 1635. pantā ietverti stingri priekšnoteikumi, proti, kaitējuma esamība, kura viennozīmīgi ir cēloniskā sakarā ar neatļauto darbību vai bezdarbību, un, protams, priekšnoteikums ir arī pati neatļautā darbība vai bezdarbība. Tādējādi ir nodalāmi trīs priekšnoteikumi, kuri veido panta skeletu.

Izpētot šā panta jēgu un piepildījumu, ir vērts pievērsties Civillikuma komentāros dotajam skaidrojumam, ka tiesību aizskāruma gadījumā ir tiesības prasīt apmierinājumu, ka aizskārējam ir jādod apmierinājums. Civiltiesību galvenais uzdevums ir nodrošināt mantisko attiecību ekvivalenci. Taču civiltiesības aizsargā arī personiskos labumus, ko nevar aizstāt ar naudu, tāpēc ne vienmēr ir pareizi runāt par zaudējumu atlīdzību. Šā iemesla dēļ vispārināti tiek lietots plašākais apzīmējums “dot apmierinājumu”. Termins “apmierinājums” ir jālieto arī tajos gadījumos, kuros strīds radies par mantas atdošanu, piemēram, patapinājumā, vai tajos gadījumos, kad kreditors vēlas, lai parādnieks izpilda noteiktu darbību vai atturas no darbības. [12]

Runājot par vainu un tās noteikšanu, jāuzsver, ka Civillikumā ietvertas daudzas vainas formas, piemēram, neuzmanība, kura savukārt var būt gan rupja, gan viegla, kā arī ļauns nolūks, kurš savukārt ir katrs tišs kaitējums. Tomēr vainas noskaidrošanai ir nepieciešams arī cēloniskais sakars, kura konstatēšana un pakāpe ir svarīga vainas smaguma noteikšanā. Situācijas mēdz būt dažādas, un cēloņsakarības pakāpes noteikšana ir allaž aktuāla. Piemēram var aplūkot šādu situāciju: divu uzņēmumu sadarbība notiek saskaņā ar noslēgtiem līgumiem, taču viena puse “SIA A” nepilda savas saistības, bet otra puse “SIA B” vēršas tiesā ar prasību, taču procesa laikā “SIA B” kļūst maksātnespējīga, jo parādās vēl arī citi saistību nepildītāji. Te rodas jautājums, cik lielā mērā “SIA A” ir vainojama pie tā, ka “SIA B” iestājas maksātnespēja, vai tā iestātos arī gadījumā, ja saistības tiktu pildītas? Visdrīzāk, ka jā, taču daļēja vaina vai cēloniskais sakars starp saistību nepildīšanu un maksātnespējas iestāšanos nav noliedzams.

Salīdzinājumam var minēt arī Eiropas deliktu tiesību principus, kuros tiek skaidrots, vai un kādā pakāpē kaitējumu var attiecināt uz aizskārēju, proti, ka tas ir atkarīgs no vairākiem faktoriem, to skaitā no kaitējuma paredzamības, personas saprātīguma, darbības laika, jo īpaši ņemot vērā laika vai telpas tuvumu starp kaitīgo darbību un tās sekām vai kaitējuma apmēru attiecībā pret normālu šādas darbības rezultātu. [10]

Arī Civillikuma komentāros sniegts skaidrojums par vainu apskatāmā jautājuma aspektā, proti, lai prasītu apmierinājumu, ir jānoskaidro, vai un ciktāl aizskārēju var vainot par viņa darbību vai bezdarbību. Tomēr tiek stingri norādīts, ka civiltiesībās vainas definīcija nevar būt tāda, kā to atzīst krimināltiesībās. Vaina ir saistīta ar personas psihisko attieksmi, bet tā nav pati psihiskā attieksme vai tikai psihiskā attieksme. Civiltiesisko attiecību subjekti, kā zināms, ir arī juridiskas personas. Runāt par šo personu psihisko attieksmi vispār nav loģiski, jo psihe var piemist tikai fiziskām personām. Turklāt jauna nolūka traktējums stipri atšķiras no neuzmanības traktējuma, kas savukārt apgrūtina vienotas vainas definīcijas izstrādāšanu. [12]

No minētā var secināt, ka tieši nolūks un neuzmanība var veidot vainu, taču nedrīkst aizmirst, ka paša jēdziena “vaina” izpratne administratīvajās tiesībās, krimināltiesībās un civiltiesībās krasi atšķiras.

Lai gūtu plašāku un dziļāku apskatāmā jautājuma izpratni, ir jāanalizē arī judikatūrā pastāvošie viedokļi un nostājas. Latvija Republikas Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojumā norādīts, ka morālais kaitējums ir personas ciešanas, sāpes un pārdzīvojumi, ko nav iespējams tieši novērtēt. Pārciestā sekas nav iespējams aizstāt ar naudu, taču, sniedzot cietušajai personai atbilstīgu atlīdzinājumu naudas izteiksmē, ir iespējams sniegt viņai zināmu gandarījumu un tādējādi mazināt ciešanas un sāpes. Tā kā morālais kaitējums ir aizskāruma negatīvās sekas, tiesai pēc prettiesiskas rīcības fakta visupirms ir jākonstatē morālā kaitējuma esamība un tikai pēc tam jāvērtē atlīdzības apmērs. [11]

Jāņem vērā, ka pēc būtības zaudējumu atlīdzība Latvijas tiesībās primāri tiek regulēta ar Latvijas Republikas Satversmes 92. panta trešo teikumu, proti, nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā ikvienam ir tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu [3]. Taču nedrīkst aizmirst, ka ir jānošķir atlīdzības prasības pret privātpersonām civilprocesa un kriminālprocesa ietvaros un atlīdzības prasības pret valsti, kuras savukārt tiek regulētas administratīvā procesa ietvaros. Nav iespējams nošķirt pašu tiesību aizskārumu un atlīdzinājumu, jo nav noteikti atlīdzības standarti, un rodas jautājums par atlīdzības atbilstību. Jāatzīst, ka atbilstīga atlīdzinājuma problemātika bieži tiek analizēta judikatūrā, un daļēji jāpiekrīt Latvijas Republikas Augstākās tiesas nostājai, ka ir jānošķirama virkne principu, kas ir jāievēro atlīdzinājuma noteikšanā. Lai atlīdzinājums būtu atbilstīgs Latvijas Republikas Satversmes 92. panta izpratnē, tam ir jābūt efektīvam tiesiskās aizsardzības līdzeklim [5].

Jēdziens “atbilstīgs atlīdzinājums” nozīmē, ka atlīdzinājumam ir jābūt taisnīgam. Atlīdzinājumam ir jāsniedz gandarījums personai, kuras tiesības ir tikušas aizskartas [7]. Tādējādi atlīdzinājums demokrātiskā un tiesiskā valstī nedrīkst būt nesamērīgi mazs [6]. Tomēr apskatot “atbilstīga atlīdzinājuma” jēdzienu un Latvijas Republikas Satversmes 92. panta trešo teikumu, var secināt, ka atbilstīga atlīdzinājuma izpratne parasti tiek

skatīta finansiālā aspektā, t. i., cik liela naudas summa ir atzīstama par pietiekošu apmierinājumu. Ir vērts pievērst uzmanību tam, ka jēdzienam “atbilstīgs atlīdzinājums” nedrīkst piešķirt tikai mantisku raksturu, jo sasniegt taisnīgumu un sniegt gandarījumu jeb apmierinājumu personai, kuras tiesības ir aizskartas, var arī nemateriālā veidā, piemēram, publiska atvainošanās var sniegt apmierinājumu.

Tiesību aizskārums un atlīdzinājums nevar tikt uzskatīts par iespēju piepelnīties, un to nedrīkst noteikt, vērtēšanā izmantojot kādu matemātisku formulu. Ja romiešu tiesībās bija pieņemts konkrēts mantisks atlīdzinājums par konkrētu tiesību pārkāpumu un šāda pieeja neradīja mulsumu, tad mūsdienās tiesību normas nevar tikt matemātiski pamatotas. Līdzīga nostāja ir pausta vairākos Eiropas Cilvēktiesību tiesas nolēmumos, kuros tiek minēts, ka taisnīga atlīdzinājuma noteikšanā tiesa ir nošķīrusi tos gadījumus, kuros iesniedzējs guvis fizisku vai psiholoģisku traumu, mokas, nemieru, neapmierinātību, piedzīvojis sāpes un ciešanas, netaisnības vai pazemojuma sajūtu, ilgstošu neskaidrību, dzīves izpostīšanu vai arī patiesu iespēju zudumu, no gadījumiem, kuros iesniedzējam nodarīts kaitējums mazākā mērogā, un tādēļ publisks atzinums dalībvalstij saistošā spriedumā pats par sevi tiek uzskatīts par spēcīgu kompensācijas veidu [4]. Proti, jau pati par sevi apstākļa, ar kuru tikušas aizskartas tiesības, atzīšana par tiesību normām neatbilstošu vai spēkā neesošu sniedz pietiekošu apmierinājumu, dodot pamatu arī citiem sabiedrības locekļiem justies pasargātākiem no tiesību pārkāpumiem, nekā bija iepriekš. Taču gadījumos, kuros tiesību pārkāpuma apmierinājums tiek sniegts naudas izteiksmē, netiek skatīta situācija plašāk, vērtējot tiesību aizskarošo procesu atbilstību un iespēju tos labot, un nepieļaut turpmāk. Rodas situācija, ka nolēmums ļauj skaidri redzēt robežu, kas vēlmi gūt kādu materiālu labumu un gūt apmierinājumu par tiesību pārkāpumu nošķir no vēlmes saņemt atziņu par notikušo un apliecinājumu, ka tiesības tikušas aizskartas. Materiālā apmierinājuma guvums nevar būt vienīgā sabiedrības vērtību skala.

“Tiesiskās aizsardzības efektivitāte” un “atbilstīgs atlīdzinājums”, kā arī daudzi citi jēdzieni, kuri pēc būtības tiek haotiski minēti, piemēram, judikatūrā, bieži vien nav jēdzieni, kuri pārklājas. Tiesības var būt efektīvi aizsargātas, bet rodas jautājums, vai to aizsardzība ir taisnīga, samērīga un visbeidzot – atbilstīga? Atbildot uz šiem jautājumiem, parādās viens no sarežģītākajiem apskatāmā temata aspektiem, proti, kā pierādīt tiesību aizskāruma apmēru un noteikt ekvivalentu atlīdzinājumu, kā izvēlēties atlīdzinājuma līdzekli un veidu, kurš sniegs paredzamo apmierinājumu? Šie jautājumi judikatūrā bieži vien tiek atstāti bez atbildes. Kaut arī juridiskajā literatūrā ir minēts, ka izšķirošs ir tieši atlīdzinājuma līdzeklis, kurš nodrošina efektīvu tiesisko aizsardzību konkrētajam tiesību aizskārums, tomēr atlīdzinājums biežāk tiek saprasts kā novērtējums naudas izteiksmē. Taču neapšaubāmi atšķirīga un pat nesalīdzināma ir katras personas izpratne par naudas apmēru, kurš rada apmierinājumu, jo tas ir samērīgs ar katras personas dzīves līmeni, prasībām un izpratni. Šie aspekti ir pakļauti arī vecumam un izglītības līmenim – jauns cilvēks savas karjeras sākumā ir mazāk prasīgs, persona brieduma gados ar labiem ienākumiem citādāk vērtē savu tiesību ierobežojumu un visbeidzot personai cienījamā vecumā ir sava, ļoti atšķirīga kritēriju skala un prasības.

Secinājumi

Izpratne par atbilstīgu atlīdzinājumu kā tikai finansiāli piepildītu jēdzienu ir pārāk šaura un liek domāt par analogiju ar prētoriskām tiesībām, kurās par konkrētu aizskārumu tika paredzēts atlīdzinājums ar likumā noteiktu naudas summu.

Atšķirībā no Senās Romas mūsdienu sabiedrībā nav iespējama doma, ka katra aizskārums scenārijs ir iepriekš aprēķināts naudas izteiksmē. Lai arī cik produktīvi būtu šāda veida strīdu risināšanas modeļi, tomēr tie izslēgtu iespēju individuāli vērtēt katru gadījumu. Taču nevar arī neminēt to, ka katra gadījuma atšķirīga vērtēšana atstāj vietu nevienlīdzībai. Proti, ja persona zināšanu trūkuma dēļ nav informēta par iespējām, tā nevar tās izmantot pilnā apmērā vai pat daļēji, savukārt cita persona spēj gan finansiāli, gan arī zināšanu līmenī izkonkurēt citus, tādējādi gūstot lielākus panākumus savu tiesību aizsardzībā.

Insight into Tort Law

Abstract

The aim of the article is to provide an insight into the Tort Law, which will reveal historical and contemporary fulfillment of the notion itself, as well as to present an insight into a broader issue of the problem of protection of unjustified infringement of the rights of a person and their solutions.

Keywords: Tort Law, satisfaction, infringement of law.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Civillikums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 28.01.1937. un stājās spēkā 01.09.1992. *Valdības Vēstnesis*. 41, 20.02.1937. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=225418> [sk. 01.07.2019.].
2. Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 14.10.1998. un stājās spēkā 01.03.1999. *Latvijas Vēstnesis*. 326/330(1387/1391), 03.11.1998. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=50500> [sk. 01.07.2019.].
3. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas valsts likums: pieņemta 15.02.1922. un stājās spēkā 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis*. 43, 01.07.1993. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=57980> [sk. 01.07.2019.].

Tiesu prakse

4. European Court of Human Rights Case of Varnava and Others v. Turkey. 18 September 2009. Strasbourg (Applications nos. 16064/90, 16065/90, 16066/90, 16068/90, 16069/90, 16070/90, 16071/90, 16072/90 and 16073/90). Iegūts no: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"appno":\["16064/90"\],"itemid":\["001-94162"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) [sk.01.07.2019.].

5. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2007. gada 1. marta spriedums lietā Nr. SKA-54/2007, 8. punkts.
6. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 16. februāra spriedums lietā Nr. SKA-104/2010, 18. punkts.
7. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 18. februāra spriedums lietā Nr. SKA-161/2011, 16. punkts.

Literatūra

8. Birziņa, L. 2006. *Romiešu tiesības*. 2. izd. Rīga.
9. Džugleja, T. 2011. *Tiesību pamati: Mācību līdzeklis*. Rīga: Rīgas Tirdzniecības tehnikums.
10. European Group on Tort Law: Principles of European Tort Law. *Universitat de Girona*. 2005. Iegūts no: <http://civil.udg.edu/php/biblioteca/items/283/PETL.pdf> [sk.01.07.2019.].
11. *Latvijas Republikas Augstākā tiesa: Morālā kaitējuma atlīdzināšana civillietās: Tiesu prakses apkopojums*. Rīga, 2014.
12. *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: 4. d.: Saistību tiesības (1401.–2400. p.)*. Zin. red. K. Torgāns. Rīga: Mans ipašums, 1998.
13. Oxford Dictionary of Law. *Oxford Reference*. 2009. Iegūts no: doi:
14. 10.1093/acref/9780199551248.001.0001 [sk.01.07.2019.].
15. Strazdiņš, Ģ. Vispārējais zaudējumu atlīdzības prasījuma pamats delikta un saistības pārkāpuma gadījumā. *Jurista Vārds*. 6(1012), 06.02.2018.

<https://doi.org/10.25143/socr.13.2019.1.104-109>

Personas datu aizsardzības mērķis un tiesiskā regulējuma vēsturiskā attīstība

Mg. iur. Agnese Reine-Vītiņa

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija
agnese.reine-vitina@rsu.lv

Kopsavilkums

Mūsdienās tiesības uz privāto dzīvi nepieciešamas ikvienā demokrātiskā sabiedrībā, un šo tiesību iekļaušana konstitūcijā juridiski garantē fiziskas personas rīcības brīvību un vienlaikus arī citu – valsts pamatlikumā noteikto – cilvēka tiesību īstenošanu [5]. Personas datu aizsardzības institūts tika izveidots, izpratnes par tiesību uz personas privātās dzīves neaizskaramību saturu paplašinot 20. gadsimta 70. gados, kad vairāku Eiropas valstu valdības uzsāka informācijas apstrādes projektus, piemēram, tautas skaitīšanu u. c.

Informācijas tehnoloģiju attīstība ļāva arvien vairāk informācijas par personām glabāt un apstrādāt elektroniski. Viena no tiesību problēmām bija informācijas vākšana par fizisku personu un tiesību uz privātās dzīves neaizskaramību ievērošana. Lai nodrošinātu privātās dzīves aizsardzību, atsevišķas Eiropas valstis pēc savas iniciatīvas pieņēma likumus par datu aizsardzību. Pirmie likumi par personas datu aizsardzību Eiropā tika pieņemti Vācijas Federatīvajā Republikā, tad Zviedrijā (1973), Norvēģijā (1978) un citur [8, 10]. Ne visas valstis pieņēma likumus par datu aizsardzību vienlaikus, tāpēc Eiropas Padome nolēma izstrādāt konvenciju, lai unificētu datu aizsardzības noteikumus un principus.

Atslēgvārdi: dati, fiziska persona, datu aizsardzība, cilvēktiesības, vēsturiskā attīstība.

Ievads

Mūsdienu tehnoloģiju attīstība un globalizācija ir mainījusi personas datu aizsardzības aktualitāti, izvirzot to par prioritāti. Līdz ar Vispārīgās datu aizsardzības regulas stāšanās spēkā tika radīts jauns, vienots tiesiskais regulējums visā Eiropas Savienībā.

Raksta mērķis ir analizēt personas datu apstrādes tiesiskā regulējuma vēsturisko attīstību, lai varētu izprast personas datu apstrādes mērķus un tiesiskā regulējuma

piemērošanas īpatnības. Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, izmantotas tiesību normu interpretācijas metodes – vēsturiskā, gramatiskā, sistēmiskā un teleoloģiskā, kā arī vispārziņnātniskās pētniecības metodes – analītiskā, aprakstošā un vēsturiskā metode.

Personas datu tiesiskā regulējuma vēstures galvenie pieturpunkti

Eiropas Padomes ieguldījums privātās dzīves aizsardzības tiesību nostiprināšanā ir īpaša Eiropas Padomes 1981. gada 28. janvāra Konvencija Nr. 108 par personu aizsardzību attiecībā uz personas datu automātisko apstrādi (turpmāk tekstā – Konvencija). Konvencijas preambulā ir noteikts, ka vēlams paplašināt katras personas tiesību un pamatbrīvību aizsardzību, it īpaši tiesību uz privātās dzīves neaizskaramību, ņemot vērā automātiski apstrādātu personas datu arvien pieaugošo plūsmu pāri robežām, un Konvencijas dalībvalstīm tika izvirzītas konkrētas prasības attiecībā uz personas datu tiesisko aizsardzību [8, 11]. Konvencijas tvērums attiecas uz Eiropas Padomes dalībvalstīm, kuras parakstījušas un ratificējušas šo Konvenciju, kā arī uz četrām valstīm, kuras nav Eiropas Padomes dalībvalstis, taču, pamatojoties uz uzaicinājumu, parakstīja un ratificēja Konvenciju (Maurīcija, Senegāla, Tunisija un Urugvaja) [9].

Vēl pagājušā gadsimta 90. gados visās Eiropas Savienības (turpmāk tekstā – ES) dalībvalstīs nebija speciālu likumu par datu aizsardzību, bet esošie likumi paredzēja diezgan atšķirīgus noteikumus. Viena no lielākajām problēmām bija tā, ka ES dalībvalstu likumos par datu aizsardzību tika noteikts aizliegums nodot personas datus uz citu valsti, ja tajā nav atbilstošas aizsardzības [8, 11].

Māstrihtas līguma F 2. pantā tika noteikts, ka ES respektēs pamattiesības, kas garantētas Cilvēktiesību konvencijā, dalībvalstu konstitucionālajās tradīcijās un Savienības vispārīgajos principos. Pamatojoties uz to, kā arī nolūkā ievērot vienotā tirgus principu 1995. gada 24. oktobrī ES tika pieņemta Eiropas Parlamenta un Eiropas Padomes Direktīva 95/46/EK “Par personas aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un to brīvu apriti” [2]. Šajā Direktīvā paredzēts, ka ES dalībvalstīm līdz 1998. gada 24. oktobrim jāpieņem atbilstoši normatīvie akti, ar kuriem tiek reglamentēta personas datu apstrādes kārtība [8, 11].

Eiropas Savienība 2000. gada 7. decembrī pieņēma Eiropas Savienības Pamattiesību hartu. Hartas 8. pantā paredzēts, ka īpaši tiek izdalītas personas tiesības uz datu aizsardzību. Citos starptautiskajos dokumentos un Satversmē tās ietvertas privātās dzīves jēdzienā un tādēļ netiek atsevišķi izdalītas:

- ikvienai personai ir tiesības uz savu personas datu aizsardzību;
- personas dati jāapstrādā godprātīgi, noteiktiem mērķiem un ar attiecīgās personas piekrišanu vai ar citu likumīgu pamatojumu, kas paredzēts tiesību aktos;
- ikvienam ir pieejas tiesības datiem, kas par viņu savākti, un tiesības ieviest labojumus šajos datos;
- atbilstību šiem noteikumiem kontrolē neatkarīga iestāde. [4]

Tāpat kā Satversmes 96. pantā, arī Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. pantā [1] ir noteiktas personas tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību. Ar privātās dzīves neaizskaramību tiek saprastas arī personas tiesības uz datu aizsardzību [5].

Tehnoloģiju straujā attīstība un pieaugošā tiesu prakse, skaidri norādīja uz nepieciešamību pieņemt jaunu starptautisku tiesisko regulējumu attiecībā uz personas datu apstrādi. Iepriekšējais regulējums bija Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 95/46/EK (1995. gada 24. oktobris) par personas aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti (turpmāk tekstā – Direktīva). Ņemot vērā, ka Direktīva tika pieņemta 1995. gadā, skaidri saprotams, ka tās tvērums neatbilst mūsdienu datu apstrādes procesiem un nenodrošina personas datu nepieciešamo aizsardzību.

2012. gada 25. janvārī Eiropas Komisija ierosināja visaptverošu 1995. gada ES datu aizsardzības reformu, lai nostiprinātu tiesības uz privātumu tiešsaistē un stimulētu Eiropas digitālo ekonomiku. Jauna ES datu aizsardzības regulējuma ieviešanas mērķis bija panākt vienveidīgu datu aizsardzības normatīvā regulējuma attīstību gan ES, gan nacionālajā līmenī.

Jaunais regulējums, tehnoloģiskais progress un globalizācija ir dziļi mainījuši veidu, kā tiek vākti personas dati, kā notiek piekļuve tiem un kā dati tiek izmantoti, turklāt 27 ES dalībvalstis 1995. gada noteikumus ir īstenojušas atšķirīgi, tāpēc arī to izpilde ir notikusi dažādi. Vienotam tiesību aktam vajadzēja novērst pastāvošo sadrumstalotību. “Pirms 17 gadiem mazāk nekā 1 % eiropiešu lietoja internetu. Mūsdienās ik sekundi notiek milzīga personas datu apjoma nosūtīšana un apmaiņa starp kontinentiem un visā pasaulē,” sacīja Viviāna Redinga, ES tieslietu komisāre un Komisijas priekšsēdētāja vietniece [10].

2012. gada 7. martā Eiropas datu aizsardzības uzraudzītājs (turpmāk tekstā – EDAU) sniedza atzinumu par datu aizsardzības reformas paketi, kurā ietverti detalizēti komentāri par priekšlikumiem. EDAU atzinumā pauda šādu viedokli: “EDAU atzinīgi vērtē ierosināto regulu, jo tā ir liels solis uz priekšu Eiropas datu aizsardzības jomā. Ar ierosinātajiem noteikumiem tiks nostiprinātas fizisku personu tiesības un paredzēta lielāka pārziņu atbildība par veidu, kādā tie rīkojas ar personas datiem. Turklāt ierosinātajā regulā faktiski tiek paplašinātas valstu uzraudzības iestāžu (atsevišķi un kopā) pilnvaras un uzdevumi. EDAU pauž īpašu gandarījumu par to, ka ierosinātais vispārīgu datu aizsardzības noteikumu piemērošanas instruments ir regula. Ierosinātā regula būtu tieši piemērojama dalībvalstīs un novērstu daudzus sarežģījumus un neatbilstības, ko izraisītu dažādie īstenošanas tiesību akti, kas patlaban ir spēkā dalībvalstīs. EDAU uzsver, ka, lai gan tiesībaizsardzības jomā ir vajadzīgi īpaši noteikumi, ikviena atkāpe no vispārējiem datu aizsardzības noteikumiem ir pietiekami jāpamato, nodrošinot pienācīgu līdzsvaru starp sabiedriskajām interesēm tiesībaizsardzības jomā un pilsoņu pamattiesībām.” [11]

Straujā tehnoloģiju attīstība un globalizācija ir radījusi jaunas problēmas personas datu aizsardzībā. Personas datu vākšanas un apmaiņas apjoms ir būtiski pieaudzis. Tehnoloģijas ļauj gan privātām uzņēmēj sabiedrībām, gan publiskām iestādēm vēl nepieredzētā apjomā savas darbības mērķiem izmantot personas datus. Fiziskas personas

aizvien biežāk pieļauj personiska rakstura informācijas publisku un globālu pieejamību. Tehnoloģijas ir pārveidojušas gan ekonomiku, gan sociālo dzīvi, un tām arī turpmāk būtu jāuzlabo personas datu brīva aprīte Eiropas Savienībā un nosūtīšana uz trešajām valstīm un starptautiskām organizācijām, vienlaikus nodrošinot personas datu augsta līmeņa aizsardzību [3]. Nekontrētas datu apstrādes sekas var būt datu subjektu tiesību uz privāto dzīvi aizskārums, kas savukārt var novest pie liela prasību skaita pieauguma tiesās attiecībā uz personas datu aizsardzības pārkāpumiem.

Tehnoloģiskā attīstība un cilvēku paradumu maiņa skaidri norādīja uz jauna regulējuma aktualitāti un nepieciešamību. Tā tvērumam vajadzēja atbilst datu apstrādes mūsdienu principiem, paradumiem un sistēmām, kā arī nodrošināt apstrādājamo / uzglabājamo datu drošību.

Direktīvas mērķi un principi joprojām ir spēkā, taču tā nespēja novērst datu aizsardzības īstenošanas sadrumstalotību ES, juridisko nenoteiktību un sabiedrībā plaši izplatītu uzskatu, ka pastāv ievērojams fizisku personu datu aizsardzības risks, jo īpaši tiešsaistes aktivitātēs [3, preambulas 9. punkts]. Direktīva pilnībā nerasniedza mērķi tieši juridiskās formas dēļ. Direktīvā tika norādīti tikai ES dalībvalstu kopīgie mērķi, katrai dalībvalstij nacionālā līmenī sniedzot iespēju mērķus iestrādāt, tos korigējot un pielāgojot atbilstoši dalībvalsts vajadzībām. Šāda plaša un brīva Direktīvas interpretācijas iespēja veicināja to, ka ES dalībvalstīs neradās vienots datu aizsardzības regulējums.

2016. gada 27. aprīlī tika pieņemta Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2016/679 par fizisko personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu aprīti un ar ko atceļ Direktīvu 95/46/EK (Vispārīgā datu aizsardzības regula), turpmāk tekstā – Datu aizsardzības regula. Pieņemot jauno tiesisko regulējumu tieši regulas formā, tika nodrošināta vienota izpratne un vienots tiesiskais regulējums visās ES dalībvalstīs. Pretstatā Direktīvai Datu aizsardzības regula ir juridiski saistoša un tieši piemērojama visās ES dalībvalstīs, un tas nozīmē, ka Datu aizsardzības regulas nosacījumi nav interpretējami un iestrādājami dalībvalstu nacionālajos tiesību aktos, veicot savas korekcijas. Dalībvalstis drīkst iestrādāt Datu aizsardzības regulas prasības arī nacionālajos tiesību aktos, tikai tiešā veidā pārnesot regulas prasības vai tās precizējot attiecībā uz nacionālo piemērošanu.

Datu aizsardzības regulas preambulas 4. punktā ir teikts, ka personas datu apstrāde būtu jāveido tā, lai tā kalpotu cilvēkam. Tiesības uz personas datu aizsardzību nav absolūta prerogātīva, tās ir jāņem vērā saistībā ar to funkciju sabiedrībā un jālīdzsvaro ar citām pamattiesībām saskaņā ar proporcionalitātes principu. Šajā regulā ir ievērotas visas pamattiesības, brīvības un principi, kas atzīti hartā un ietverti līgumos, jo īpaši privātās un ģimenes dzīves, mājokļa un saziņas neaizskaramība, personas datu aizsardzība, domu, pārliecības un ticības brīvība, vārda un informācijas brīvība, darījumdarbības brīvība, tiesības uz efektīvu tiesību aizsardzību un taisnīgu tiesu un kultūru, kā arī reliģiju un valodu daudzveidība [3].

Datu aizsardzības regulas pieņemšanai ir liela nozīme, un tā iesāk būtisku attīstības posmu personas datu aizsardzības tiesiskajā regulējumā. Līdz ar tās ieviešanu, personas

datu aizsardzība ir kļuvusi par vienu no prioritātēm visiem personas datu apstrādātājiem un uzglabātājiem.

Secinājumi

Personas datu aizsardzība un tās tiesiskais regulējums ir attīstīties kopš 20. gadsimta 70. gadiem, kad aizvien biežāk informācija tika glabāta elektroniskā veidā. Personas datu aizsardzības tiesiskais regulējums Eiropā tika ieviests pakāpeniski, tādējādi nebija vienotas izpratnes gan par šāda regulējuma nepieciešamību, gan par datu apstrādes principiem. Vēsturiskās attīstības gaitā vairākkārt tika izstrādāti starptautiski tiesību akti, lai nodrošinātu vienotu regulējumu personas datu aizsardzībai, taču šie regulējumi nesasniedza mērķi un nespēja novērst sadrumstalotību attiecībā uz datu apstrādes principiem. Analizējot datu apstrādes tiesiskā regulējuma attīstības gaitu, secināms, ka ieviestā Datu aizsardzības regula pēc savas juridiskās formas un izstrādātajiem noteikumiem nodrošina vienotu pieeju personas datu apstrādes principiem un to nodrošināšanai.

Objective of Protection of Personal Data and Historical Development of Legal Framework

Abstract

Nowadays, the right to privacy is indispensable in every democratic society and inclusion of such rights in the constitution, guarantees legally freedom of action of a natural person and, simultaneously, implementation of other human rights established in the fundamental law of the state. The institute of personal data protection was established by expanding the understanding of the content of the right to privacy in the 70's of the 19th century, when the government of several European countries initiated information processing projects, such as population census etc. For the development of information technology, more and more information on persons was kept and processed in electronic form. One of the legal problems was gathering of information on natural persons and the right to privacy. In order to ensure the protection of privacy, separate European countries, on their own initiative, established a law on data protection. The first laws on the protection of personal data in Europe were established in the Federal Republic of Germany, then in Sweden (1973), Norway (1978) and elsewhere. Not all countries adopted laws on data protection at the same time, so the Council of Europe decided to elaborate a convention to unify data protection rules and principles.

Keywords: data, natural person, data protection, human rights, historical development.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: starptautisks dokuments: pieņemta 04.11.1950. un stājās spēkā 27.06.1997. *Latvijas Vēstnesis*. 143/144(858/859), 13.06.1997.
2. Eiropas Padomes 24.10.1995. Direktīva 95/46/EK par personas aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un to brīvu apriti. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*. L281/31, 23.11.1995.
3. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 2016/679 (27.04.2016.) par fizisko personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti un ar ko atceļ Direktīvu 95/46/EK (Vispārīgā datu aizsardzības regula): starptautisks dokuments. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*. L 119/1, 04.05.2016.
4. Eiropas Savienības Pamattiesību harta 2012/C 326/02: starptautisks dokuments. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*. C326/391, 26.10.2012.
5. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas valsts likums: pieņemta 05.02.1922. un stājās spēkā 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis*. 43, 01.07.1993.

Tiesu prakse

6. Satversmes tiesas 12.05.2016. spriedums lietā Nr. 2015-14-0103 “Par DNS nacionālās datubāzes izveidošanas un izmantošanas likuma 1. panta 2. un 6. punkta, 4. panta, 10. panta, 18. panta pirmās daļas, kā arī Ministru kabineta 2005. gada 23. augusta noteikumu Nr. 620 “DNS nacionālajā datubāzē iekļaujamo ziņu sniegšanas, kā arī bioloģiskā materiāla un bioloģiskās izcelsmes pēdu izņemšanas kārtība” 2. un 13. punkta tiktāl, ciktāl tie attiecas uz aizdomās turētajām personām, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*. 92(5664), 13.05.2016.

Literatūra

7. Morgan, R., Boardman, R. 2012. Data protection strategy. Implementing data protection compliance. London: Sweet&Maxwell Limited.
8. Ruķers, M. 2008. Fizisko personu datu aizsardzības likuma komentāri. Rīga: SIA “E-sabiedrības risinājumi”.

Interneta resursi

9. Chart of signatures and ratifications of Treaty 108. *Council of Europe*. Iegūts no: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/108/signatures?p_auth=nQZzeuBp [sk. 01.05.2019.].
10. Eiropas Komisijas paziņojums presei. Komisija ierosina visaptverošu datu aizsardzības noteikumu reformu, lai palielinātu lietotāju iespējas kontrolēt savus datus un samazinātu izmaksas uzņēmumiem. *European Commission*. Iegūts no: https://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-46_lv.htm [sk. 03.08.2019.].
11. Opinion of the European Data Protection Supervisor on the data protection reform package. *European Data Protection Supervisor*. Iegūts no: https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/12-03-07_edps_reform_package_en.pdf [sk. 22.07.2019.].

Autoru alfabētiskais rādītājs / Alphabetic List of Authors

Alfejeva, Jeļena 7, 9, **63**

Bērziņa-Ručere, Ilze 7, 9, **22**

Jilkine, Vladimir 7, 9, **42**

Kipāne, Aldona 7, 9, **50**

Matvejevs, Aleksandrs 7, 9, **11**

Reine-Vītiņa, Agnese 8, 10, **104**

Segale, Dana 8, 10, **96**

Snipe, Arta 8, 10, **76**

Treļs, Ēriks 7, 9, **30**

Vilks, Andrejs 7, 9, **50**

Pielikums

RSU Juridiskās fakultātes akadēmiskā personāla sagatavotās un izdotās monogrāfijas (2009–2019)

Ķinis, U. (2013). Jurisdikcija un kibernetiķi. Jumava. 375 lpp.

RSU asociētais profesors Uldis Ķinis, būdams Eiropas Padomes Kibernetiķu ekspertu komitejas eksperts, pievērsis juristu un informācijas tehnoloģiju speciālistu uzmanību kibertelpai un kibernetiķumam, kas ir 21. gadsimtā radīts informācijas tehnoloģiju fenomens. Tam raksturīga noziedzīgu nodarījumu veikšana no jebkuras zemeslodes vietas, kur iespējams piekļūt globālajam tīmeklim. Būtiski, ka, izmantojot kibertelpu, kaitīgo seku iestāšanās vieta bieži vien nesakrīt ar vainojamās personas domicilu. Šis apstāklis rada kolīziju starp tradicionālo teritoriālo jurisdikciju, kuras pamats ir teritorija un valsts piederīgo lojalitāte valsts likumiem, un kibertelpas globālo raksturu. Saistībā ar kibernetiķiem grāmatā analizētas modernās krimināljurisdikcijas teorijas, juridisko konfliktu cēloņi un to risināšanas mehānismi ne tikai Latvijā, bet arī globālajā vidē.

Profesors kopš 2000. gada piedalās Latvijas normatīvo aktu un tiesībspolitikas dokumentu izstrādāšanā, kas saistīti ar kibernetiķu novēršanu, informācijas sistēmu drošību, bērnu tiesību aizsardzību internetā u. c. ar šo vidi saistītiem jautājumiem.

Ķinis, U. (2015). Kibernetiķība, kibernetiķi un jurisdikcija. Jumava. 520 lpp.

Autors, juridisko zinātņu doktors un Rīgas Stradiņa universitātes asociētais profesors U. Ķinis, pievērsās kibernetiķības attīstības tendencēm. Izdevumā aplūkoti kibernetiķības jautājumi un tās veidi, kā arī analizēti Krimināllikumā ietvertie kibernetiķi un noziedzīgi nodarījumi automatizētu datu apstrādes sistēmās. Turklāt autors no juridiskā viedokļa aplūko Latvijā labi zināmos Denisa Čalovska un Neo gadījumus.

Uldim Ķinim ir plaša juridiskā darba pieredze – viņš ir bijis Eiropas Padomes Kibernetiķu ekspertu komitejas eksperts un ES Likuma misijas Gruzijā vecākais eksperts tieslietu jautājumos. 2006. gada decembrī, Saeimas apstiprināts, viņš kļuva par Satversmes tiesas viceprezidentu, bet no 2008. līdz 2011. gada maijam bija ANO Starptautiskā bijušās Dienvidslāvijas kara noziegumu tribunāla *ad litem* tiesnesis.

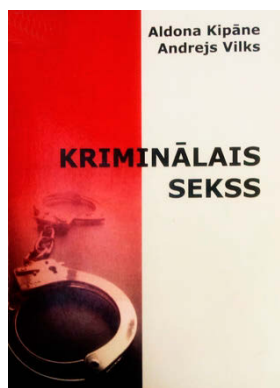
Kā minēts izdevēja sniegtajā grāmatas anotācijā, tad “grāmata ir domāta plašam lasītāju lokam – visiem, kas interesējas par kibernetiķību, kibernetiķiem un ar tiem saistītām problēmām. Tomēr autora galvenais mērķis ir sniegt nepieciešamās zināšanas tiesībaizsardzības speciālistiem, prokuroriem, tiesnešiem un advokātiem jautājumos, kas saistīti ar pierādījumu juridisko nostiprināšanu”.

Vilks, A. (2013). Krimināltiesiskā politika: diskursa analīze un attīstības perspektīvas. SIA "Drukātava". 266 lpp.

Norvēģu kriminologs Nils Kristi ir atzinis, ka jābaidās nevis no noziedzības, bet gan no sekām, to apkarojot. Krimināltiesiskā politika ir ne tikai instruments cilvēka brīvību un tiesību nodrošināšanai, bet arī ierobežošanai. Latvijas iedzīvotājiem savulaik to visai sāpīgi un traģiski vajadzēja piedzīvot. Bet kāda situācija šajā jomā ir pašlaik? Vai kriminālpolitiskie līdzekļi tiek izmantoti pietiekami, lai cilvēki dzīvotu droši un būtu aizsargāti no kriminālo draudu eskalācijas? Vai jaunie drošības apdraudējumi tiek apzināti? Vai tiek rasti instrumenti, lai tos nepieļautu un pārtrauktu? Vai noziedzības apkarošana un drošības nodrošināšana ir valsts pārvaldes sistēmas prioritāte?

Grāmatas lasītāji tiek iepazīstināti ar autora viedokli par to, vai Latvijā ir krimināltiesiskā politika un kā tā ietverta politiskās plānošanas dokumentos, turklāt izdevumā var gūt arī nelielu ieskatu krimināltiesiskās politikas veidošanas vēsturē.

Kipāne, A., un Vilks, A. (2016). Kriminālais sekss. [B.i.]. 434 lpp.

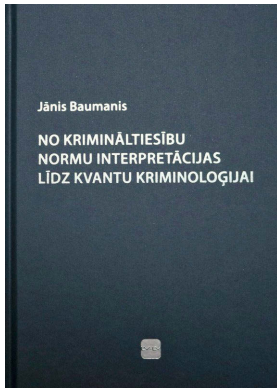
Grāmata veltīta seksuālās vardarbības kriminoloģisko aspektu analīzei. Seksuālā vardarbība vai kriminālais sekss ir būtisks indivīda apdraudējuma veids, kā arī ļoti nopietna indivīda drošības un veselības aizsardzības problēma Latvijā un pasaulē.

Darbā atspoguļoti seksuālās vardarbības kā sociālas un tiesiskas parādības kriminoloģiskie aspekti, apzinātas tās tendences, ieskicēti seksuālās vardarbības cēloņi un veicinošie apstākļi, veikta noziedznieka personības analīze, kā arī atspoguļotas viktimoloģiskās pieejas seksuālās vardarbības upuru izziņā.

Kriminoloģijas teorētiskās nostādnes un tās sistēma ir cieši saistīta ar citām sociālajām zinātnēm. Monogrāfijā ir plaši analizēti dažādi avoti un zinātniskā literatūra (kriminoloģijā, krimināltiesībās

un psiholoģijā), juridiskā prakse un kriminālā statistika. Lasītāji tiek iepazīstināti ar interesantiem secinājumiem un ieteikumiem seksuālās vardarbības izpētes un novēršanas jomā.

Grāmata domāta praktizējošiem juristiem, kā arī juridisko mācību iestāžu akadēmiskajam personālam un studentiem.

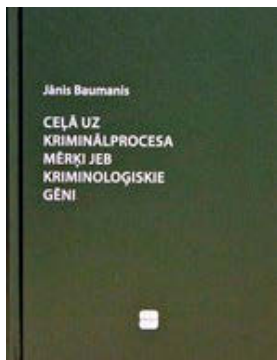

Baumanis, J. (2017). No krimināltiesību normu interpretācijas līdz kvantu kriminoloģijai. Latvijas Vēstnesis. 264 lpp.

Monogrāfijā ietvertos rakstus vieno to piesaiste krimināltiesībām. Apkopojot dažādus krimināltiesisko institūtu interpretācijas variantus, grāmatas autors aplūko noziedzīgu nodarījumu, tā sastāva objektīvās un subjektīvās pazīmes un krimināltiesisko piespiedu līdzekļu problemātiku. Viņš ir iedziļinājies ne vien kriminoloģijā, bet arī psiholoģijā, filoloģijā, daiļliteratūrā un teoloģijā.

Darba filozofiskais aspekts orientēts uz kriminālatbildības jēgas meklējumiem. Autors lasītājiem vispirms piedāvā iespēju iepazīt krimināltiesību normu interpretācijas un noziedzīga nodarījuma vispārīgo raksturojumu, tad analizē noziedzīga nodarījuma objektīvās un subjektīvās pazīmes un, visbeidzot, atklāj krimināltiesisko piespiedu līdzekļu politikas, zinātnes un prakses attīstību. Noziedzīga nodarījuma subjektīvo pazīmju kontekstā minētos aspektus Baumanis piedāvā dēvēt par kvantu kriminoloģiskajiem aspektiem. Kriminoloģijas kontekstā jēdziens “kvants” simbolizē temata dziļumu un detalizētības augsto pakāpi – tā grāmatas ievadā skaidro autors. Kvanta jēdziena izmantošana viņam ļāvusi tēlaini aprakstīt dažus krimināltiesiskos institūtus, kas pētījumiem piešķir unikalitāti.

Monogrāfija ir nozīmīgs krimināltiesisko atziņu avots, kas noder gan praktiķiem, gan teorētiķiem. Tajā paustās atziņas var izmantot tiklab likumdošanā un tiesu praksē, kā arī izglītībā – grāmatas priekšvārdā uzsver Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta priekšsēdētājs Pēteris Dzalbe.

Baumanis, J. (2018). Ceļā uz kriminālprocesa mērķi jeb kriminoloģiskie ģēni. Latvijas Vēstnesis. 276 lpp.

Kriminālprocesa tiesību tematikai veltītajā grāmatā autors tiesību institūtus analizē sasaistē ar praksi. Izgaismojot konkrētu tiesisku problemātiku, viņš ne vien piedāvā iespējamus variantus prakses uzlabošanai, bet arī pauž savu viedokli. Tādējādi grāmatā ietvertās atziņas var būt nozīmīgas turpmākā tiesību normu jaunradē, jo autors piedāvā vairākus tiesību normu pilnveidošanas variantus.

Autors pievēršas gan kriminālprocesa tiesībām, gan arī kriminoloģijai un krimināltiesībām, piedāvāto tematiku integrējot dažādās tiesību nozarēs. Tās visas tiek sasaistītas, par pamatu ņemot noziedzīgu nodarījumu un izmantojot analogiju. Šāda pieeja piešķir grāmatai unikālu stilu. Monogrāfijas struktūru autors pakārtojis kriminālprocesa norises secībai, virzoties no kriminālprocesa uzsākšanas uz tā pabeigšanu, īpašu uzmanību pievēršot noziedzīga nodarījuma cēloņu un veicinošo apstākļu noskaidrošanai.

Grāmata noder ikvienam krimināltiesību nozares praktiķim, kā arī krimināltiesību studentiem. Arī likumdevēji to var izmantot likumprojektu izstrādes diskusijām.